

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TİCARET ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE’NİN COĞRAFI KONUMU VE
ULUSLARARASI DOĞALGAZ TİCARETİ;
FIRSATLAR, İMKANLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Abdülbaki ZENGİN

1370Y75208

İstanbul, 2015

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TİCARET ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE’NİN COĞRAFİ KONUMU VE
ULUSLARARASI DOĞALGAZ TİCARETİ;
FIRSATLAR, İMKANLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Abdülbaki ZENGİN

1370Y75208

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin SAK

İstanbul, 2015



T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
DİŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

ULUSLARARASI TİCARET

Anabilim Dalı ..ULUSLARARASI TİCARET

yüksek lisans programı ..13.704.75.208..... numaralı öğrencisiA.B.P.ÜLBAKİ

ZENGİN.....'İN... "TÜRKİYE NİN COĞRAFI KONUMU VE ULUS-
LARARASI DOĞALGAZ TİCARETİ; FIRSATLAR İMKANLAR....."

başlıklı tez çalışması jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Hüseyin SAK

JÜRİ ÜYESİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan PARLUT

JÜRİ ÜYESİ

Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan YILMAZ

İstanbul Ticaret ÜniversitesiEnstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../20....
Tarih,/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

ÖZET

Uluslararası doğal gaz ticaretinin incelendiği bu çalışmada, Türkiye'nin coğrafi konumu sayesinde ticari kazanımları araştırılmıştır. Uluslararası doğal gaz ticaretinde en cazip taşıma yolu olan doğal gaz boru hatları, büyük bir öneme sahiptir. Doğal gaz kaynaklarına sahip ülkelerle, dünyanın en büyük pazarı arasında doğal bir koridor görevi gören Türkiye, doğal gaz HUB olmayı hedeflemektedir. Coğrafi olarak büyük avantajlara sahip olmanın yanında sorunların hiç azalmayacağı bir enerji diplomasinin de içinde olacaktır. Sürdürülebilir ekonomik büyüme, ülkelerin enerji güvenliğine bağlı olduğundan; Doğu Akdeniz, Kıbrıs, Orta Doğu ve Kafkaslardaki enerji diplomasine ve ticaretine en fazla önem verilmesi gereken dönemde bulunuyoruz.

TANAP, devamında da TAP doğal gaz boru hatları ile Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan çok ciddi kazanımlar elde edecektir. Doğu Akdeniz'de üretimi planlanan doğal gazın ve diğer boru hatlarının incelendiği bu çalışmada Türkiye'nin avantajları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Doğal Gaz Ticareti, Doğal Gaz Boru Hatları, TANAP, TAP, Enerji Güvenliği, Enerji Diplomasisi.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine Turkey's case in the international trade of natural gas, and to elaborate on its chances and advantages emanating from its privileged geographical location between the largest production and consumption areas in the world. The actual situation of production and international trade of natural gas in today's world is the main focus of the first chapter where the issue is discussed through related statistical data. As the most attractive transporting means in the international gas trade, natural gas piping systems have a great importance. This fact places the existing and newly developed gas transmission projects in the center of

nowadays' geostrategic debates. The second chapter examines various projects such as TAP or TANAP, which are being developed for the Black Sea and Anatolia regions, and piping systems projects for the East Mediterranean and Cyprus. Also, Turkey's perspective for and ambition of being a natural gas "hub" are debated in the same chapter. Finally, issues related to energy security and energy policies are handled in the third chapter.

Key Words: International Natural Gas Trading ,Natural Gas Piping System, TANAP, TAP, Energy Confidence, Energy Diplomacy

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
Özet (Abstract)	iii
Tablolar Listesi	viii
Şekiller Listesi	ix
Haritalar Listesi	x
Kısaltmalar	xi
GİRİŞ	1
1. DÜNYA DOĞALGAZ SEKTÖRÜ ve TARİHSEL GELİŞİMİ	2
1.1. Yapısına Göre Enerji Kavramı ve Enerjinin Tarihsel Gelişimi.....	2
1.2. Doğal Gazın Yapısal Özellikleri ve Tarihsel Gelişim Süreci.....	4
1.3. Dünya Doğal Gaz Rezervleri.....	7
1.4. Dünya Doğal Gaz Üretimi.....	11
1.5. Dünya Doğal Gaz Tüketimi.....	14
2. ULUSLARARASI DOĞAL GAZ TİCARETİ	18
2.1. Ortadoğu Bölgesi.....	20
2.1.1. İran.....	20
2.1.2. Katar ve Suudi Arabistan.....	25
2.1.3. Doğu Akdeniz.....	28
2.2. Rusya ve Azerbaycan-Türkmenistan-Kazakistan.....	36

2.2.1. Rusya.....	36
2.2.2. Türkmenistan-Azerbaycan-Kazakistan.....	40
2.3. Afrika Kıtası	45
2.4. Avrupa Kıtası.....	46
2.5. Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatı.....	47
3. ULUSLARARASI DOĞAL GAZ DAĞITIMI: MEVCUT DURUM ve GÜNDEMDEKİ PROJELER.....	49
3.1. Mevcut Durum.....	49
3.1.1. Türkiye-Rusya Batı Doğal Gaz Boru Hattı.....	49
3.1.2. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı.....	51
3.1.3. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)	55
3.1.4. İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı.....	57
3.1.5. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı	58
3.2. Uluslararası Doğal Gaz Dağıtımı: Gündemdeki Projeler	61
3.2.1. Türkiye-Yunanistan-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı (ITE).....	61
3.2.2. Türk Akımı Projesi	63
3.2.3. Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Projesi.....	64
3.2.4. Irak-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (ITGEP).....	65
3.2.5. Mısır-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi.....	67
3.2.6. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesi	71
3.2.7. Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TAP).....	76
3.3. Doğal Gaz HUB ve Enerji Koridoru Olmak	77
4. ENERJİ GÜVENLİĞİ ve POLİTİKALARI.....	84
4.1. Enerji Diplomasisi	84

4.2. Enerji Güvenliği	85
4.3. Avrasya Bölgesi Enerji Politikaları	87
4.4. Türkiye'nin Son Dönem Enerji Politikaları	90
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	96

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1. Birlik/Örgüt/Topluluk Bazında Dünya Doğal Gaz Rezervleri	9
Tablo 2. Dünya Doğal Gaz Üretimi (2010-2013 Yılları).....	12
Tablo 3. Dünya Doğal Gaz Tüketimi (2010-2013 Yılları)	15
Tablo 4. BOTAŞ Boru Hatlarıyla Doğal Gaz Alım Sözleşmeleri	48
Tablo 5. 2013 Yılı Batı Hattındaki Doğal Gaz İthalatçısı Firmalar	50
Tablo 6. Avrupa Enerji Borsaları.	81

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 1. Dünya Doğal Gaz Rezervleri ve Rezerv Ömrü.....	8
Şekil 2. En Büyük Doğal Gaz Rezervlerine Sahibi On Ülke	10
Şekil 3. Kıta/Bölgelere Göre 2013 Yılı Dünya Doğal Gaz Üretimi	11
Şekil 4. Birlik/Örgüt Bazında Dünya Doğal Gaz Rezervleri ve Üretimi.....	13
Şekil 5. Bazı Ülkelerin Doğal Gaz Rezervleri ve 2012-2013 Yılları Üretimleri	14
Şekil 6. Birlik/Örgüt/Topluluk Doğal Gaz Rezervleri, Üretimi ve Tüketimi	16
Şekil 7. Bazı Ülkelerin 2013 Yılı Doğal Gaz Rezervleri, Üretimleri ve Tüketimleri	17
Şekil 8. Türkiye'ye Giriş Terminallerine Göre Doğal Gaz İthalatı	48

HARİTALAR LİSTESİ

	Sayfa No
Harita 1. Dünya Doğal Gaz Rezervleri	7
Harita 2. Uluslararası Doğal Gaz Ticaret Hatları.....	19
Harita 3. Katar'ın Güney Pars Doğal Gaz Sahası	25
Harita 4. Doğu Akdeniz Kıta Sahanelığı Sorunu.....	30
Harita 5. Kıbrıs Adası Doğal Gaz Arama Çalışmaları	32
Harita 6. Mukayeseli Orta Doğu Doğal Gaz Hatları Haritası	33
Harita 7. Avrupa'nın Rusya'ya Doğal Gaz Bağımlılığı.....	37
Harita 8. Rusya, Azerbaycan, İran ve Irak Doğal Gaz Boru Hatları.....	56
Harita 9. Üretim Noktalarına Göre Uluslararası Doğal Gaz Ticareti.....	58
Harita 10. ITE Doğal Gaz Boru Hattı Planı	62
Harita 11. Boru Hatlarıyla Asya-Avrupa-Avrasya Doğal Gaz Ticareti.....	66

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BDT	:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİLGESAM	:	Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
BİST	:	Borsa İstanbul
BOTAŞ	:	Boru Hatlarıyla Petrol Taşıma A.Ş.
BP	:	British Petroleum
BTC	:	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
BTE	:	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
BTK	:	Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu
C.	:	Cilt
CEGH	:	Avusturya Gaz HUB' 1
CIA	:	Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı
CNG	:	Sıkıştırılmış Doğal Gaz
DGM	:	Devlet Güvenlik Mahkemesi
ed.	:	Editör
EIA	:	Amerikan Ulusal Enerji Kurumu
ENI	:	İtalyan Doğal Gaz Şirketi

EPDK	:	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
EPIAŞ	:	Enerji Piyasaları İŞletme Anonim Şirketi
ETKB	:	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
GAZPROM	:	Rusya Federasyonu Devlet Şirketi
GKRY	:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HASEN	:	Hazar Strateji Enstitüsü
ICE	:	İngiliz Finansal Gaz HUB' 1
IEA	:	Uluslararası Enerji Ajansı
ITE	:	Türkiye-Yunanistan-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı
ITGEB	:	Irak-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı
KDİK	:	Türk Dili Konuşan �lkeler İŞ Birliği Konseyi
KEK	:	Karma Ekonomi Komisyonu
KİT	:	Kamu İktisadi TeŐebbüsü
KKTC	:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KORGAS	:	Güney Kore Doğal Gaz Şirketi
LNG	:	SıvılaŐtırılmıŐ Doğal Gaz
MEB	:	Münhasır Ekonomik Bölge
MHA	:	Mehr Haber Ajansı
NATO	:	Kuzey Atlantik AntlaŐması �rg�t�
NBP	:	İngiliz Fiziki Gaz HUB' 1
NIOC	:	İran Devlet Petrol Şirketi

OECD	:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ORSAM	:	Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
par.	:	Paragraf
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
SEEP	:	Güney Doğu Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı
SOCAR	:	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TANAP	:	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAP	:	Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı
TEİAŞ	:	Türkiye Elektrik İletim A.Ş.
TEN-E	:	Trans-Avrupa Enerji Ağları
TPAO	:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TTF	:	Hollanda Gaz HUB' ı
TÜRKSAM	:	Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi
UPA	:	Uluslararası Politika Akademisi
USAK	:	Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu

GİRİŞ

Dünyanın en büyük doğal gaz pazarı olan Avrupa Birliği (AB), yetersiz doğal gaz kaynakları sebebiyle, büyük oranda Rusya'ya bağımlıdır. Rusya'nın farklı fiyat politikası, AB'nin ortak karar almasını zorlaştırmakta, zaman zaman da enerji güvenliğiyle ilişkili politik riskler oluşturmaktadır. AB'nin enerji güvenliği sebebiyle kaynak çeşitliliğini amaçlaması, Hazar enerji kaynaklarına yeni bir pazar imkanı sağlamıştır. Türkiye de bu sayede doğal gaz HUB olma fikrini geliştirmiştir. Ayrıca yakın zamanda keşfedilen Doğu Akdeniz doğal gaz rezervleri, dengeleri değiştirir niteliktedir. Türkiye, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TAP) ile bölgenin enerji güvenliğine katkı sağlayacağına inanmaktadır.

Türkiye'nin uluslararası doğal gaz ticaretinde, coğrafi konumu itibari ile elde edeceği fırsatları ve imkanları konu alan çalışmamızın birinci bölümünde; enerji kavramının gelişim süreci, enerji talebini arttıran nedenler, dünya doğal gaz rezervleri ve uluslararası doğal gaz ticaretinde etkin olacağı düşünülen ülkelerin rezerv miktarları, üretim-tüketim oranları incelenmiştir.

İkinci bölümde; uluslararası doğal gaz ticaretini etkileyen dengeler ve devletlerin doğal gaz ticaretindeki etki alanlarını genişletme çabaları, bazı arz ülkelerinin enerji kaynaklarını siyasi/ekonomik/politik koz olarak kullanmaları, bazı arz ülkelerinin de bağımsız ticaret yapabilmek için pazar arayışları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin dahil olduğu; faaliyette geçmiş doğal gaz boru hatları, inşaat veya planlama aşamasındaki doğal gaz boru hatları incelenmiş, ekonomik ve stratejik kazanımlar bakımından değerlendirilmiştir. Türkiye'nin, doğal gaz HUB hedefleri doğrultusunda kurulan enerji borsasının gelişim süreci diğer finansal gelişmeler ve beklentiler incelenmiştir.

Dördüncü bölümde; tüm ülkelerin özel önem verdiği enerji güvenliği, doğal gazda enerji güvenliği, enerji diplomasisi ve Türkiye'nin son dönem enerji politikaları değerlendirilmiştir.

1. DÜNYA DOĞALGAZ SEKTÖRÜ ve TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Yapısına Göre Enerji Kavramı ve Enerjinin Tarihsel Gelişimi

İnsanlığın yeryüzünde kullandığı ilk enerji kaynağı ateştir. Ateş uzun yıllar ısınma, aydınlatma, silah yapımı ve beslenmede araç olarak kullanılmıştır. Ardından tarlaların sürülmesinde büyükbaş hayvanlardan, değirmenlerden, su ve rüzgardan faydalanılmıştır. Zamanla madenler keşfedilmiş, ateş bu madenleri işleyen enerji olmuştur.

Isı, ışık, mekanik, kimyasal, nükleer enerji kaynakları, kullanım amaçları ve kullanım yerlerine göre enerjinin sınıflanmasında farklılar vardır. Enerji; biçimine göre potansiyel ve kinetik, elde edilmesine göre birincil ve ikincil, devamlılığına göre yenilenebilir ve yenilenemez olarak sınıflandırılır. Potansiyel enerji, herhangi bir biyolojik, fiziksel, kimyasal ve jeolojik olaylar sonucunda maddenin yapısında oluşan güçtür. İş görmeye elverişli bir enerji türü değildir. Kinetik enerji, hareketli cisimlerin sahip oldukları enerjidir. Fiziksel ve kimyasal olaylarla açığa çıkar. Durgun suyun sahip olduğu enerji potansiyel enerjidir. Baraj yapılarak yüksek bir yerden akıtılırsa, potansiyel enerji açığa çıkar.¹

Fosil yakıtlar, jeotermal, hidrolik, nükleer, güneş ve rüzgar enerjisi birincil enerji kaynaklarıdır. Birincil enerji kaynaklarının dönüştürülmesinden elde edilen enerjiler ikincil enerjilerdir. Elektrik ve ısı birincil enerji kullanımı ile elde edilen ikincil enerjilerdir. Fosil yakıtlar, milyonlarca yılda çürüten insan, hayvan ve bitki gibi tüm canlı organizmaların oksijensiz ortamda çözünmesi ile oluşur.

Yenilenebilir enerji kaynakları, doğal süreçte sürekli varlığını devam ettiren enerji kaynaklarıdır. Örnek: Güneş ışığı, rüzgar, akar sular, biyolojik süreçler, jeotermaller. Yenilenemez enerji kaynakları, belirli bir süre sonra tükeneceği ön görülen enerji

¹ Hayati Doğanay, **Ekonomik Coğrafya 2: Enerji Kaynakları**, Erzurum: Şafak Yayınevi, 1998, S. 1 'den Arzu GÜNDÜZHEV, "Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikaları ve Bölge Enerji Güvenliği", (KÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyasi Tarih Bilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2013, s 10.

kaynaklarıdır. Örnek: Petrol, doğal gaz, bor, uranyum, toryum.² Dünya enerji kaynaklarının % 86,7'si fosil kaynaklı, %13,3'ü yenilenebilir kaynaklı enerjidir.³

18. yy 'ın ikinci yarısından 19. yy ortalarına kadar yaşanan endüstriyel gelişmeler birinci sanayi devrimi, 19. yy ikinci yarısından itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler ikinci sanayi devrimi olarak adlandırılır.⁴ Sanayi devriminden sonra üretim, yel değirmenleri ve su değirmenleri yerine buharlı makineler kullanılarak fabrikalarda yapılmaya başlandı. Kömür, ilk olarak 1600'lü yıllarda Hollanda'da bulunmuş, zamanla kullanımı hızla artmıştır. Kömür, buharlı makinelerde ortaya çıkan yüksek ısı nedeniyle tercih edilmiştir. Buharlı makinelerin yaygınlaşmasıyla, kas gücü temelli üretime duyulan ihtiyaç azalmıştır. Buharlı makineler geliştirilerek gemi ve lokomotif yapımında kullanılmış, karada trenler, denizde de gemiler dünyayı ticaret ağları ile birbirine bağlamıştır.⁵

Yüksek ürün maliyetleri sebebiyle daha ucuz enerji kaynakları araştırılmıştır. Bugün dünyanın vazgeçilmez enerji kaynaklarından olan petrolün endüstriyel anlamında ilk üretimi 1848'de Bakü'de yapılmıştır. 1900'lü yılların başına kadar Rusya, Bakü⁶

² Nusret Alemdaroğlu, **Enerji Sektörünün Geleceği Alternatif Enerji Kaynakları ve Türkiye'nin Önündeki Fırsatlar**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Basımevi, 2007, s 9 ' dan a.g.e. s 11.

³ Mutlu Yılmaz, "Türkiye'nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi ", **Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi**, Y.4, S.33-55, 2012, s.35.

⁴ Hasan İslatince, vd., **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Eskişehir: Anadolu Üni. Yayınları, 2012, s. 71.

⁵ a.g.e., s. 11.

⁶ Bakü, 1721-1917 yılları arasında Rusya İmparatorluğu bünyesindeydi.

sayesinde dünya petrol üretiminin yarısını karşılamaktaydı.⁷ Petrol, 19. yy 'da ABD'de arz edildiğinde tahta variller içinde saklanmasından dolayı varille ölçülmeye başlanmıştır. Bir varil petrol; 159 lt, 42 ABD galonu, 1 ton petrol 7,33 varil kabul edilmektedir.⁸ Petrol arzının bir diğer türü de boru hatlarıyla yapılmaktadır. Boru hatlarıyla ilk taşımacılık, 1865 yılında ABD'nin Pensilvanya eyaletinde yapılmaya başlanmıştır. Bu sistem zamanla bütün dünyada yaygınlaşmıştır. Bugün petrol taşımacılığı üç şekilde yapılmaktadır:

- Üretim sahalarından toplanma merkezlerine veya rafinerilere taşımak.
- Üretim bölgelerinden rafinerilere, liman veya terminallere taşımak.
- Rafine edilmiş petrolü boru hatları ile taşımak.⁹

Petrolün yenilenemeyen ve birincil enerji kaynağı olması, temiz ve nakliyesinin ucuz olması, petrole dayalı makineleşmenin hızla yaygın hale gelmesini ve zamanla petrol ürünlerine olan talebi arttırmıştır. Petrol talep eden ülkelerden, arz eden ülkelere ciddi bir sermaye akışına sebep olmuştur. Bu durum, yetersiz kaynakları olan, petrol bağımlısı ülkelerin doğal gaz ve nükleer enerji gibi alternatif enerjileri aramasına yol açmıştır.

1.2. Doğal Gazın Yapısal Özellikleri ve Tarihsel Gelişim Süreci

Doğal gaz, milyonlarca yıl önce yaşamış bitki ve hayvan kalıntılarının yer kabuğunun derinliklerinde zamanla kimyasal dönüşüme uğramasıyla oluşur. Yer kabuğunun içindeki fosil kaynaklı kokusuz, renksiz, havadan hafif bir gaz karışımıdır. Yapıca büyük oranda metan gazı denen hidrokarbon bileşiğinden ve diğer etan, propan, karbondioksit, azot, helyum, bütan gazlarından oluşmaktadır.

⁷ Richard Hrair Dekmejian ve Hovann H. Simonian, **Troubled Waters: The Geopolitics of the Caspian**, UK: I.B.Tauris & Co, 2001, s. 13'den Tamer Çetin, "Orta Asya ve Kafkaslar 'da Enerjinin Politik Ekonomisi", **Enerji Piyasa ve Düzenleme Dergisi**, C. 1, S. 1 (2010), s. 79.

⁸ F. Behçet Yücel, **Enerji Ekonomisi**, 1.b., Ankara:Febel Yayınevi. 1994, s 34.

⁹ Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma**, Ankara: Çantay Kitapevi, 1999, s. 665-675'den Erdal Akpınar, "Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri", **GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 2, (2005), s. 236.

Doğal gazın karbondioksit emisyonu diğer fosil yakıtlara göre daha az olup, sülfür dioksit emisyonu yoktur. Bu, kömür ve petrole göre daha temiz bir yakıt olmasını sağlamaktadır.¹⁰ Doğal gaz, kaynağından çıkarıldığı haliyle herhangi bir işleme gerek duymaksızın kullanılabilir. Yapısında bulunan hidrokarbon, petrolü de oluşturan bileşenlerdendir. Doğal gaz, geçmişte petrol üretimi esasına petrolün artık bir maddesi olarak görülüp yakılarak imha edilmiştir. Şimdiye önem sıralamasında petrolden sonra, ekonomik olarak da kömürden sonra ikinci değerli fosil yakıt kaynağıdır.

Yer kabuğunun etkisi ile enerji kaynakları yer değiştirerek bazı bölgelere toplanırlar. Buralara “yatak” adı verilir. Bu tip oluşan kaynaklara konvansiyonel (geleneksel) doğal gaz kaynakları denir. Yapısı itibari ile yine hidrokarbon olan fakat oluşumu, bulunuşu, üretimdeki farklılıkları nedeniyle konvansiyonel olmayan veya ankonvansiyonel gazlar diye adlandırılan gazlar da vardır. Bunlar; kaya gazı, kömür gazı, ve kum gazıdır. Kaya gazı ile konvansiyonel doğal gazın farkı: konvansiyonel olmayan gazın olgunluk aşamasını tamamlamasına rağmen diğer kaynaklar gibi yüzeye yaklaşmamış, ana kayaların bünyesine hapsolmuş olmasıdır. Varlıkları uzun zamandır bilinmekle birlikte, konvansiyonel gaza nispeten çıkarılmasının zahmetli ve masraflı olması, zamanın teknolojisi ile ekonomik de olmaması sebebiyle üretimi için beklenmekteydi. 2008 yılından itibaren petrolün varil fiyatının 100 dolar üzerine çıkmasıyla doğal gaz üretimi hızlanmıştır.¹¹

Doğal gaz iki şekilde nakliye edilmektedir. En verimli ve ucuz nakliyesi boru hatları ile olmaktadır. Boru hatlarının olmadığı yerlerde -162 °C soğutulmuş gaz fazından sıvı faza geçirilir. Bu sayede hacmi 600 kat küçültülür. Taşınması ve depolanması daha kolay ve ekonomik olur. Bu yeni hali “sıvı doğal gaz” (LNG-

¹⁰Macmillan Encyclopedia of Energy, 2001; Edit By Zümerchik, J., Macmillan Reference USA, Newyork s. 820'den Erdal Akpınar ve Adem Başıbüyük, “Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğal gaz”, *International Periodical For The Languages*, C6, S. 3, (2011), s. 121.

¹¹F. William Engdahl, “The Fracked-up USA Shale Gas Bubble”, (Çevrimiçi) <http://www.globalresearch.ca/the-fracked-up-usa-shale-gas-bubble/5326504> (Erişim Tarihi 13.03.2013) ‘den Kubilay Kavak, “Dünya’daki Enerji Oyununu Değiştiren Yeni Faktör: Konvansiyonel Olmayan Petrol ve Doğal Gaz”, Kasım 2013, No 1 (Çevrimiçi) http://tasav.org/usr_img/yayinlar/makaleler/makale_14_ena_1_kayagazi_kavak_son.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2015), s 2-3.

Liquified Natural Gas) olarak adlandırılır. Ulusal şehir şebekesi veya şehir içi dağıtım sistemlerinden gaz veya LNG olarak alınan doğal gaz 200-250 bar sıkılaştırılarak yine gaz fazında tüketime sunulur. Bu yeni haline de “sıkıştırılmış doğal gaz” (CNG-Compressed Natural Gas) denir. Doğal gazın, sıvılaştırma maliyetleri ve nakliyesini düşük basınç ve sıcaklıklarda yapma zorunluluğu, boru hatları ile nakliye edilmesini daha cazip kılmaktadır.

Doğal gaz enerji kaynağı olarak ilk kez tuzun çökeltilmesi amacıyla Çinliler tarafından kullanılmıştır. Avrupa’da ise 1659 yılında İngiltere’de bulunmuş, 1790 yılında sokak aydınlatmalarında ve içten yanmalı motorlarda yakıt olarak kullanılmıştır. 1900’lü yıllarda Almaya, Fransa, İtalya, Avusturya kendi doğal gaz kaynaklarını kullanmaktaydı. ABD’de doğal gaz, 1625 yılında bulunmuş ve 1816 yılında Baltimore şehrinde sokak aydınlatmalarında kullanılmıştır. 1821 yılında ilk doğal gaz kuyusu New York’ da açılmıştır. Bu ilk ticari girişim olarak nitelenmektedir. 1885 yılında hane halkı tarafından kullanılabilir olmuş, 1960’lı yıllarda doğal gazı nakletmek için gerekli boru üretimi, pompa ve metalürji alanındaki teknolojiler yenilikler hızlanmıştır. İlk boru hattı 1891 yılında 120 mil uzunluğundaki Indiana-Chicago arasında yapılmış fakat teknolojik yetersizlikler sebebiyle etkin olamamıştır.¹²

Anadolu’da doğalgaz arama faaliyetleri 19. yy sonlarında Osmanlı Devleti tarafından Trakya, İskenderun, Erzurum, Van ve Musul bölgelerinde yapılmıştır. Birinci dünya savaşı sebebiyle bu faaliyetler başarıya ulaşamamıştır. Bu döneme ilişkin faaliyet verileri yok veya bulunamamaktadır. Doğal gaz Türkiye’de ilk olarak 1970 yılında Kırıkkale bölgesinde doğalgaz çıkarılmış, 1776 Pınarhisar Çimento Fabrikasında kullanılmaya başlanmıştır. 1986 yılında Boru Hatlarıyla Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ) tarafından SSCB şirketi olan Soyuzgazexport ile 25yıl süreli alım-satım anlaşması imzalanmış, 1987 yılında ilk ithalat gerçekleşmiştir. 1996 yılında İran ile gaz alım anlaşması imzalanmıştır. 1997 yılında Rusya ile 25 yıllık gaz alım anlaşması imzalanmıştır. 2001 yılında Azerbaycan ile 15 yıllık alım anlaşması

¹²Naturalgas, “Naturalgas History”, (Çevrimiçi), <http://naturalgas.org/overview/history/> , (Erişim Tarihi: 13.03.2015), par. 3-10.

yapılmıştır. 18 Nisan 2001 tarihinde resmi gazetede yayınlanan yeni bir doğal gaz kanununa kabul edilmiştir. Bu tarihten sonraki ticaretler üçüncü bölümde detaylıca incelenecektir.¹³

1.3. Dünya Doğal Gaz Rezervleri

2013 yılı verilerine dünya doğal gaz kaynakları şöyle sıralanmaktadır. En zengin rezerv bölgesi % 43 ile Orta Doğu'dur. Dünya petrol rezervlerinin % 48,4'ünün aynı bölgede olması, bölgenin enerji zenginliğini göstermektedir. İkinci en zengin kaynaklar, BDT diye isimlendirilen, verilerin derlendiği kaynakta eski Sovyetler Birliği olarak anılan ülkelerdedir. Bu ülkeler; % 16,8 Rusya, % 9,4 Türkmenistan, % 0,8 Kazakistan, % 0,5 Azerbaycan, % 0,3 Ukrayna, % 0,6 Özbekistan, diğer BDT ülkeleri % 0,6 ile toplamda dünya rezervlerinin % 29'unu oluşturmaktadır.

Harita 1. Dünya Doğal Gaz Rezervleri

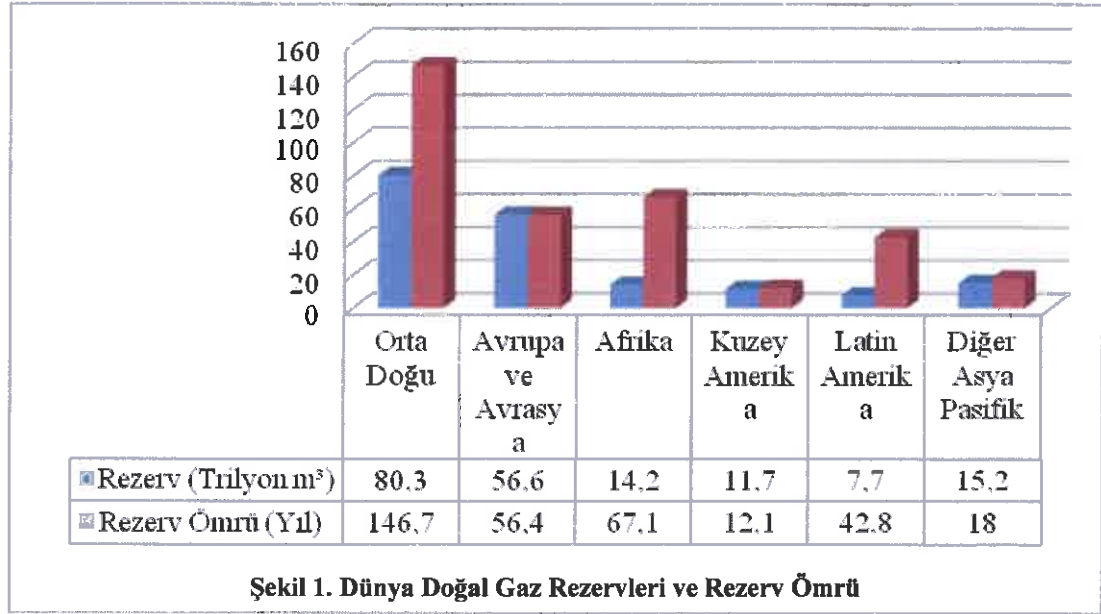


Kaynak:British Petroleum (BP), Statistical Review of World Energy, 2013, Türkiye Petrolleri

Anonim Ortaklığı (TPAO) Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu 2014, Ankara, s. 16

¹³ Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) <http://www.pigm.gov.tr/istatistikler.php> , Erişim Tarihi:18.08.2011) den Okan Yardımcı, "Türkiye'de Doğal Gaz Piyasası: Geçmiş 25 Yıl, Gelecek 25 Yıl", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 2011, C.3, N.2, (Çevrimiçi) http://www.sosbilko.net/dergi_EBD/arsiv/2011_2/okan_yardimci.pdf (Erişim Tarihi:10.02.2015), s.160-161.

Her ne kadar BDT dense de % 29 rezervin, % 26,2'sine sahip ülkeler; Rusya ve Türkmenistan'dır. Üçüncü büyük rezerv Afrika'dan 1 trilyon m³ farkla % 8,2 rezerv sahibi Asya Pasifik ülkelerindedir. Bu ülkeler; % 2 Avustralya, % 1,8 Çin, % 1,6 Endonezya, % 0,7 Hindistan, % 0,6 Malezya ve % 1,5 kaynağa sahip diğer sekiz devlettir.



Şekil 1. Dünya Doğal Gaz Rezervleri ve Rezerv Ömrü

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 20.

Dördüncü büyük rezervler ağırlıklı olarak Afrika kıtasındaki şu dört ülkededir. % 2,7 Nijerya, % 2,4 Cezayir, % 1 Mısır, % 0,8 Libya, % 0,7 diğer ülkeler. Kuzey Amerika ülkeleri toplam rezervlerin % 6 'sına sahiptir. % 5 ABD, % 1,1 Kanada, % 0,2 Meksika sahiptir. Latin Amerika ülkeleri % 4, Avrupa ülkeleri % 2,5 rezerv sahibidir.

Şekil 1'de dünya doğal gaz rezervlerinin 2013 yılı tahmin edilen rezerv % leri ve alt satırında tahmin edilen rezerv ömürleri bulunmaktadır. Bu duruma göre yukarıda isimlerini saydığımız ağırlıklı rezervlere sahip Orta doğu ülkeleri, Rusya, Türkmenistan ve dört Afrika ülkesi dünyanın en büyük doğalgaz kaynaklarına sahiptirler. Üretim oranları ile rezerv miktarları da incelendiğinde durum daha açıklayıcı olacaktır. 2013 yılı itibari ile dünyada 185,7 trilyon m³ doğal gaz rezervi olduğu düşünülmektedir. Orta doğu ülkeleri ve BDT ülkeleri birlikte

düşünüldüğünde, 134 trilyon m³ doğalgaz rezervi ile toplam rezervlerin % 72'sine sahiptirler. Zaten kalan % 28 rezervin % 10'unun Amerika kıtası ülkelerinde olduğu düşünülürse, doğal gaz ihtiyacı olan Avrupa ve Asya Pasifik ülkelerinin Ortadoğu, Rusya, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın doğal gaz rezervlerine duyduğu gereksinim, talep hesap edilmeksizin düşünülebilir.

Tablo 1. Birlik/Örgüt/Topluluk Bazında Dünya Doğal Gaz Rezervleri

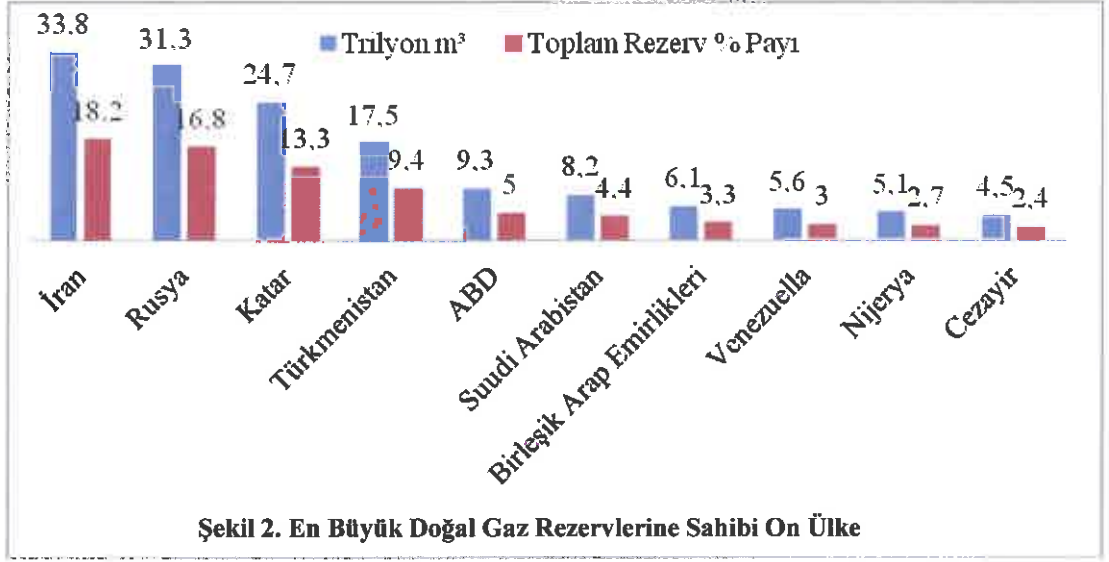
(trilyon m³)

Birlik/Örgüt Bazında Ülkeler	Trilyon m³	% Payı
Dünya Toplam Rezervleri	185,70	100%
OECD Üyesi Ülkeler	19,2	10,3
OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	166,5	89,7
Avrupa Birliği	1,6	0,8
Rusya ve BDT	52,9	28,5

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 20.

Harita 1'de Avrupa kıtasındaki rezerv miktarının %2,5 olduğunu yazmaktadır. Fakat Tablo 1'de gösterildiği gibi Avrupa Birliği (AB) 'ne bağlı ülkelerin rezervleri % 0,8 gibi düşük bir rakamdır. Bu da yaklaşık 1,6 trilyon m³ kadar bir rezerv demektir. Tablo 1'e göre; doğal gaz arz, talep ve fiyatlamasında OECD üyesi ülkelerin, Birlik olarak karar alma yönünde etkili olamayacağı düşünülmektedir.

Hazar bölgesi ülkeleri olarak adlandırılan, yukarıdaki şekillerde BDT diye adlandırdığımız ülkeler; Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan'dır. Hazar bölgesi ülkeleri, toplam rezervlerin % 46,3'üne sahiptirler. Bu 88 Trilyon m³ doğal gaza karşılık gelmektedir. Özbekistan haricinde diğer devletlerin Hazar Denizi'ne kıyısı vardır. Kaynak sahibi ülkelere Nijerya ile Cezayir, Katar ile Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri komşu ülkelerdir.



Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 20.

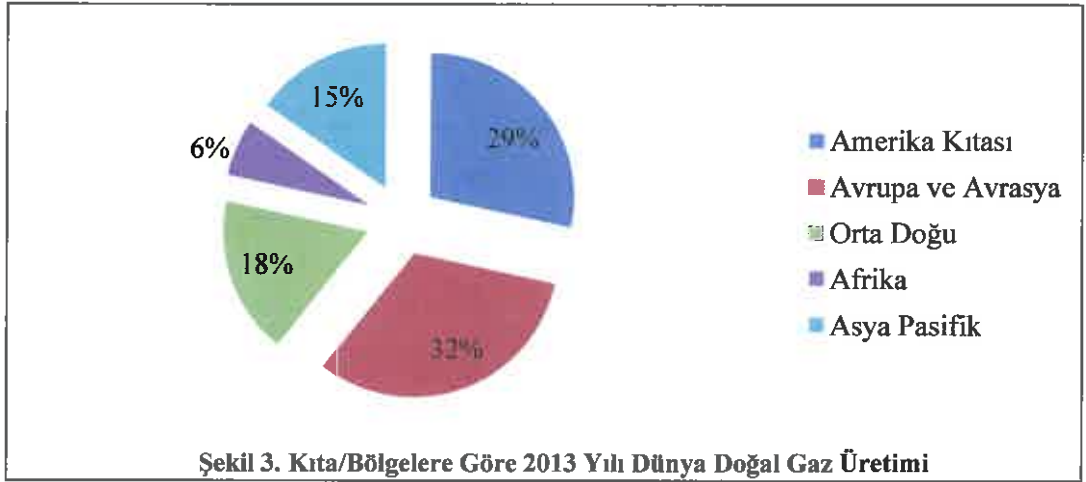
2013 verilerine göre, en yüksek doğal gaz rezervine sahip on ülkenin kaynakları Şekil 3’de görülmektedir. Dünyanın en büyük doğal gaz kaynaklarına sırası ile % 18,2 İran, % 16,8 Rusya ve % 13,3 Katar sahiptir. Dördüncü Türkmenistan % 9,4 doğal gaz kaynağını pazara sunmak için Rusya ile ortak hareket etmektedir. Türkmenistan, aynı zamanda İran ile komşu ve Hazar’a kıyıdır. Kuzey Amerika kıtası ülkesi ABD % 5, komşusu Kanada % 1,1 (2 trilyon m³), Meksika % 0,2 (0,3 trilyon m³) rezerve sahiptir.

İran, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Cezayir OPEC üyesi ülkelerdir. OPEC üyesi ülkeler toplam rezervlerin % 50,2’sine sahiptirler. Ancak % 16,8 rezerve sahip Rusya, OPEC ülkesi değildir. Rusya Dış İşleri Bakanlığı, OPEC’e üye olmayı düşünmediklerini ifade etmiştir. Bu durumun Rusya’ya dezavantajı, üretimde fiyat belirlemede bazı sorunlar yaşamasıdır. Avantajıysa, fiyat belirlemede ve karar almada stratejik ve hızlı karar verebilmesini sağlamaktadır. Bu konuları üretim ve doğal gaz ticareti başlıklarında ele alacağız.

1.4. Dünya Doğal Gaz Üretimi

Dünya doğal gaz üretimi; 2010 yılında 3.190,8 milyar m³, 2011 yılında bir önceki yıla göre % 3,03 artışla 3.287,7 milyar m³, 2012 yılında bir önceki yıla göre % 1,69 artışla 3.343,3 milyar m³, 2013 yılında bir önceki yıla göre % 0,79 artışla 3.369,9 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi üretim değerleri sürekli artmıştır. Fakat artış, azalarak devam etmektedir.

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'ya göre 2035 yılında Avrupa haricinde tüm dünyada en büyük üretim artışının Çin, ABD, Rusya ve Avustralya'da gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.¹⁴



Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 22.

¹⁴TPAO, Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu 2014, Ankara, 2014, s. 17

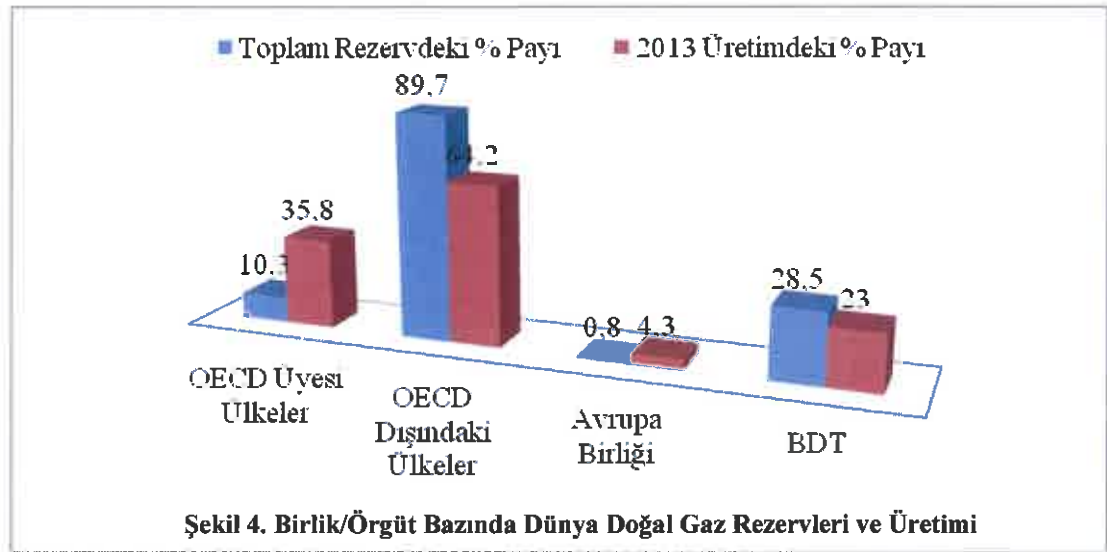
Tablo 2. Dünya Doğal Gaz Üretimi (2010-2013 Yılları)

(milyar m³)

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2012-2013 Değişim	2013 Payı
Amerika	603,6	648,5	681,2	687,6	1,30%	20,60%
Canada	159,9	159,7	156	154,8	-0,50%	4,60%
Meksika	57,6	58,3	56,9	56,6	-0,20%	1,70%
Venezuela	27,4	27,6	29,5	28,4	-3,20%	0,80%
Diğer	135,8	139,8	144,9	148,1	5,00%	4,40%
Amerika Kıtası Toplam	984,3	1033,9	1068,5	1075,5	2,40%	32,10%
Rusya Federasyonu	588,9	607	592,3	604,8	2,40%	17,90%
Türkmenistan	42,4	59,5	62,3	62,3	0,40%	1,80%
Özbekistan	59,6	57	56,9	55,2	-2,80%	1,60%
Ukrayna	18,5	18,7	18,6	19,3	4,00%	0,60%
Azerbaycan	15,1	14,8	15,6	16,2	3,80%	0,50%
Kazakistan	15,9	17,5	18,4	18,5	0,80%	0,50%
Norveç	107,3	101,3	114,7	108,7	-0,50%	3,20%
Hollanda	70,5	64,2	63,9	68,7	7,90%	2,00%
Almanya	10,6	10	9	8,2	-8,80%	0,20%
İtalya	7,7	7,7	7,9	7,1	-9,90%	0,20%
Diğer	90,4	76,5	68,5	63,9	3,40%	2,10%
Avrasya ve Avrupa Top	1026,9	1034,2	1028,1	1032,9	0,70%	30,60%
İran	152,4	159,9	165,6	166,6	0,80%	4,90%
Katar	116,7	145,3	150,8	158,5	5,40%	4,70%
Suudi Arabistan	87,7	92,3	99,3	103	4,00%	3,00%
Birleşik Arap Emirlikleri	51,3	52,3	54,3	56	3,30%	1,70%
Diğer	79,8	75	75,5	84,1	-9,00%	2,50%
Orta Doğu Toplam	487,9	524,8	545,5	568,2	4,50%	16,80%
Cezayir	80,4	82,7	81,5	78,6	-3,30%	2,30%
Mısır	61,3	61,4	60,9	56,1	-7,70%	1,70%
Nijerya	37,3	40,6	43,3	36,1	-16,40%	1,10%
Diğer	35,3	26,5	30,6	33,5	22,10%	0,90%
Afrika Toplam	214,3	211,2	216,3	204,3	-5,30%	6,00%
Çin	94,8	102,7	107,2	117,1	9,50%	3,50%
Endonezya	82	75,9	71,1	70,4	-0,70%	2,10%
Melezya	65,3	65,3	66,5	69,1	4,20%	2,00%
Avusturalya	45,2	44,9	43,4	42,9	-0,90%	1,30%
Pakistan	39,6	39,2	41,2	38,6	-6,20%	1,10%
Hindistan	50,8	46,1	40,3	33,7	-16,30%	1,00%
Diğer	108,7	109,4	115,2	117,2	11,50%	3,50%
Asya Pasifik Toplam	486,4	483,5	484,9	489	1,10%	14,50%
Genel Toplam	3190,8	3287,7	3343,3	3369,9	1,10%	100,00%
OECD Ülkeleri	11152	1170	1199,3	1200	0,40%	35,80%
OECD Dışındaki Ülke	2038,9	2117,7	2144	2169,8	1,50%	64,20%
Avrupa Birliği	178	157	147	146,8	-0,50%	4,30%
BDT	740,7	774,8	764,3	776,5	1,90%	23,00%

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 22.

Tablo 2 ve Şekil 4’den anladığımız kadarıyla en büyük doğal gaz üreticisi % 20,6 ile ABD’dir. 2013 yılında bir önceki yıla göre % 1,3 artış sağlamıştır. Kuzey Amerika’da konvansiyonel olmayan gaz üretiminin, konvansiyonel kaynaklarla yapılan tüketimi karşılayacağı, bu sebeple artışın sürekli olacağı ön görülmektedir. 2035 yılında, 190 milyar m³ artışla 840 milyar m³ olacağı tahmin edilmektedir.2035 yılında üretim artışı beklenen diğer ülke ise Çin’ dir. Çin, dünya doğal gaz üretiminin % 3,5’ini (1.17 milyar m³) sağlamaktadır. Üretimi bir önceki yıla göre % 9,5 artış göstermektedir. Rusya, toplam üretimin % 17,9’unu karşılamaktadır. 2013 yılında bir önceki yıla göre % 2,4 artış sağlamıştır. Üretim artış oranının daha da artacağı düşünülmektedir.

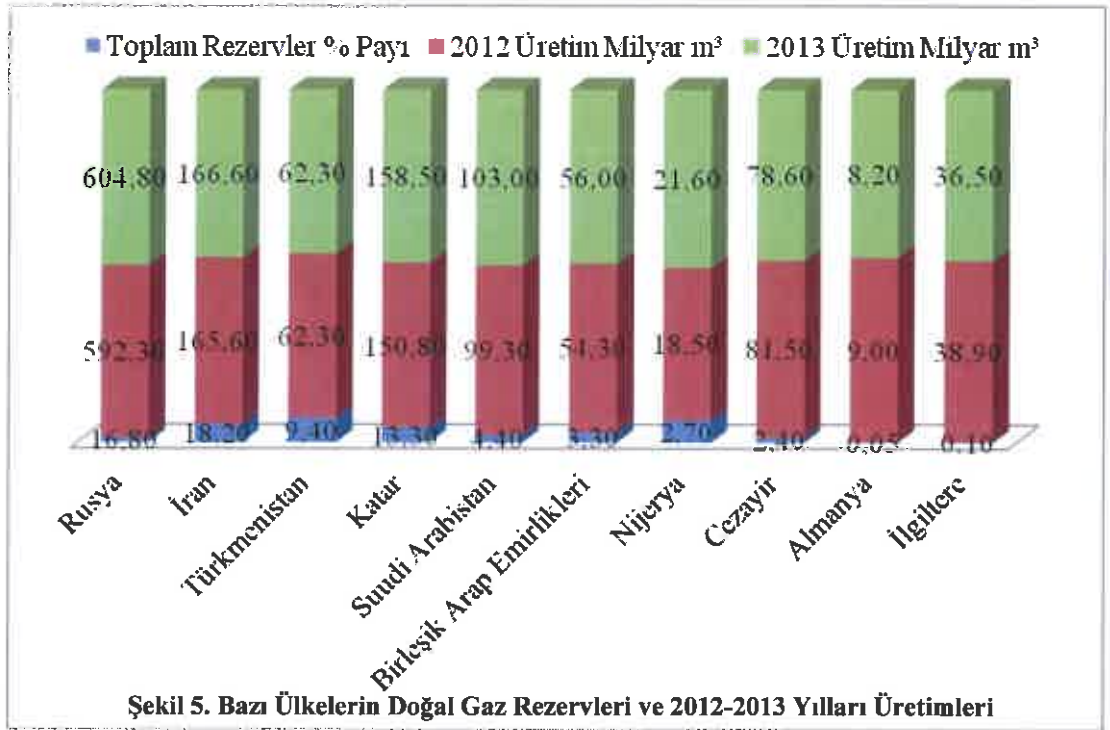


Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 20-22.

Üretimdeki en düşük pay AB ülkelerininindir. Birlik içinde en fazla üretim % 3,2 ile Norveç, % 2 ile Hollanda ‘da yapılmaktadır. Norveç’in üretiminin artacağı fakat Avrupa için yeterli olmayacağı ön görülmektedir. En büyük kaynağa sahip İran, % 4,9 üretime sahiptir. OECD ülkelerinin, rezervlerinin oranlarının üstündeki üretim isteği ABD ve Kanada’nın üretim oranlarıyla açıklanabilir. Bu iki ülkenin toplam

üretimi çıkarıldığında % 11,2 üretime sahiptir. OECD üyesi ve birçoğu komşu olan Avrupa ülkelerinin üretim olanakları sınırlıdır.¹⁵

BDT ülkeleri sahip oldukları kaynakların altında üretim yapmaktadırlar. Bunun nedeni; % 9,4 kaynağa sahip Türkmenistan'ın pazar imkansızlığından kaynaklı % 1,8 üretim yapmasıdır. İran, Katar, Hindistan ve Çin 2013 yılında bir önceki yıla göre üretimde en fazla artış sağlayan ülkelerdir.



Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 22

1.5. Dünya Doğal Gaz Tüketimi

Dünya doğal gaz tüketimi; 2010 yılında 3.180,8 milyar m³, 2011 yılında bir önceki yıla göre % 1,64 artışla 3.233 milyar m³, 2012 yılında bir önceki yıla göre % 2,4 artışla 3.310,8 milyar m³, 2013 yılında bir önceki yıla göre % 1,11 artışla 3.347,6 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi üretimdeki gibi tüketimde de artış sürekli olmuştur.

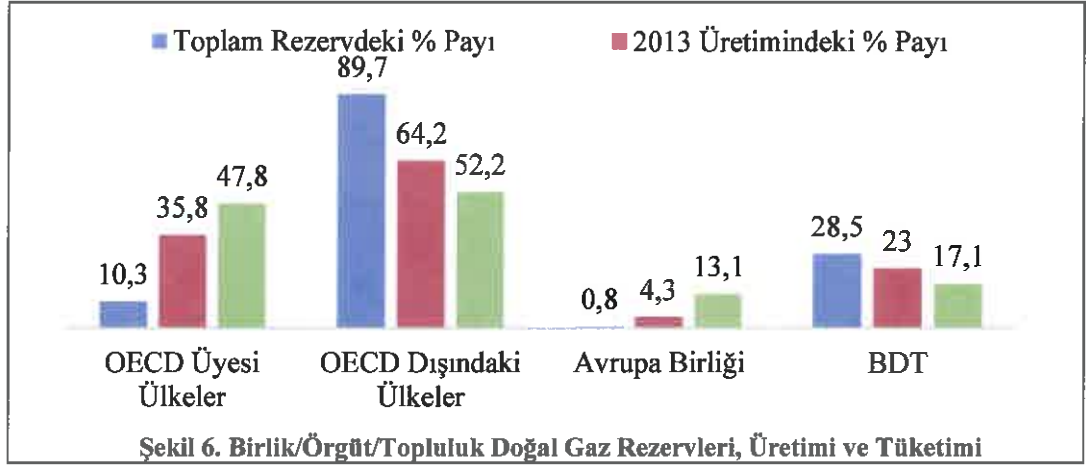
¹⁵ a.g.e.

Tablo 3. Dünya Doğal Gaz Tüketimi (2010-2013 Yılları)

(milyar m³)

Üretim Milyar m ³	2010	2011	2012	2013	2012-2013 Değişim	2013 Payı
Amerika	682,1	693,1	723	737,2	2,40%	22,20%
Canada	95	100,9	100,3	103,5	3,50%	3,10%
Meksika	72,5	76,6	79,6	82,7	4,20%	2,50%
Venezuela	29	29,7	31,4	30,5	-2,50%	0,90%
Diğer	119	122,2	130,9	138,2	-0,007	0,033
Amerika Kıtası Top.	997,6	1022,5	1065,2	1092,1	6,90%	32,00%
Rusya Federasyonu	414,2	424,6	416,3	413,5	-0,40%	12,30%
Almanya	83,3	74,5	78,4	83,6	7,00%	2,50%
İtalya	76,2	71,4	68,7	64,2	-6,20%	1,90%
Türkiye	39	44,7	45,3	45,6	1,10%	1,40%
Özbekistan	45,5	49,1	46,9	45,2	-3,30%	1,30%
Ukrayna	52,2	53,7	49,5	45	-8,90%	1,30%
Hollanda	43,6	38,1	36,4	37,1	2,00%	1,10%
Türkmenistan	22,6	23,4	26,4	22,3	-15,50%	0,70%
Azerbaycan	7,4	8,1	8,5	8,6	1,50%	0,30%
Kazakistan	9	9,6	10,4	11,4	9,60%	0,30%
Norveç	4,1	4,3	4,4	4,4	1,40%	0,10%
Diğer	330,3	297,8	291,4	283,8	0,103	0,085
Avrasya ve Avrupa Top	1127,4	1099	1082,60	1064,7	-1,40%	31,70%
Iran	152,9	162,4	161,5	162,2	0,70%	4,80%
Suudi Arabistan	87,7	92,3	99,3	103	4,00%	3,10%
Birleşik Arap Emirlikleri	60,8	62,5	65,6	68,3	4,50%	2,00%
Katar	20,4	23,1	23,5	25,9	10,30%	0,80%
Diğer	64	62,5	63	68,9	-0,155	0,021
Orta Doğu Toplam	385,8	402,8	412,9	428,3	4,00%	12,80%
Mısır	45,1	49,6	52,6	51,4	-2,00%	1,50%
Cezayir	26,3	27,8	31	32,3	4,30%	1,00%
Diğer	36,5	37,4	39,4	39,6	-0,017	0,012
Afrika Toplam	107,9	114,8	123	123,3	0,60%	3,70%
Çin	106,9	130,5	146,3	161,6	10,80%	4,80%
Japonya	94,5	105,5	116,9	116,9	0,20%	3,50%
Hindistan	63	61,4	58,8	51,4	-12,20%	1,50%
Endonezya	40,3	37,3	35,8	38,4	7,60%	1,10%
Pakistan	39,6	39,2	41,2	38,6	-6,20%	1,10%
Melezya	35,1	31,8	34,7	34	-1,80%	1,00%
Avusturalya	25,4	25,2	18,6	17,9	-3,50%	0,50%
Diğer	157,4	162,6	174,8	180,4	0,073	0,055
Asya Pasifik Toplam	562,2	593,5	627,1	639,2	2,20%	19,00%
Genel Toplam	3180,8	3233	3310,8	3347,6	1,40%	100,00%
OECD Ülkeleri	1551,8	1540	1573,9	1596,5	1,80%	47,80%
OECD Dışındaki Ülkeler	1629	1693	1736,8	1751,1	1,10%	52,20%
Avrupa Birliği	502,2	451	444,1	438,1	-1,10%	13,10%
BDT	581,5	598,9	588,4	575,5	-1,90%	17,10%

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 23.

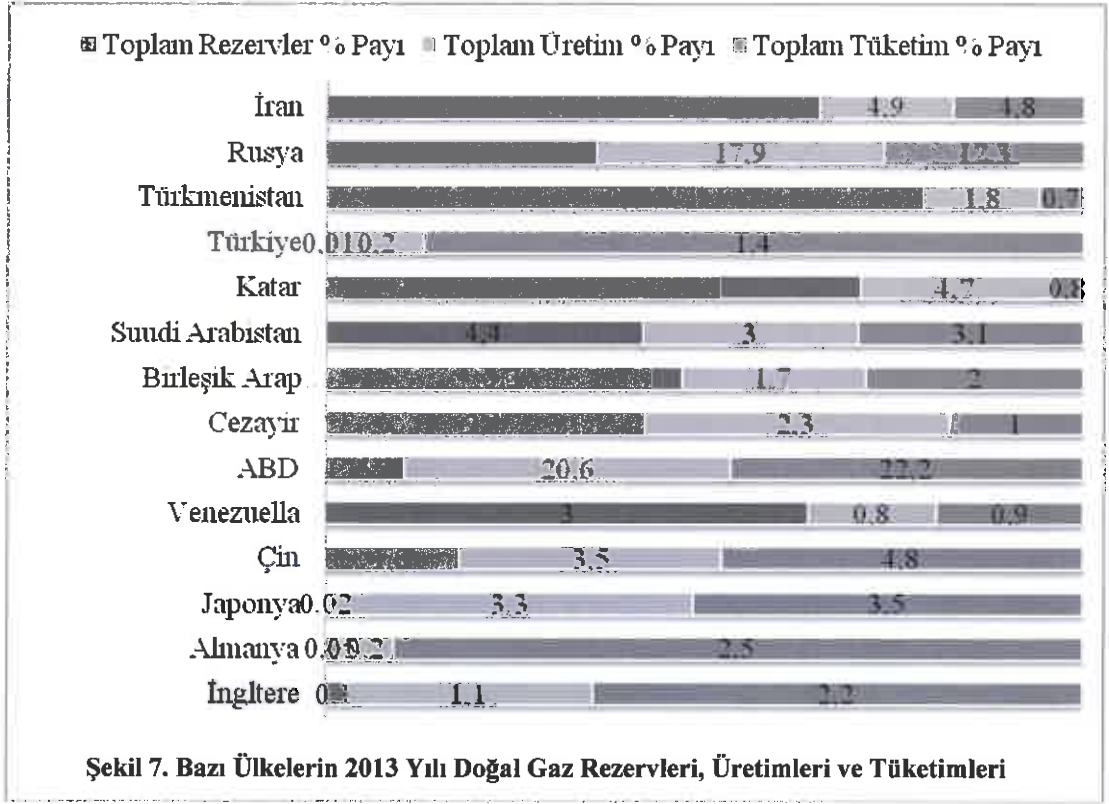


Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2014, s. 20-22-23.

IEA 2013 raporuna göre; yıllık gaz talebinin azami %1,6 artış göstererek 2035 yılında 5 trilyon m³ olacaktır. OECD üyesi olmayan ülkelerde de artış olacağı beklenmektedir. Asya'nın hızla büyüyen ekonomisi ile Çin'in, 2035 yılında bugüne göre dört kat fazla tüketim gerçekleştireceği düşünülmektedir. AB' de ise tüketimi azaltma çabalarının etkili olacağı beklenmektedir.¹⁶

Tablo 3 ve Şekil 7'de görülen en dikkat çekici veriler üretimle tüketimin doğru orantılı olmadığı ülkelerdedir. Bu ülkelerin doğalgaz talepleri, doğalgazı kullanım alanlarının incelenmesini gerektirmektedir. Türkiye, dünya rezervlerinin %0,01'i kadar (6,8 milyar m³) doğal gaz rezervi sahibiyken, 2013 yılı tüketim değerleri dünya tüketiminin %1,4'ü, yani 45,6 milyar m³ dür. Almanya ve İngiltere'nin rezervleri toplam %0,1 iken, 2013 tüketimleri dünya tüketiminin %4,7'sini (156,7 milyar m³) oluşturmaktadır. Japonya da benzer bir durumla daha fazla tüketim yapmaktadır. Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Venezüella ise kaynaklarının ve üretimlerinin çok azı kadar tüketimde bulunmuşlardır.

¹⁶ a.g.e., s. 20.



Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 20-22-23.

Birincil enerji kaynakları arasında ilk sırada gelen ham petrol, 2012 yılında dünya enerji talebinin % 33,1'ini, doğal gaz ise % 23,7'sini karşılamaktadır. Fakat gelecek dünyada doğal gaz, petrolden daha stratejik bir konumda olacaktır. Bunun bir göstergesi de tüm dünyada doğal gaz tüketiminin, petrol tüketiminden daha hızlı seyretmesidir.¹⁷

¹⁷ TPAO, Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu 2014, Ankara, 2014, s. 8.

2. ULUSLARARASI DOĞAL GAZ TİCARETİ

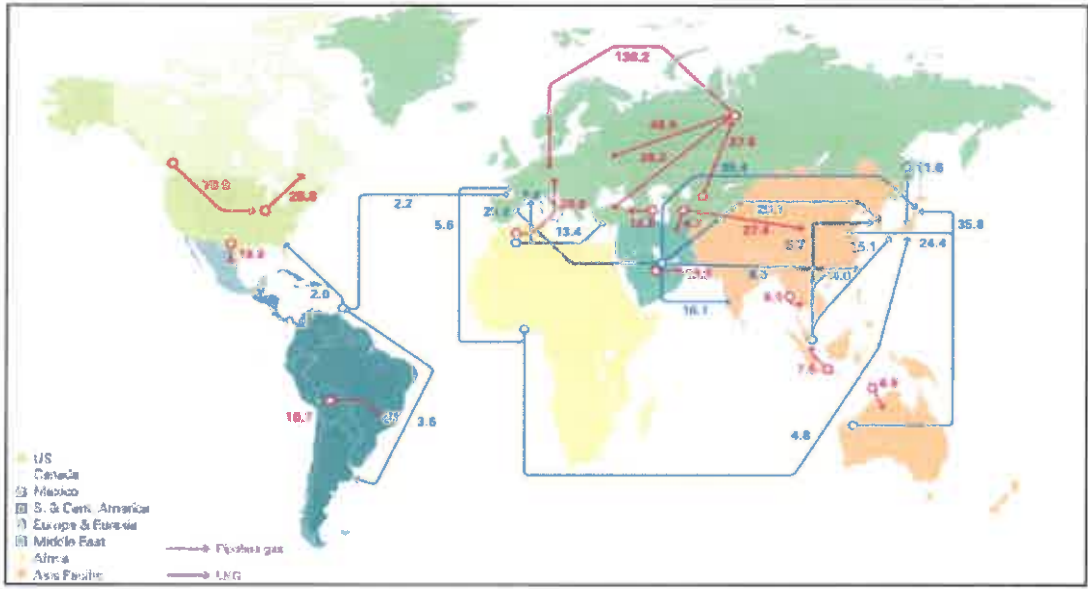
Enerji, uluslararası alanda ticaret, siyaset ve diplomatik boyutları olan devletler için can damarı niteliğine sahip stratejik bir olgudur. Birinci bölümde anlatılan enerji türleri içinde hızla talebi artan doğal gaz, ekonomik sürdürülebilirlik açısından önemlidir. En kaliteli, en ucuz, temiz ve sürekli enerji temini için devletler ticari, diplomatik hatta askeri faaliyetlerde bulunmaktadır.¹⁸ Ülkeler artan enerji taleplerini doğrudan veya ikame edebilir ürünlerle karşılamak zorundadırlar. Türkiye'nin coğrafi konumuyla elde edeceği kazanımlarını incelemeye başladığımız bu bölümde; Ülkelerin doğal gaz arz-talepleri, doğal gaz ticaret yolları, ticaretin gerçekleşebilmesi için gerekli siyasal alt yapıların yanında doğal gaz ticaretine neden salt bir ürün ticareti gözüyle bakmamız gerektiğini de anlatmış olacağız. TPAO Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Mayıs 2014'de belirtilen IEA 2013 Yeni Politikalar Senaryo 'su verilerine göre; Doğal gaz talebinin 2035 yılına kadar % 1,6 artış göstererek 5 trilyon m³ olacağı, bölge ve ülkelerin doğal gaz tüketim projeksiyonunda Asya'nın gaz talebinin 680 milyar m³ artması (bugünkü bölge gaz ticareti kadar), Çin'in gaz talebinin 400 milyar m³, Hindistan'ın 110 milyar m³, Orta Doğu'nun 300 milyar m³, AB' nin yaklaşık 70 milyar m³ artması beklenmektedir. 2012 de LNG ticareti % 12 iken 2035 yılında % 46 olacağı düşünülmektedir. Harita 2, uluslararası doğal gaz ticaret hatlarını göstermektedir. Ülkeler bazında daha detaylı inceleme yapılacaktır.

¹⁸Ülkelerin enerji konusundaki askeri operasyonlarına iki örnek verelim. İlki, ABD'nin 20 Mart 2003 tarihinde Irak'ta kitle imha silahları olduğu gerekçesi ile Irak'ı işgal etmeye başlaması. 6 Şubat 2004 tarihli NTV Haber'in yazısına göre: CIA Başkanı George Tenet, ABD Başkanı'na Irak'ın yakın zamanda tehdit olacağına dair bir rapor vermediklerini açıklamıştır. CIA'nin, ABD Başkanı'na verdiği 93 sayfalık raporun gizliliği kaldırılınca raporda Irak'ta kitle imha silahlarının olmadığını açıkça yazdığı, İsrail'in bu tür silahlara sahip olduğu ifade edilmektedir. Diğer örnek; Orta Doğu başlığı altında detaylıca anlatacağımız Doğu Akdeniz'deki doğal gaz krizidir.

Türkiye, dünyanın en eski yerleşim bölgesi olarak kabul edilen Orta Doğu bölgesindedir. Bu bölgede kavramlar, haritalar, komşular, güç dengeleri, ekonomik ve siyasi kazançlar doğru hamlelerle hızla değişebilmektedir.¹⁹

Orta Doğu tanımlamasının yaygın bir ifade olması ve başlangıç anlamından farklı (İngiliz Çıkar Bölgesi) kabul görmesi sebebiyle bu çalışmada kullanılmıştır. Orta Doğu ve bölgenin en önemli devleti olan Türkiye'nin önemi jeopolitik uzamında daha iyi anlaşılacaktır.

Harita 2. Uluslararası Doğal Gaz Ticaret Hatları



Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy June 2014, s. 29

¹⁹ En büyük değişkenlik bölgeye verilen isimdir. 19. Yüzyılda Osmanlı'da bu tabir kullanılmazdı. Bir toprak parçasının ayrılabilmesi için anlamlı bir özelliğinin olması (millet, dil, din, coğrafya, tarih, sosyolojik unsurlar) gereklidir. Bugün Orta Doğu veya Genişletilmiş Orta Doğu ile; İki okyanus (Hint ve Atlas Okyanusu), altı deniz (Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Karadeniz, Ege, Akdeniz), üç kıta (Afrika, Asya, Afrika), on ayrı bölge, üç ayrı din (Müslümanlık, Hristiyanlık, Musevilik) ve Türkler, Araplar, Firisiler ve diğer birçok farklı etnik unsur kastedilmektedir. Bu tabir ilk kez Amerikalı bir deniz subayı ve öğretim görevlisi olan Alfred Thayer Mahan' in National Review de Eylül 1902'de yayınlanan makalesinde tanımladığına göre: Hindistan ve Pasifiğe giden yol yani Basra Körfezi ve çevresidir. 1903 tarihinde Ignatius Valentine Chirol'un Times dergisindeki makalelerinde Orta Doğu'nun sadece Basra Körfezi olmadığını, Hindistan'a giden tüm toprakları Irak, Doğu Arabistan, Tibet ve diğer bazı Asya bölgelerini de eklemiştir. Orta Doğu çıkar bölgesine verilen bir addır. Birinci dünya savaşından sonra İngilizler, Türkleri dışlayarak, Arapları bölerek Orta Doğu bölgesini şekillendirmiş oldular. İkinci dünya savaşı ve bu zaman kadar ki olaylar daha da genişletilmiş bir Orta Doğu tabiri oluşturdu. Bölgede sınırların, kavramların, yönetim biçimlerinin ne kadar çabuk değiştiğine örnek olması, rollerin hızla değişebileceğinin kanıtıdır. **Kaynak:** Sedat Laçiner, "Ortadoğu diye bir Yer Var mı", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C. 3, S. 10, (2007), s.153-155.

2.1. Ortadoğu Bölgesi

Soğuk savaş sonrasında ABD dünya üzerinde baskın güç unsuru olmuştur. Bunda, coğrafi avantajlarının payı çok fazladır. AB, Rusya ve Çin dünyanın güç dengesini kendi lehine çevirmek isterken; Türkiye, Venezüella, Brezilya da küresel etkinliklerini arttırma çabasıdadır. Küresel dünyada güç, bir anlamda da ekonomi demektir. Ekonomik gelişim unsurları olarak, sermaye (devlet sermayesi veya iyi bir alternatif olarak çok uluslu şirketler) teknolojik alt yapı ve doğal kaynaklar gösterilebilir. Orta Doğu devletlerinin hemen hemen hepsinde yeterli kaynaklar, eksik sermaye, yetersiz teknoloji görülmektedir. Bu durumu anlamak için ilk olarak en büyük doğal gaz rezervlerine sahip İran incelenecektir.

2.1.1. İran

İran'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervleri BP Statistical Review of World Energy June 2014 verilerine göre 33,8 trilyon m³ dür. Bu, dünya rezervlerinin % 18,2 'si demektir. Üretimde dünya sıralamasında 166,6 milyar m³ (% 0,8) ile sekizincidir. Birinci enerji üretiminin % 61 'ini doğal gaz, % 37 'sini petrol, % 1 ini hidroenerji ve kömür oluşturmaktadır. Tüketim verilerine göre 162,2 milyar m³ (% 0,7) ile dördüncüdür. Tüketiminin % 61'ini doğal gaz, % 37 si petrol ve kalan % 2' sini kömür ve yenilenebilir enerji oluşturmaktadır.

En önemli doğal gaz sahası Katar'ın kuzey sahasının devamında Basra Körfezi'nin 100 km açığındaki Güney Pars doğal gaz sahasıdır. Burası, İran'ın doğal gaz rezervlerinin % 40 'ını (14 trilyon m³) oluşturmaktadır. Diğer doğal gaz sahalari; Kish (1,98 trilyon m³), Kuzey Pars (1,41 trilyon m³), Serdar-1 Cengel (1,4 trilyon m³), Gülşen (1,1 trilyon m³) ve bunlardan hariç beş ayrı sahanın toplamı 1,97 trilyon m³ tür. Güney Pars 1990 yılında keşfedilmiş gelişimi devam eden bir sahadır. 24 aşamalı yapılması düşünülen üretimin 12 aşaması gerçekleşmiş, kalan aşamalar için 100 milyar dolardan fazla yatırım yapılması gerekmektedir. İran, ABD ve Rusya'dan sonra dünya doğal gaz üretiminin % 5' ini karşılayan üçüncü devlettir. İran Devlet Petrol Şirketi NIOC'un açıklamalarına göre; üretilen doğal gazın % 12,2 'si petrol üretimi için kuyulara enjekte edilmektedir. İran, doğal gaz ihracatını arttırılmak istendiğinden, kuyulara enjekte edilen gaz miktarının yakın zamanda azaltılması

düşünülmektedir. Bu da petrol üretiminin azalacağı, doğal gaz ihracatının artacağı anlamına gelmektedir.²⁰

Doğal gaz rezervlerine göre üretim ve ihracatı çok zayıftır. İran, doğal gaz ihracatının % 90 'ından fazlasını Türkiye'ye yapmaktadır. İç tüketimin fazla olması sebebiyle kısa zamanlı olarak Türkmenistan'dan ithalat yapmaktadır. İç tüketimin % 69 'unu elektrik üretiminde kullanmaktadır. 2013 yılında 9,5 milyar m³ doğal gaz ihraç etmiştir. Bunun 8,7 milyar m³ ü Türkiye'yedir. Bunun dışında 250 milyon m³ Azerbaycan'a bağlı Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'ne ve 450 milyon m³ Ermenistan'a doğal gaz ihracatı yapılmıştır.²¹

1950 yıllarında "Sovyet Tehdidi"ne karşı ABD desteğiyle başlatılan nükleer enerji programı, 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra ABD'nin şiddetle karşı olduğu, uluslararası toplumlarca da kabul edilen "İran Ambargosu"²² 'na yol açmıştır. Ambargo sebebiyle, enerji kaynaklarını yeterince kullanamamıştır. İran'ın toplam ihracatı içinde doğal gazın getirisi % 4 'ten azdır. Nükleer programına, ABD ve İsrail'in sert tepkilerine rağmen Rusya destek vermektedir. Bu da Rusya'nın doğal gazda en büyük rakibine (üstelik Türkiye koridorundan Avrupa'yı hedefleyen iki ülke olmalarına rağmen) neden destek verdiği sorusunu akıllara getirmektedir. Bu konudaki diğer detaylar ikinci bölümdeki Rusya başlığında incelenecektir.

²⁰Emin Akhundzada ve Seray Özkan, "İran Enerji Görünümü", Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi (HASEN), 2014, (Çevrimiçi) http://www.hazar.org/content/yayinlar/iran_enerji_gorunumu_1013.aspx (Erişim Tarihi:25.01.2015), s 10-13.

²¹a.g.e., s.3-5.

²²Başta ABD ve AB'nin İran'ın nükleer programının tehdit unsuru görülmesi sebebiyle petrol, doğal gaz dahil ülke ve şirketlere İran'la ticaretlerinde kısıt getirmesidir. Buna uymayan şirketler ABD'nin yaptırımları ile karşılaşmaktadır. Tüm dünyada 200 ülke, 7200 kurumda SWIFT kodu diye tabir edilen bir sistem üzerinden fon akışı gerçekleşmektedir. ABD yerleşik Belçika şirkettir. 2001 yılındaki ABD' deki saldırılardan sonra Washington' la bilgi paylaşımına gittiği bilinmektedir. ABD zaman zaman ambargoyu lehine olacak şekilde esnetmektedir. 2011 yılsonunda 11 ülkeye (AB ülkeleri ve Japonya) muafiyet tanınması gibi (İran'ın finansal piyasasının küresel sistemden izole edilmesi, enerji ticareti yapılmaması gibi kararlar açıklanmıştır. Karara uymayanların paraları dondurulmakta ve finansal sistemden çıkarılmakta, duruma göre kısa süreli engellemeler uygulanmaktadır. **Kaynak:**Ekoayrıntı, "ABD'den İran ambargosu: Onlara var Türkiye'ye yok", Mart, 2012, (Çevrimiçi) http://www.ekoayrinti.com/news_detail.php?id=94336 (Erişim Tarihi:25.01.2015), par.1-4.

İran'ın doğal gaz kaynakları üzerindeki hedefleri şu şekilde düşünülebilir: Ambargo sebebiyle kuramadığı ticari bağları ve komşuluk ilişkilerini, doğal gazla oluşturabilmek. Zayıflayan ekonomisini düzeltebilmek. Yurt dışı bankalarında el konulan paralarını geri almak. Eskiye teknolojisi sebebiyle yapamadığı yatırımlar için yabancı yatırımcıları çekebilmek. Bu sayede küresel ticarete entegre olabilmek. Avrupa ülkelerine Türkiye üzerinden, Hindistan ve Çin'e de Pakistan üzerinden boru hatları vasıtasıyla doğal gaz satabilmek. Basra Körfezi'nde LNG tesisi kurarak LNG ticareti yapmak. Mevcut durumda İran'ın faal LNG alt yapısı ve tesisi bulunmamaktadır.²³

Avrupa ve Çin'e bağlanan boru hattı planlarının gerçekleştirilmesi için doğal gaz yataklarında yeni yatırımlara ihtiyacı vardır. Nükleer gerilimin devam etmesi ile İran'ın beklediği yatırımların gerçekleşmesi yakın görünmüyor. Biri Türkiye üzerinden, diğeri de Ermenistan, Gürcistan ve Ukrayna üzerinden olmak üzere iki güzergahta 15 yeni boru hattı planlaması yapılmaktadır. İran-Türkiye arasında diğeri bir projede Türkmenistan gazının Hazar geçişli rota yerine İran üzerinden yapılmasıdır. Bu durumda Türkiye'nin İran'a bağımlılığı artacaktır. Bu konu üçüncü bölümde boru hattı projelerinde yakından inceleyeceğimiz bir konudur. İran, batıyla yaşadığı nükleer gerilimde Rusya'dan yeterince destek alamaması sebebiyle bu alternatifleri düşünmektedir. İran, Batı ülkeleriyle yaşadığı gerilimde Türkiye'den tarafsız olmasını beklemektedir. İran'da bazı kesimler de Türkiye'nin doğal gaz kazanımlarından rahatsız olmaktadır.²⁴

36 yıllık ambargoda ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya²⁵ ile yürütülen müzakerelerin neticesinde, 30 Haziran 2015 tarihinde ilişkileri yumuşatacak bir

²³ Mert Bilgin, "Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin İran ve Türkiye Arasındaki Açılmalar ve Stratejik Açılımlar", (Çevrimiçi) <http://www.stratejikonu.org/pdf/yeniasyaninenerjiparadigmasi.pdf> (Erişim Tarihi:25.01.2015), s 11-12.

²⁴ Arif Keskin, "İran'ın Doğal gaz siyaseti ve Türkiye", (Çevrimiçi) http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174 (Erişim Tarihi:26.01.2015), par. 9-10.

²⁵ Bu ülkelere P5+1 ülkeleri denmektedir. BM'nin beş daimi üyesi ve Almanya, AB+3 de denilmektedir. Almanya'ya için +1 denmesinin sebebi, kararları veto etme hakkının

anlaşma imzalanması beklenmektedir. İran'ın nükleer programının belirli seviyelerde tutulması temel prensibi ile bazı iyileştirmeler yapılacağı düşünülmektedir. İran'ın yurt dışında bloke edilen 6-7 milyar doları serbest bırakılacak, petrol ve doğal gaz ticareti daha serbest olacak ²⁶ diye beklenmektedir.²⁷

Türkiye'den dostluk bekleyen İran, ticari olarak aynı dostluğu sergilememektedir. Türkmenistan'dan 1000 m³ ünü 75 dolara satın aldığı gazı, üç katından fazla fiyatla Türkiye'ye satmaktadır. 2007 yılı sonlarında Aşkabat yönetimi, Tahran yönetimine benzer bir zam teklifinde bulunduğu 150 dolar gibi makul bir teklifi reddeden İran'a gaz akışını kesme kararı aldı. Bu durum Türkiye basınında çok yer bulmasa da Türkmenistan'ın İran'a gaz ihracatını kısa süreli kesmesine kadar varmıştır. İran, bu tutumu 'ahlak dışı' bulduğunu ifade etmişti.²⁸

Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 7 Nisan 2015 tarihinde altı Bakan'ı ile İran'la karşılıklı ticareti arttırmayı hedefleyen anlaşmalar imzalamıştır. Anlaşma öncesindeki basın toplantısında mevkidaşı Hasan Ruhani' ye doğal gazda ciddi oranda indirim beklediklerini ve daha çok ticari ilişki kurulması

bulunmamasıdır. Ayrıca İran'ın nükleer faaliyetlerinde Alman şirketlerinin önemli bir yeri vardır. İran, 2010 yılında P5+1 ile ilgili yapısal itirazları olduğunu belirtmiştir. 14 Nisan 2012 yılında İstanbul misafirliğinde de müzakereler yapılmıştır.

²⁶ İran Dışişleri Bakanı Yardımcısı Seyyid Abbad Irakçı' nin 30 Mart 2015 tarihli açıklaması şöyledir. "Kesin olarak şimdiye kadar hiçbir anlaşmaya ulaşılmadığını söyleyebilirim. Bu söylentiler, sadece siyasi amaçlar ile gerçekleşmektedir. Bazı konularda uzlaşma sağlandı, ama 2-3 konu için hala ortak bir yol bulunamadı. Anlaşma, tüm detaylar ve konuları kapsayan bir yazı anlamına geliyor ki daha böyle bir anlaşmaya ulaşamadık. Kesin olarak iki etaplı bir anlaşmaya izin vermeyeceğiz. Eğer çözüme ulaşırsak, gelecek etapta anlaşma yazımına geçeceğiz. Hala birkaç ayımız var. Çok zor konular dahil, birçok konu için çözüm yoluna ulaştık. Ama görüşmelerin temelini oluşturan İran'ın barışçıl nükleer programı ve yaptırımların kaldırılması konuları ile görüşmeler hala devam ediyor ve şimdilik bir çözüm yoluna ulaşılmamıştır." **Kaynak:** Mehr Haber Ajansı (MHA), "Daha kesin bir anlaşmaya ulaşmış değiliz", (Çevrimiçi) <http://old.mehrnews.com/tr/newsdetail.aspx?NewsID=1852538> , (Erişim Tarihi:05.04.2015), par. 1-5.

²⁷Cüneyt Başaran, "İran'ın Nükleer Anlaşması Artıları ve Eksileri", 2013, (Çevrimiçi), <http://www.bloomberght.com/yorum/cuneyt-basaran/1462555-iranin-nukleer-enerji-anlasmasi-artilari-ve-eksileri> , (Erişim Tarihi: 01.02.2015), par. 2-6.

²⁸Deniz Zeyrek, "Doğal gazda Sorun İran'ın Bitmek Bilmeyen Kar İştahı", **Radikal Gazetesi İnternet Baskısı**, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=244621> (Erişim Tarihi:01.02.2015) par. 2-4.

gerektiği ve en önemlisi kur baskısından kurtulmak için iki ülkenin para birimi ile ticaret yapılması gerektiği gibi birçok çağrısında bulunmuştur.²⁹

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı (ETKB) Taner Yıldız, 21 Ekim 2014 tarihli açıklamasında; 1996 yılında imzalanan al ya da öde anlaşmalarıyla talep fazlası dayatılan gaz maliyetinden 2015 yılı sonunda kurtulacaklarını, parasını verip de alınmayan gaz kalmayacağını ifade etmiştir.³⁰

Türkiye, satın aldığı doğal gazın pahalı olması sebebiyle İran'dan fiyat indirimi talep etmiştir. İndirim talebi İran tarafından reddedilmiştir. Türkiye, Mayıs 2015 tarihinde verilmesi düşünülen uluslararası tahkim kurulu kararını beklenmektedir. İran, nükleer mutabakatı sağlamaya çalışırken unutulmamalıdır ki; 30 Haziran 2015'te beklenen anlaşma gerçekleşse bile, 6 aylık geçici bir süreyi kapsamaktadır. Bu kısa sürede AB ve ABD yatırımcılar doğrudan yatırımlardan kaçınacaktır. Anlaşmalar hemen neticelenmeyecek, İran'ın tutumuna bağlı seyredecektir ya da öyle söylenmektedir. Türkiye ile komşuluğu ve ticareti ise çok daha uzun olacağı gibi bu süreçte yardımlarına da ihtiyaç duyacaktır. İran, en büyük müşterisine fahiş fiyatla doğal gaz satmak yerine iç piyasasını desteklediği gibi Türkiye sanayisini de desteklerse, ambargolar sebebiyle geri kalan alt ve üst yapı açığını hızlıca kapatabilecektir. Yüz ölçümü olarak bu kadar büyük bir ülkenin, Türkiye'ye yakın sınırından ve yakın limanlarından yaptığı ticaret, ülke içi uzak noktalarca yapılacak ticaretten daha faydalı olacaktır. İran, doğal gaz boru hattı ve HUB merkezi olma yolunda Türkiye'ye beklediği oranda desteği vermelidir. Türkiye'de, İran'dan tek taraflı dostluk beklemek yerine İran'ın LNG alt yapısını kurmak için özel sektör veya BOTAŞ vasıtasıyla İran'a destek vermelidir. Bu destek stratejik olarak İran'ın LNG ticaretini Türkiye lehine yönlendirmede fayda sağlayacaktır. TANAP projesi ile ilgili beklenti ve düşünceler üçüncü bölümde açıklanacaktır. İran'ın neredeyse tek doğal

²⁹ Habertürk İnternet Gazetesi, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran'da konuştu: En pahalı doğal gazı sizden alıyoruz" (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1063090-cumhurbaskani-erdogan-iranda-konusuyor> (Erişim Tarihi:07.04.2015), par. 3-9.

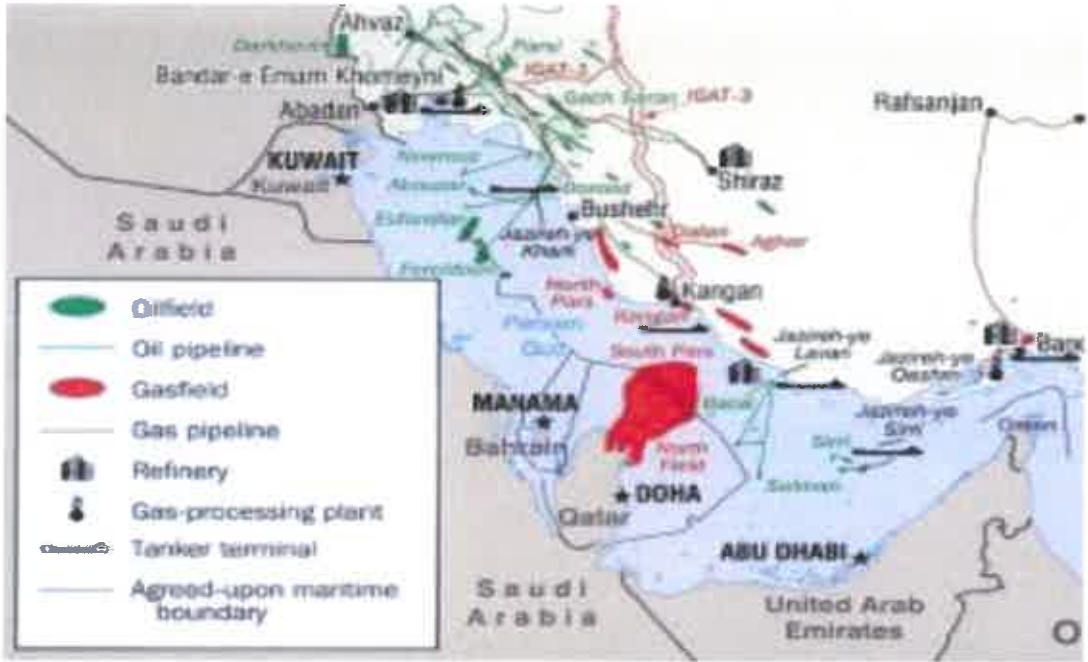
³⁰YeniŞafak İnternet Gazetesi, "Al yada Öde 2015'te Bitiyor" (Çevrimiçi) <http://www.yenisafak.com.tr/politika/al-ya-da-ode-2015te-bitiyor-694342> (Erişim Tarihi 07.04.2015), par 1-4.

gaz pazarının Türkiye olması da Türkiye açısından değerlendirilmesi gereken bir avantajdır.

2.1.2. Katar ve Suudi Arabistan

Bölgenin diğer ihracatçısı Katar, 24,7 trilyon m³ ile dünyanın üçüncü (% 13,3) doğal gaz rezervine sahiptir. Güney Pars doğal gaz sahası İran ile Katar arasındaki 9700 km² lik alanı kapsamaktadır. 3700 km² lik kısmı İran'ın, kalan 6000 km² 'lik kısmı Katar' ın karasularındadır. Katar'ın bu sahadaki doğal gaz kaynağı toplam rezervlerinin % 99 unu oluşturmaktadır.

Harita 3. Katar'ın Güney Pars Doğal Gaz Sahası



Kaynak: Offshore Energy, "Iran: POGC Inks Drilling Contract for South Pars" (Çevrimiçi) <http://www.offshoreenergytoday.com/pogc-inks-drilling-contract-for-south-pars/>, (Erişim Tarihi: 07.04.2015)

Yer altı zenginlikleri sayesinde kişi başına düşen geliri en yüksek ülkelerdendir. Orta Doğu'da jeopolitik ve jeostratejik özelliği ile öne çıkmaktadır. Ülke mutlak monarşi ile yönetilmektedir. 2008 yılında deklere edilen 2030 vizyon planı vardır. Orta Doğu kavramını çıkaran Mahan; Dünya imparatoru olmak için önemli denizlere hakim

olmak gerekliliğini ifade etmiştir. Basra, Aden, Süveyş Körfezleri, Babel Mendep, Cebeli Tarık Boğazları yani en önemli deniz yolları, bu bölgede yer almaktadır. ABD merkez komutanlığı CENTROM' un ülkede büyük bir üssü vardır.³¹ ABD'nin, Irak'ı işgalinde komuta merkezlerinden biri olan Katar'daki bu üssünü, 11 Eylül saldırılarından sonra Suudi Arabistan'daki hava üssünü başkent Doha'ya 40 km uzaklıktaki el-Udeyd şehrine taşınmıştır. Katar, zaman zaman İran'ın bölgedeki yayılcı, mezhepçi politikalarından rahatsız olsa da İran ile ortak havzadan yararlanıyor olmaları ve ülkesinde çok sayıda İranlının bulunması sebebiyle uzlaşmacı bir tavır sergilemektedir. Tüm bölge ülkeleri gibi, İran'ın nükleer faaliyetlerinden rahatsız olmaktadır. Körfez ülkelerinden farklı olarak silahlanmaya önem vermektedir. Arap Baharı olarak biline yönetim değişikliklerine yol açan isyanlar Libya, Mısır, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün ve Yemen de etkili olmuştur. Katar bu durumdan siyasi olarak etkilenmemiştir. Bahreyn dışındaki tüm isyanları devlet televizyonları aracılığıyla desteklemiştir. Mısır'da Mursi yönetimine ve Müslüman Kardeşler 'e destek vererek, ABD Yönetimi'nin tepkisini çekmiştir. Dış politikada genellikle tarafsız siyaset benimsemesine karşın, Libya'da Kaddafi'nin devrilmesini desteklemiştir; ABD, İngiltere ve Fransa ile ortak hareket etmiştir. Katar-Türkiye hattı olarak isimlendirilen ilişkilerde Katar, Türkiye'yi stratejik ortak olarak isimlendirmiştir. Sudan, Yemen, Ürdün'le olan birçok konuda diplomatik arabuluculuk yaparak Suudi Arabistan'a aktif bir rolde oynadığını göstermek istemektedir.³²

Doğal gaz ticareti, devletlerarası bir ticaret olduğu için biraz da ülkelerin dış politikaya yaklaşımlarını anlamak için bazı kısa bilgiler verilmiştir. Doğal gaz ticaretine dönecek olursak, hidrokarbon rezervleri ülkenin lokomotifidir. BP Statistical Review of World Energy 2013 verilerine göre; Katar, ürettiği doğal gazın 19,9 milyar m³ 'lük kısmını boru hatları ile Birleşik Arap Emirliklerine ve diğer ülkelere ihraç etmektedir. İhracatının yarıya yakınına doğal gazla yapmaktadır. Esas

³¹Al Jazeera, "Ülke Profilleri: Katar", (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-katar> (Erişim Tarihi:15.03.2015), par. 1-5.

³² İsmail Ermağan ve Burak Gümüş, "Katar Dış Politikası ve Arap Baharı", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C 12, S 2 (Haziran 2014), s 305-312.

doğal gaz ticaretini 105,6 milyar m³ 'lük LNG ihracatı ile yapmaktadır. İç tüketimi 25,9 milyar m³ tür. Kurulu LNG alt yapısı İran'a göre büyük bir avantajdır. İkisinin de göz bebeği Güney Pars sahasını kullanmalarına rağmen Katar'ın, İran'dan farkı yabancı yatırımcılarını ülkesine çekebilmiş ve yeterli güveni verebilmiş olmasıdır. Devlet şirketleri Katar Gaz ve Rar Gaz International 'dır. Total, Mobil, Shell, Enron, Mitsui, Ptronet ve Maruni gibi uluslararası firmalardan destek almakta ticari ilişkiler kurmaktadır.³³

2013 yılına kadar Katar'la Türkiye'nin doğal gaz ticareti yoktu. EPDK Ham Petrol ve Doğal gaz Sektör Raporu 2013'e göre; Türkiye'nin 309,78 milyon m³ lük spot ithalatı vardı. Spot LNG ithalatının, Türkiye'nin toplam LNG ithalatındaki payı % 2 'dir. Katar'la Türkiye'nin doğal gaz ticareti BP Statistical Review of World Energy 2013 verilerine göre 0,4 milyar m³ tür. Katar'ın toplam LNG ticareti 105,6 milyar m³ tür. En büyük ihracatını sırasıyla Japonya, Güney Kore, Hindistan ve Çin'e yapmaktadır. Dünya doğal gaz ticaretindeki yerini, LNG' nin ihracatının dünya sıralamasına bakarak anlayabiliriz. En yakın rakipleri Malezya 33,8 milyar m³, Avustralya 30,2 milyar m³, Endonezya 22,4 milyar m³, Nijerya 22,4 milyar m³ LNG ihracatı yapmaktadırlar. T.C. ETKB'ı Taner Yıldız: "Hali hazırda beş ülkeden doğal gaz alıyoruz. Katar'ı doğal gaz aldığımız altıncı ülke olarak görmek istiyoruz." demiştir. Katar'lı mevkidaşı Türkiye ile uzun dönemli anlaşma imzalamak istediklerini, anlaşma sağlanırsa Türkiye 'de LNG tesisi kurulacağını ifade etmiştir.³⁴

Katar, küçük bir ülke olmasına karşın dünya LNG ticaretinin % 32,4 'ünü elinde tutmaktadır. Türkiye bu tecrübeden yararlanmalı, özellikle üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olması ve "al ya da öde" anlaşmalarının gereği katlanmak zorunda olduğu maliyetler sebebiyle, tüketim fazlası doğal gazı ile kendi LNG pazarını oluşturma fırsatını değerlendirmelidir. Katar, Türkiye' ye ve halkına yabancı

³³BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2011'den Arzu Celalifer Ekinci, "İran ve Katar'ın Ortak Kullanım Alanı: Güney Pars Doğal gaz Sahası" (Çevrimiçi) <http://www.usak.org.tr/print.php?id=1148&z=6>(Erişim Tarihi:08.04.2015), par. 3-4.

³⁴Elektrik Üreticileri Derneği, "Türkiye Katardan da Doğal gaz Alabilir", (Çevrimiçi) <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF7A2395174CFB32E1EE3D5606F4BDF7C8> , (Erişim Tarihi:08.04.2015), par. 1.

değildir. Tarihsel bağlar ve ortak dini değerler, ticaret bağlarının kurulmasını kolaylaştırabilir.

Orta Doğu'daki üçüncü büyük doğal gaz üreticisi Suudi Arabistan' dır. BP Statistical Review of World Energy 2013 verilerine göre; 2013 üretimi 103 milyar m³, tüketimi 103 milyar m³ tür. Türkiye açısından değerlendirilecek bir fırsat görünmemektedir.

2.1.3. Doğu Akdeniz

Orta Doğu' daki birçok devlette olduğu gibi Doğu Akdeniz'de de ekonomik nedenlerden ötürü siyasi ve enerji birliktelikleri/düşmanlıkları fazlaca görülmektedir. Örneğin; Arap Baharı diye adlandırılan iç isyanlar, Mısır-İsrail, İsrail-Filistin sorunları. Doğu Akdeniz'de eşfedilen enerji kaynaklarının değeri ve jeopolitik önemi dikkate alındığında ekonomi, hukuk, politika, güvenlik konularında ayrı ayrı incelemeler yapmayı gerekli kılmaktadır. Ancak bu kısımda Türkiye' nin Doğu Akdeniz bölgesindeki hakları ve coğrafi konumundan doğan kazanımları incelenecektir.

Doğu Akdeniz' i oluşturan kıyı devletleri; Türkiye' den başlayarak Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Mısır, Libya, Tunus, İtalya, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk ve Yunanistan kıyıları ile çevrilidir. Doğu Akdeniz, Uzak Doğu ve Avrupa' yı birbirine bağlayan Süveyş Kanalı' nı kontrol edebilecek özelliktedir. Dünya gemi ticaretinin 1/3' ü burada gerçekleşmektedir. En büyük ticaret kalemi enerjidir. Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu enerjinin %70' i Akdeniz üzerinden taşınmaktadır. Cebelitarık, Çanakkale, İstanbul Boğazı, Süveyş Kanalı kilit rol oynamaktadır. Orta Doğu, Hazar havzaları ve AB pazarına yakınlığı ve son olarak bölgede keşfedilen enerji kaynakları Doğu Akdeniz'in ne kadar önemli olduğunun açık bir göstergesidir. Doğu Akdeniz ticaret yollarını ve güvenliğini kontrol eden en merkezi konum Kıbrıs adasıdır.³⁵

Bölgeden büyük miktardaki enerji kaynağı bulunduğu dair ilk bilgi; Şubat 2004' de Mısır açıklarındaki Nil deltasında arama yapan Shell şirketinin bu deltanın kuzey

³⁵ Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi (BİLGESAM), **Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye**, İstanbul, 2013, s. 3-5.

doğusundaki NEMED (North East Mediterranean) sahasında hidrokarbon yatağı bulunduğu açıklamasıdır. Tahminlere göre 42 milyar m³ doğal gaz kaynağı bulunmuştur.

ABD Jeolojik Araştırma Merkezi'nin 2010 yılında hazırladığı raporda; Leviathan diye adlandırılan Kıbrıs-İsrail arasındaki bölgede, Nil diye adlandırılan Mısır-Kıbrıs arasındaki bölgede, Girit Adası'nın güneydoğusundaki Heredot bölgesiyle Kıbrıs Adası'nın tamamının etrafındaki petrol, doğal gaz ve sıvı doğal gaz kaynaklarının 30 milyar varil petrol eş değerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu da yaklaşık 1,5 trilyon dolar değerinde yer altı kaynağı demektir.³⁶

Nil deltasında 1,8 milyar varil petrol, 6,32 trilyon m³ doğal gaz, 6 trilyon m³ sıvı doğal gaz rezervi; Leviathan bölgesinde 1,7 milyar varil petrol, 3,47 trilyon m³ doğal gaz rezervi; Heredot 3,5 trilyon m³, Levan 3 trilyon m³ doğal gaz olduğu tahmin edilmektedir.³⁷

2009 yılında da İsrail enerji şirketi; Delek, Tamar-1 ve Dalit-1 sahalarında 225 milyar m³ doğal gaz rezervi bulduklarını, bulunan kaynağın İsrail'in 20 yıllık enerji ihtiyacını karşılayacağını açıklamıştır.³⁸ Ekim 2010'da yapılan çalışmalarda ise Leviathan bölgesinde 481 milyar m³ doğal gaz rezervi bulunduğunu açıklamıştır. Ancak tahmin edilen rezervlerle, araştırmalar sonucu bulunan rezerv değerleri birbiriyle örtüşmemektedir. İsrail'in bulduk dediği rezervlere rağmen, İsrail Enerji Bakanlığı kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin 300 milyar m³ olduğunu bildirmiştir.³⁹ İsrail, 2013 yılından itibaren üretim ve ihracata başlamıştır. 20-30 yıllık enerji ihtiyacını tam da Arap Baharı'nın başlamasıyla garantilemiş oldu.

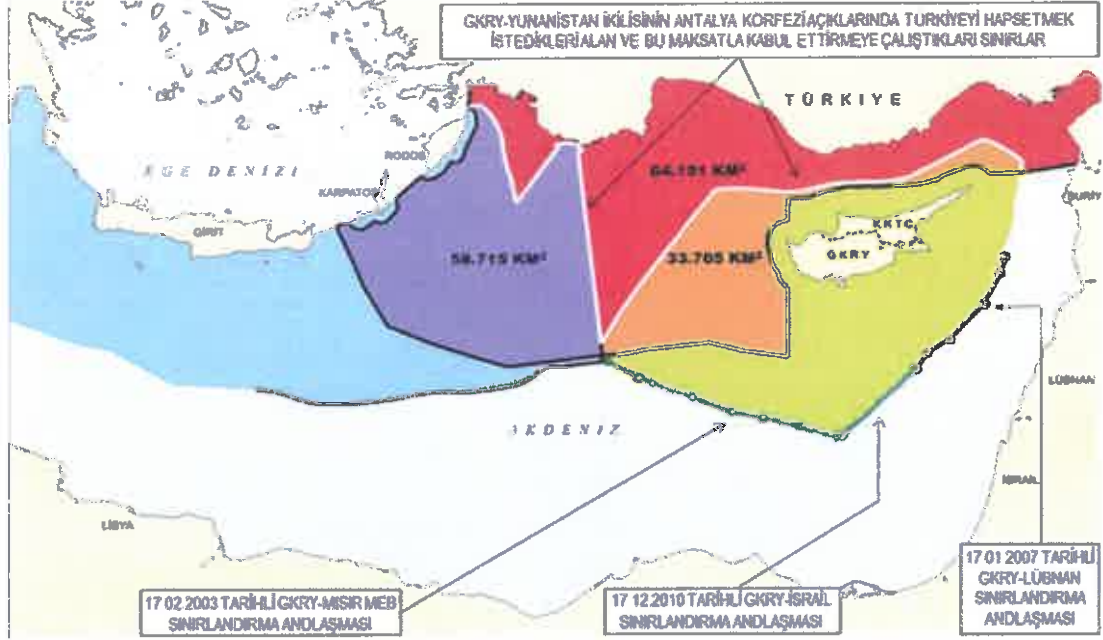
³⁶USGS, **Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean**” Fact Sheet 2010, s. 3014-3027. ‘den a.g.e., s.7.

³⁷Muhittin Ziya Gözler, “Doğu Akdeniz’de Paylaşılamayan Kaynaklar”, (Çevrimiçi) <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2014/12/17/7927/dogu-akdenizde-paylasilamayan-kaynaklar> , (Erişim Tarihi:11.04.2015), par. 7.

³⁸BİLGESAM, a.g.e., s. 10.

³⁹USGS, **Levant Basin Province**, ‘den a.g.e., s. 11.

Harita 4. Doğu Akdeniz Kıta Sahanelığı Sorunu



Kaynak: BİLGESAM, Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye, İstanbul, 2013, s. 12.

GKRY, 2 Nisan 2004 tarihinde tek taraflı ilan ettiği Münhasır Ekonomik Bölge' de (MEB)⁴⁰ keşif çalışmaları yapıp doğal gaz aramaları için farklı tarihlerde ihaleye çıkmıştır. Rum Yönetimi' nin adada tek söz hakkı olduğu yanlışlığıyla takındığı bu tutum, MEB ilanındaki öncelikle anlaşılabilir, hakkaniyet çerçevesinde ilan edilmeli prensibine aykırıdır. Kabul ettirmeye çalıştığı MEB ile Türkiye' ye 104.000 km²'lik deniz yetki alanı kaybettirmeye çalışmaktadır. Buna göre; Doğu Akdeniz 'de en uzun kıyısı olan Türkiye'ye 41.000 km² deniz sahası çizilmiş, Mısır ve Libya'nın yetki alanlarına kadar Yunanistan ve GKRY 'nin hak sahibi olduğu varsayılmıştır.⁴¹

⁴⁰ MEB: Birleşmiş Milletler Sözleşmesi uyarınca, kara suları esas hattından başlamak üzere 200 deniz mili dışına kadar uzanan deniz kaynaklarında canlı, cansız ve doğal kaynakların araştırılması işletilmesi, muhafaza edilmesi amacıyla özel haklara sahip olunan bölgedir.

⁴¹ Bugün, "Türkiye'ye Akdeniz'de Büyük Oyun", (Çevrimiçi) www.bugun.com.tr/turkiyeye-akdenizde-buyu-oyun-haberi/176728 (Erişim Tarihi 25.10.2013) 'den a.g.e., s 22.

Yunanistan ve GKRY, Türkiye ve KKTC ile kıta sahası⁴² anlaşması yapmak istemediğini ifade etmiştir. Çünkü uluslararası hukuk gereği olması gereken, yukarıdaki haritada siyah çizgi ile çevrili alanın, Türkiye'nin deniz yetki alanında sayılması gerekliliğidir. Ada içinse, anlaşmaya varılmadan MEB ilanı söz konusu olmamalıdır. Kıbrıs-İsrail arası 265km, Kıbrıs-Mısır arası 360 km, Kıbrıs-Türkiye arası 70 km mesafededir. Sırf bu mesafeler bile kıta sahanlığı ve MEB bilgileri ışığında Türkiye'nin haklılığını göstermektedir.

Kıta sahanlığında belirleyici unsur, ülkelerin kıyı uzunluklarına göre olması (daha az kıyı şeridi olan devlete daha az kıta sahanlığı veya MEB) gerekliliğiyle, Yunanistan ve GKRY haksız çıkar peşinde koşmaktadır. GKRY; 2003 yılında Mısır, 2007 Lübnan, 2010 yılında da (Mavi Marmara Baskını sonrasında) İsrail' le hat ortay prensibi ile anlaşmalar imzalamıştır. Konunun bu kısmı esas çalışmamız olmaması sebebiyle detaylandırılmayacaktır.

GKRY'ince 2006 yılında adanın güneyindeki 51.000 km² lik kısımda on üç hidrokarbon sahası arama ruhsatı ihale edeceğini ilan etmiştir. 12. Parselde ABD' li Nobele Enerji şirketine ruhsat verilmiş, arama çalışmalarının başlamasıyla bu durum krize dönmüştür. Türkiye, caydırma amacıyla KKTC ile kıta sahası anlaşması imzaladığını duyurmuştur. GKRY, çalışmalarında ısrarcı olunca Türkiye, 20 Eylül 2011 tarihinde Türk halkının adadaki meşru ve ayrılmaz haklarını korumak adına Kıbrıs' ın kuzeyinde ve güneyinde 7 adet saha ilan etmiştir. TPAO' ya Harita 5'de gösterilen G bölgesinde gaz ve petrol arama izni vermiştir. 23 Eylül 2011' de Sismik Araştırma Gemisi gaz ve petrol aramak üzere Akdeniz' e açılmıştır. Kasım 2011' de Royal Dutch Shell firmasıyla iş birliği anlaşması yapılmıştır. 28 Aralık tarihinde

⁴² Kıta Sahanlığı: Kıyı devletin kara parçasının denizdeki uzantısıdır. Kara ülkesinin doğal parçası olan deniz yatakları ve bunların toprak altı olarak tanımlanmıştır. MEB den farkı toprak parçasının devamını sağlaması nitelidir. MEB de canlı, cansız ve doğal kaynakların kullanım hakkı tanımlanmıştır.

Noble Enerji 12. parselde 1,41 milyon m³ rezerv bulunduğunu açıklayınca Rum Yönetimi on üç parselin kalan on ikisi içinde ihaleye çıkmıştır.⁴³

Harita 5. Kıbrıs Adası Doğal Gaz Arama Çalışmaları

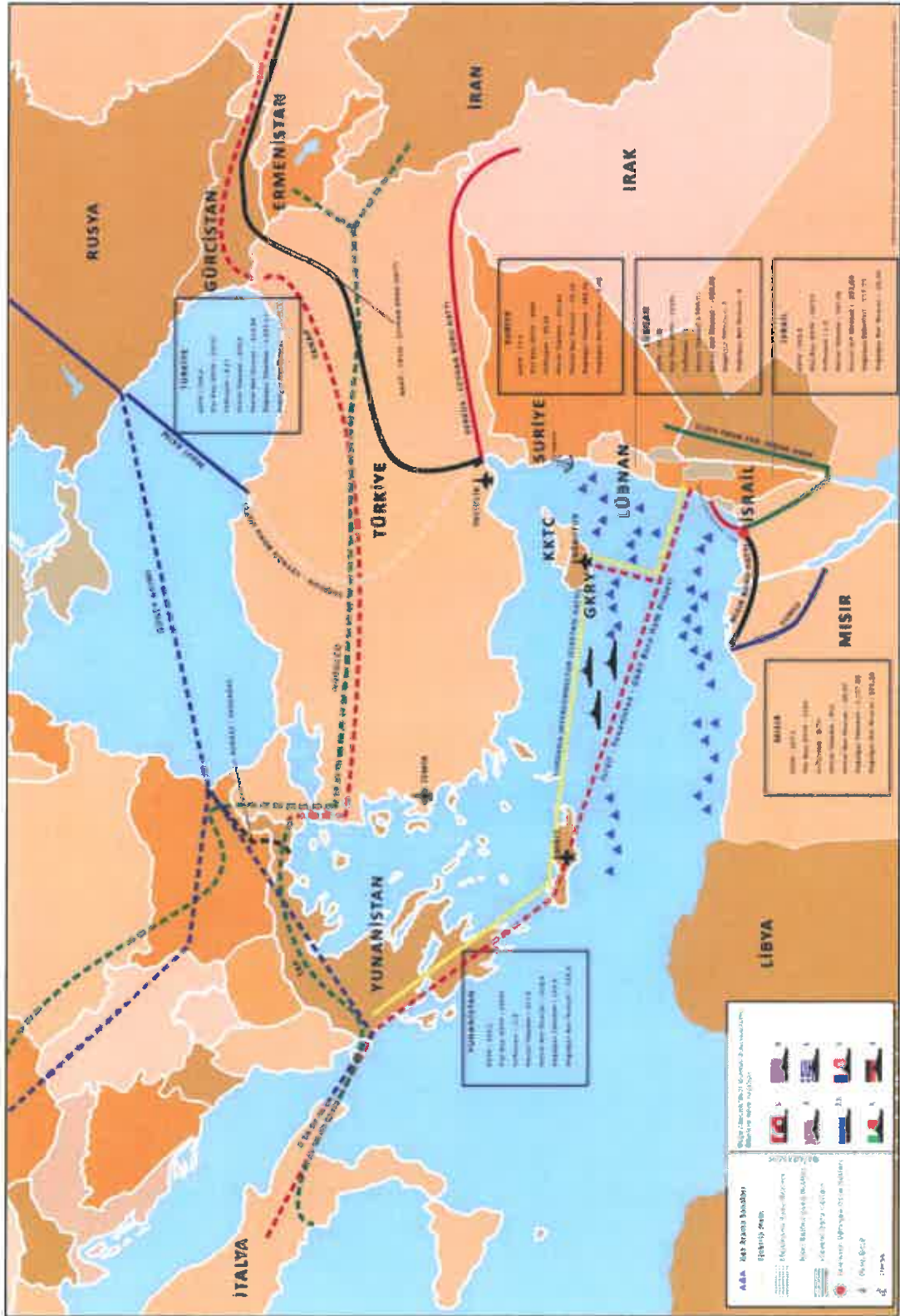


Kaynak: BİLGESAM, Doğu Akdeniz’de Enerji Keşifleri ve Türkiye, İstanbul, 2013, s. 30.

GKRY’ nin ihaleye çıktığı 1,4,5,6,7 Türkiye’nin kıta sahanlığı ile doğrudan; 1,2,3,8,9,13 numaralı parseller KKTC’ nin TPAO’ ya verdiği ruhsat alanları ile çakışmaktadır.

⁴³ Haber Kıbrıs, “Doğu Akdeniz’de Yeni Düzen Arayışında Enerjinin Önemi”, (Çevrimiçi), http://haberkibris.com/mob_n.php?n=dogu-akdenizde-yeni-duzenarayisinda-enerjinin-onemi-2012-10-27, (Erişim 29 Ekim 2013) ’den BİLGESAM, a.g.e., 31

Harita 6. Mukayeseli Orta Doğu Doğal Gaz Hatları Haritası



Kaynak: BİLGESAM, Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye, İstanbul, 2013, s. 7.

24 Ocak 2013 tarihinde 2-3-9 numaralı parseller İtalyan ENI - Güney Kore KORGAS şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyuma, 10-11 numaralı parseller Total şirketine ruhsatlandırılmıştır.⁴⁴ Burada konumuzla ilgili önemli bir husus; Kesinleşmemiş olsa da en yüksek tahminlere göre değeri 3 trilyon dolar olduğu düşünülen hidrokarbon rezervlerine yapılacak yatırımların kendini amorti edebilmesi için en az yirmi yıl çalışması gerekirken, aralarında ve ülke içinde kriz, siyasi karışıklık ve dış politika sorunlarının olduğu yedi devletin nasıl anlaşacağı konusundaki belirsizliğin devam etmesidir.⁴⁵

Doğu Akdeniz’de anlaşma sağlanacaksa Türkiye vasıtasıyla olacağı düşünülmektedir. En büyük rezerv yataklarından sayılan 12. Parselden, Avrupa pazarına doğal gazın ulaşması için 5-16 milyar dolar yatırım gerektirmektedir. Türkiye üzerinden gitmesi halinde, Mersin’e kadar 2,5 milyar dolar kalanı da AB pazarına kadar olmak üzere toplam 4,8 milyar dolarlık yatırım yeterli olacaktır. 12. Parselin ekonomik değerinin 70 milyar dolar olduğu düşünülmektedir.⁴⁶

Alternatif taşıma yolları düşünüldüğünde; Rum Yönetimi’nin Afrodid sahasında bulunduğu gazı Girit-Yunanistan-İtalya üzerinden taşımanın maliyeti 19,5 milyar dolar, ikinci alternatif olarak adada LNG tesisi kurup tankerlerle taşımanın maliyeti 12,6 milyar dolar, üçüncü yol Türkiye üzerinden taşımak 4,7 milyar dolar yatırım maliyeti gerektirmektedir.⁴⁷

Mevcut kullanım verilerine göre Türkiye’ nin 572 yıl, Avrupa’ nın da 30 yıllık gaz ihtiyacını karşılayacak bir kaynaktan bahsedilmektedir. Bu da siyasi birlikleri oluşturmada etkili bir rakamdır. Avrupa’nın böylesi bir kaynaktan uzak durması elbette ki zor olacaktır. Siyasi olarak çözülmemiş sorunları olan devletler, AB

⁴⁴ Serdar Örnek ve Baransel Mızrak, BİLGESAM, “Kıbrıs ve Enerji”, *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*, KÜ, Kocaeli, 23-24 Eylül 2014, s. 859

⁴⁵ Göknur Akçadağ, “Doğu Akdenizde Enerji Jeopolitiği ve Bölge Ülkelerine Yansıyan Rekabeti”, (Çevrimiçi), *turkishnyy.com*, (Erişim Tarihi: 01.10.2014) ‘ den BİLGESAM, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁶ Ömer Bilge, Zorlu ve Turcas’tan ‘Boru Hattı’ Teklifi”, *Hürriyet*, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/24712964.asp>, (Erişim Tarihi: 25.10.2013), ‘ den *a.g.e.*, s.39.

⁴⁷ *a.g.e.*, Özet.

prensipieri gereği üyeliğe alınmazken Güney Kıbrıs, AB üyesi olabilmıştır. GKRY ve Yunanistan, Türkiye'nin deniz yetki alanını gasp etmesi hususunda desteklenmektedir. AB, Birlik üyesi bir devlete karşı güç kullanmaması konusunda Türkiye 'ye hatırlatmada bulunmuştur. Doğu Akdeniz' de keşfedilen doğal gaz kaynakları tüm bölgedeki güç dengesini ve enerji nakil yollarını etkileyecek bir potansiyeldedir. AB, doğal gaza bağımlılığı nedeniyle birçok konuda Rusya karşısında çekimser tavır sergilemiştir. Çok açık görülmektedir ki; AB, Rusya' ya olan bağımlılığını azaltmak için hakkaniyetten uzak, farklı yollara tevessül etmektedir.

İsrail ile ilişkiler; 2009 Davos Ekonomik Formu'nda yaşananlar, alçak koltuk krizi, Mavi Marmara baskını, Mescid-i Aksa baskını gibi sebeplerden belirsiz bir haldedir. Türkiye, artan gerilimle Akdeniz'deki hava sahasını İsrail'e kapatınca İsrail, Yunan Hava Kuvvetleri ile beraber Yunan hava sahasında tatbikat yapmaya başladı. 8 Ekim 2013 tarihinde Yunan Başbakanı İsrail'e İsrail-Güney Kıbrıs-Yunanistan boru hattı teklifinde bulunmuş, sıvı doğal gazın Yunan tankerleri ile taşınacağı konusunda anlaşma yapıldığı ifade edilmiştir.⁴⁸ Ancak bu ticari düşünce güvenlik maliyetleri sebebiyle şimdiden geçerliliğini yitirmiştir. Yunan doğal gaz şirketinin, Azeri gaz şirketi SOCAR tarafından satın alınması ile boru hattı düşüncesinin de uygulanabilirliği zayıflamıştır.

İlişkilerin bu kadar gergin olduğu bu dönemde bile İsrail, Doğu Akdeniz' deki gaz ve petrolü Türkiye'ye taşıyabilecek Türk firmaları ile görüşmektedir. İsrail, Türkiye'yi doğal gazını pazarlayabilmek için geçiş hattı olarak görmektedir. Yunanistan ve GKRY ise Türkiye'nin ekonomik ve askeri üstünlüğünün farkında olduğundan ihaleleri çok uluslu şirketlere vererek, farklı diplomatik ilişkilerle, hak ihlali yapabilmenin peşindedirler.

⁴⁸ a.g.e.,s. 42-43.

2.2. Rusya ve Azerbaycan-Türkmenistan-Kazakistan

2.2.1. Rusya

Rusya, 31,3 trilyon m³ doğal gaz rezervleri ile dünya rezervlerinin % 16,8' ine sahiptir. Doğal gaz rezervleri bakımından dünyada ikinci sıradadır. Üretimde 604,8 milyar m³ (dünya üretiminin % 17,9'u) tüketimde 413,5 milyar m³ (dünya tüketiminin % 12,3' ü) ile dünyada ikinci sıradadır. Boru hatları ile doğal gaz ticareti 710,6 milyar m³ tür. Rusya 211,3 milyar m³ doğal gazı boru hatları ile 14,2 milyar m³ doğal gazı LNG fazında ihracat etmektedir. 27,8 milyar m³ doğal gazı boru hatları yoluyla ithal etmekte, LNG ithalatı bulunmamaktadır.⁴⁹

Doğal gaz ve petrol gelirleri, milli gelirinin % 50,2' sini oluşturmaktadır. 2014 yılındaki düşük petrol fiyatlarının ekonomiyeye yansımalarıyla bütçede 100 milyar dolar zarar olmuştur. Ukrayna krizi sebebiyle uygulanan ambargolardan, 40 milyar dolar zarar edilmiştir.⁵⁰ Doğal gaz ve petrol, Rusya ihracatının % 70'ini, bütçe gelirlerinin de % 52'sini oluşturmaktadır.⁵¹ Doğal gazdan ve petrolden günlük geliri 550 milyon dolardır. Yani Rus ekonomisinin bugünü ve geleceği hidrokarbon rezervlerine bağlı görülmektedir.⁵²

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra büyük bir ekonomik kriz yaşamıştır. 2000 yılında devlet başkanı olan V. Putin' in 1999 yılında St. Petersburg Madencilik Enstitüsündeki doktora tezinde ve bu teze istinaden yayınlanmış

⁴⁹ BP, a.g.e., s. 29

⁵⁰ Aljazeera Turk, "Petrol Fiyatları Rusya'yı Vurdu", (Çevrimiçi), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/petrol-fiyatlari-rusyayi-vurdu>, (Erişim Tarihi: 17.04.2015) par.2-3.

⁵¹ US Energy Information Administration, "Russian", (Çevrimiçi) <http://www.iea.gov/countries/analysisbriefs/Russian/russia.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.6.2014) den Azime Telli, BİLGESAM, "Rusya'nın Doğal gaz ve Petrol Rezervlerinin Analizi", Uluslararası Enerji Güvenlik Kongresi, KÜ, Kocaeli, 23-24 Eylül 2014, s. 168.

⁵² Russia, U.S. Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Russia/russia.pdf> (Erişim 05 Haziran 2014). 'den a.g.e., s. 156.

makalesinde; Doğal kaynakların, Rusya'nın ulusal pozisyonunu belirleyeceğini, doğal kaynakların devlet destekli kullanımının yanında devlet planları dâhilinde özel sektörde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Petrol fiyatlarındaki 1 dolarlık artış Rus konsolide bütçe gelirlerinde 1,4 milyar dolar artışı getirmektedir. Putin, Rusya'yı toprak bütünlüğü esas olmak üzere doğal gaz ve petrol ekonomisi perspektifinde yönetmektedir. Önemli rezerv kaynakları Sibiryta bölgesindedir.⁵³

Rusya Federasyonu doğal gaz ticaretini GAZPROM aracılığı ile yapılmaktadır. GAZPROM 'un hisselerinin yarıdan fazlası devlete aittir. Batılı yatırımcılar GAZPROM 'dan daha fazla hisse arzını talep etmektedirler. Rusya'da alınan vergilerin % 25'i GAZPROM 'a aittir.⁵⁴ GAZPROM ürettiği doğal gaz haricinde orta ve uzun vadeli anlaşmalarla doğal gaz alımı yapmaktadır.

Harita 7. Avrupa'nın Rusya'ya Doğal Gaz Bağımlılığı



Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı, Eurostat, FT, 'den M.Fatih Gediman, Hürhaber, "Rusya'ya Doğal Gaz Bağımlılığına Çare Arıyor", (Çevrimiçi) <http://www.hurhaber.com/rusya-ya-dogalgaz-bagimlilikina-care-araniyor/haber-626058>, (Erişim Tarihi: 17.04.2015).

⁵³ Kenan Şahin, "Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı, Sektörde Yaşanan Gelişmeler Ve Rusya Federasyonu'nun G-8 Başkanlığı", T.C. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, S. 20, (Şubat 2006), (Çevrimiçi), http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-enerji-sektorunun-yapisi-sektorde-yasanan-gelmeler-ve-rusya-federasyonu_nun-g-8-baskanligi-tr.mfa, (Erişim Tarihi:15.04.2015) s. 1-3.

⁵⁴ Gazprom, "Gas and Oil Production, (Çevrimiçi) <http://www.gazprom.com/about/production/extraction/Gazprom>, (Erişim 15.05.2014)'den Telli, a.g.e., s. 158.

Rusya, Avrupa doğal gaz talebinin % 26'sını, AB doğal gaz talebinin % 50'sini tek başına karşılamaktadır. Avrupa'nın, Rusya'ya olan enerji bağımlılığı gittikçe artmaktadır.

G-7 ülkeleri Enerji Bakanları'nın, doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulmak için yaptıkları görüşmelerde, Almanya Enerji Bakanı Sigmar Gabriel: "Kısa vadede Rusya'ya bağımlılığı azaltmanın nasıl olabileceğini bize söyleyebilecek kimse bilmiyorum." demiştir. Dikkat edilecek önemli bir husus, Avrupa'da her ülkenin doğal gaz bağımlılığının farklı düzeyde olmasından ötürü bakış açılarındaki farklılıklar, alınabilecek kararlardaki çıkar çatışmaları ve enerji şirketlerinin farklı çıkarlarının olduğudur. Örneğin Avusturyalı OMV şirketinin, Rusya Güney Akım Projesi'nin İtalya yerine, Avusturya'dan geçmesi için anlaşması gibi. GAZPROM Ocak 2015 açıklamasında; Güney Akım'ın yerini "Türk Akımı" adlı projenin aldığını, Avrupa'nın gereken hazırlığı yapmasını istenmiştir. Bu durum boru hatlarının anlatıldığı üçüncü bölümde incelenecektir. Rusya'dan Avrupa'ya giden gazın yarısı, Ukrayna'dan geçmektedir. Rusya, Ukrayna'yı işgaline kadar bu güzergahı değiştirmek istemekteydi. Tahminlere göre Avrupa'nın yakın zamanda alternatif bulması mümkün görünmüyor. Tüketimi ne kadar artarsa ekonomik ve siyasi bağımlılığı da o ölçüde artacak gibi görünmektedir.⁵⁵

Kasım 2011'de Kuzey Baltık Doğal Gaz Hattı'nın açılmasıyla Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya üzerinden Avrupa'ya doğal gaz arz etmeye başladı. Bu hattın en önemli özelliği, transfer ülkelerinin by-pass edilmesi amacıyla Baltık Denizi'nin altından geçiyor olmasıdır. Almanya'nın Baltık Denizi kıyısındaki Lubnin' den, Rusya'nın Viborg şehrine uzanan boru hattından, 50 yılda maksimum 55 milyar m³ gaz taşınması hedefleniyor. Boru hattının maliyeti ise 10 milyar 200 milyon dolardır.⁵⁶

⁵⁵ M. Fatih Gediman, Hürhaber, "Rusya'ya Doğal Gaz Bağımlılığına Çare Arıyor", (Çevrimiçi) <http://www.hurhaber.com/rusya-ya-dogalgaz-bagimlilikina-care-araniyor/haber-626058> , (Erişim Tarihi: 17.04.2015), par. 1-6.

⁵⁶ Cem Dalaman, "Kuzey Akım Projesi Gerçeğe Dönüştü", (Çevrimiçi) <http://www.amerikaninsesi.com/content/kuzey-akim-doag-133436723/901085.html> (Erişim Tarihi:18.04.2015), par. 1-5.

Diğer önemli hat Yamal-2 doğal gaz hattıdır. 1990 yılında açılmış Yamal-1 hattın ikinci koludur. Belarus, Polonya sınırından Macaristan ve Slovakya'ya gaz aktarmak amacıyla yapılmaktadır. Kuzey Akım ve Güney Akım projelerinden sonra yapımına geçilecek, 2019 yılında açılması ve yılda 33 milyar m³ doğal gaz geçişi hedeflenmektedir.⁵⁷

Rusya, doğal gazı ülkenin en büyük sermayelerinden biri olarak görmektedir. Bu sebeple enerji güvenliği adına askeri operasyonlara da girişmektedir. Karadeniz bölgesi, Türkiye ve Orta Doğu'dan sonra Avrupa pazarına geçiş niteliği olan jeostratejik bir konumdadır. 27 Şubat 2014 tarihinde Rusya, Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyet olan Kırım Özerk Bölgesi'ni işgal etmiştir. Rusya, Ukrayna'nın stratejik konumu sebebiyle AB ve NATO'ya yakınlaşmasını kırmızıçizgisi olarak görmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Avrupa'ya sattığı doğal gazın yarısı Ukrayna üzerinden geçmektedir. 6 Nisan tarihinde Ukrayna işgal edilse de, AB ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır. AB'nin kararıyla 2015'te yürürlüğe girmesi beklenmektedir.⁵⁸

Kırım, Rusya'nın Karadeniz ticaretinde kilit rol oynamaktadır. Rusya, Karadeniz'den Türkiye boğazları vasıtasıyla sıcak denizlere çıkabilmektedir. Eğer Kırım'ı ve Ukrayna'yı işgal etmeseydi, aralık ayından mart ayına kadar buzla kaplı Azak Denizi'nden Kireç Boğazı vasıtasıyla doğrudan Karadeniz'e bağlanması da bir başka alternatifi olacaktı. ABD'nin 10. Güvenlik Danışmanı Ukrayna'lı Zbigniew Kazimierz Brzezinski ye göre, Ukrayna olmadan Rusya bölgesel bir imparatorluk olamayacaktır.

Bölgenin diğer bir enerji havzası Hazar Bölgesi'dir. Hazar'ın öneminin artmasında iki olayın katkısı büyüktür. İlki, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölge ülkelerinin

⁵⁷ Telli, a.g.e., 162

⁵⁸ Zahit Oğurlu, BİLGESAM, "Enerji Güvenliğinde Karadeniz Bölgesinin Jeopolitiği ve Kırım'ın Önemi", Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi, KÜ, Kocaeli, 23-24 Eylül 2014, s. 745-756.

bağımsızlığını ilan etmeleri yani Sovyet egemenliğinin kırılması, diğeryse 11 Eylül saldırısıdır. Bu saldırı, ABD ve batı güçlerinin Orta Doğu saldırılarını tetiklemiş bu durum da karmaşa içindeki bölgede enerji güvenliği problemi oluşturmuştur. Alternatif kaynak olarak Hazar düşünülmüş fakat hukuki belirsizlikler sebep gösterilerek belirsizliğin devam etmesi sağlanmıştır. Hazar bölgesinin araştırmaları tamamlanmamış, tespit edilenden fazla doğal gaz rezervine sahip olduğu düşünülmektedir. İspatlanmış rezervleri 6,6 trilyon m³'tür. İspatlanmamış rezervlerinin 10 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁹

Rusya, doğal gazı dış politikasında ve Avrupa üzerinde stratejik bir baskı unsuru olarak kullanmakta ve transit ülkelerinde kendi hegemonyasında olmasını istemekte, en azından çıkarlarına ters düşmemesini önemsemektedir. Enerji kaynaklarını kullanarak bölgede baskın bir güç olmayı hedeflemektedir. Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan gibi topluluk üyesi devletlerle uzun vadeli bağlayıcı anlaşmalar imzalayarak kendine alternatif olmalarını engellemiştir. Hazar Denizi'ne kıyılı ülkeler (Rusya, İran, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan) arasında Hazar'ın kullanımıyla ilgili çözülememiş hukuki anlaşmazlıklar vardır. Ancak Rusya'nın etkisi ile ABD' ye karşı ortak bir tavır alınmaktadır.

2.2.2. Türkmenistan-Azerbaycan-Kazakistan

Kazakistan'ın en önemli sahaları Tengiz ve Kaşağan sahaları, Rusya kontrolüne geçmiş ve Haziran 2003 de Karaçanak sahasında üretilen gazın, işlenip BDT ve Avrupa satılması için Rusya ile 4 milyar m³ kapasiteli anlaşma yapılmıştır.⁶⁰ Ancak yapılan anlaşmalardaki düşük fiyatlar sonucunda Rusya'yla ticaretinden düşük gelir elde etmesi Kazakistan'ı rahatsız etmiş, Çin gibi büyük pazarları araştırmaya yöneltmiştir. Ancak Kazakistan'ın demografik yapısı ve Tek Ekonomik Alan,

⁵⁹ Gökhan Bayraktar, "Hazardaki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 11, (2007), s. 84-85.

⁶⁰ Malik Sohonbayev, "Caspian Energy Securty", *Connections*, 2003, Vol.11, No.1, s.10., 'dan a.g.e., s. 91.

Avrasya Birliği sebebiyle politik anlamda kısa zamanda Rusya'dan kopmayacağı görölmektedir.⁶¹

Rusya, Türkmen gazının Hazar altından boru hatlarıyla satışına hukuki belirsizlikleri gerekçe göstererek karşı çıkmıştır. 10 Nisan 2003 tarihli anlaşma ile 31 Aralık 2028'e kadar sürecek doğal gaz alım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türkmenistan'dan ucuza aldığı gazı Mavi Akım hattı ile Türkiye'ye pahalıya satmaktadır. Türkiye, doğal gaz konusunda % 65 oranında Rus gazına bağımlıdır. Rusya, benzer bir engellemeyi Azeri gazı için yapmış olsa da Azerbaycan, Bakü-Tiflis-Erzurum Şahdeniz Projesi ile doğal gazını Türkiye'ye getirmeyi başarmıştır.⁶² Bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz, Türkmen gazının TANAP hattına bağlantısı için Türkiye ve Türkmenistan'ın müşterek planlamalar yaptıklarını, aynı düşüncelere sahip olduklarını 3 Mart 2015 tarihli Cumhurbaşkanları düzeyindeki basın toplantısında ifade etmişlerdir.⁶³

Azerbaycan ürettiği doğal gazın büyük bölümünü boru hatları ile Rusya, İran ve Çin'e ihraç etmektedir. 2013 ihracatı 17,1 milyar dolar, ithalatı 12,4 milyar dolardır. İhracatının % 90'ını doğal gaz, % 10'unu petrol ve diğer ürünler oluşturmaktadır.⁶⁴

Bağımsızlığını kazanan bu Türk devletlerinin; askeri ve ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı olmaları, uzun dönemli gaz anlaşmaları ile kendilerini Rusya'ya bağlamaları,

⁶¹ Kerim Has, "Orta Asya'nın Bölgesel Dinamikleri Çerçevesinde Rusya-Kazakistan İlişkileri", **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)**, 2013, A. 23, (Çevrimiçi) http://www.usak.org.tr/images_upload/files/USAK_Analiz_23_Rusya_Kazakistan_%C4%B0li%C5%9Fkileri.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2015), s. 13-15.

⁶² Gökhan Bayraktar, "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S.11, (2007), s. 91.

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Türkmenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kurbankulu Berdimuhammedov, Basın Toplantısı, Ankara: 3 Mart 2015 <https://www.youtube.com/watch?v=wVGMF2WikSU> D. 5-7.

⁶⁴ Birleşmiş Markalar Derneği, **Türkmenistan Ülke Raporu Mart 2012**, İstanbul 2012, s. 19.

Hazar'ın hukuki sorununda en büyük gaz ihracatçısı iki ülke ile taraf olmaları (Rusya, İran), dış politikadaki zayıf/hassas meselelerinin Rusya tarafından açıkça enerji politikası gereği kullanılması, Rusya'ya karşı birçok konuda zayıf kalmalarına sebep olmaktadır. Örneğin; Azerbaycan'ın işgal edilen Dağlık Karabağ toprakları meselesinde Rusya, Ermenistan'ı desteklemekte bu sayede Ermenistan'ı kendine bağlamakta, Azerbaycan'ı çözümsüzlüğe saplamaktadır. Gürcistan'a karşı Güney Osetya kozunu kullanmaktadır. Öte yandan stratejik olarak ABD'nin bölge çıkarları Türkiye'nin taktiksel çıkarları ile örtüşmektedir. Bu Türkiye için değerlendirilebilecek bir karttır.⁶⁵

Azerbaycan'ın doğal gaz ticaretini yorumlayabilmek, Türkiye'nin jeopolitik konumu itibari ile Azerbaycan ile yapacağı doğal gaz ticaretindeki faydaları hakkında analiz yapabilmek için, Azerbaycan'ın enerji geçmişini kısaca incelemek gerekir. 1991 yılında daha SSCB dağılmadan önce Azerbaycan, üzerindeki Rus egemenliğini kaldırabilmek adına Azeri yatağındaki petrolün üretilmesi amacıyla ihale yapmış, işi de Amaco adlı şirkete vermişti. SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan, daha önceleri Moskova üzerinden yürüttüğü enerji ticareti görüşmelerini, doğrudan yapmaya başlamıştır. Dağlık Karabağ bölgesi Hocalı Katliamı'nın gerçekleşmesi ve artan iç muhalefetin de etkisi ile Ebufeyz Elçibey devlet başkanı olmuştur.

1992 yılında, Azerbaycan Devlet Petrol şirketi SOCAR kurulmuştur. Azerbaycan yönetimi; Azeri, Çıraklı ve Güneşli petrol sahalarında üretim gerçekleştirmek için TPAO ve batılı şirketlerle çalışmalar düzenlemiştir. Rusya ve İran'ın çalışmalar kapsamında teklif verme isteği Azeri yönetimince reddedildi.⁶⁶ Kısa süre sonra Azerbaycan Savunma Bakanı Suret Hüseyinov, Rusya'nın desteğiyle, milliyetçi duyguları ile tanınan devlet başkanı Elçibey'e karşı darbe yapmıştır. Yeni yapılan

⁶⁵ Başaran, a.g.e., s. 91-92.

⁶⁶ Elxan Poluxov, "Kontrakt Veka Problema v İstoricheskoj Reprospektive" den Rovshan İbrahimov, "Azerbaycan'ın Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı", USAK OAKA, C. 7, S. 5, (Çevrimiçi) http://www.usak.org.tr/images_upload/files/oaka%207_14_5.pdf(Erişim Tarihi: 20.04.2015) s. 131-132.

seçimlerde Nahçıvan Özerk Bölgesi Başkanlığı'nı yapan İlham Aliyev halkın büyük oranda oyuyla devlet başkanı olmuştur. Hükümetin düşüşü, 30 Haziran 1993 günü petrol sahaları anlaşmasından birkaç gün öncedir. Aliyev anlaşmayı değil, görüşme programını erteler. 20 Eylül 1994 tarihinde "Asrın Anlaşması" olarak bilinen ağırlıklı olarak ABD, Avrupa ülkeleri, % 10 Rus şirketi, % 6,75 TPAO ortaklı 30 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. Darbeci Başbakan, eski Savunma Bakanı Hüseyinov bu kez Aliyev'e karşı aynı müttefikle darbeye teşebbüs ettiğinde, Aliyev halkına televizyondan seslenerek Cumhurbaşkanlığı önünde canlı kalkan olmaları çağrısında bulundu. Halkın olumlu tepkisi ile darbe engellenmiş oldu.

1997 yılında petrolün pazara taşınmasında iki yol izlemek durumunda kalındı. Biri eski SSCB boru hatları ile Rusya'ya, diğeri de Gürcistan üzerinden Karadeniz'e oradan da tankerlerle Akdeniz'e gitmek. Bu SSCB'den ayrılan bir devletin, ilk defa Rusya olmadan kurduğu enerji hattıydı ve Azerbaycan için çok önemlidir. Zamanla ikinci nakliye yolu kapasitesini aşınca, 2010 yılında 50 milyar m³ petrol taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) yapılmıştır. 1996 yılında Şahdeniz sahasında büyük doğal gaz rezervleri bulununca, 2006 yılında tamamlanan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) faaliyete geçmiştir. Türkiye'nin, doğal gazı Azerbaycan'dan alıp Avrupa'ya satması Azerbaycan'ın ülke politikaları gereği sorun olmuş, Azerbaycan-Rusya arasında 2009 yılında imzalanan 2010 yılında faaliyete geçen anlaşmayla Azerbaycan, Rusya'ya doğal gaz ihraç etmeye başlamış, SSCB döneminden kalan Nova Filya boru hattıyla, 2011 yılında 3 milyar m³ doğal gaz ihraç etmiştir.

2010 yılında benzer bir şekilde Türkiye ve Rusya'ya alternatif güzergahlar oluşturmak amacıyla Azerbaycan-Gürcistan-Romanya arasında memorandum imzalanmıştır. Bu, Azeri gazını Gürcistan limanından, Romanya limanına boru hatlarıyla taşıma projesidir. Bu işle ilgili AGRI isimli bir şirket kurulmuştur. Azerbaycan'ın bir diğer önemli projesi TANAP, üçüncü bölümde detaylıca

anlatılacaktır. Azerbaycan'ın 2010 yılı ihracatının % 95'i petrol ve doğal gazdır. Bu sayede 2010 yılı cari fazlası 4,2 milyar dolardır.⁶⁷

Türkiye, kaynak sahibi Türki Cumhuriyetlerin Pazar olanaklarına daha fazla önem vermelidir. Türk devletleri ile başlangıçta ticari bağlarını arttırmalı özellikle Türkmenistan ve Azerbaycan'ın bölgedeki etkinliğini tesis etmelidir. Yakın zamanda kaldırılması planlanan vizeler, 2015 yılı içinde açılması planlanan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK) projesi gibi birleştirici ve bütünleştirici projeler hayata geçirilmelidir.⁶⁸

Türkiye'nin ve Türk Cumhuriyetlerinin gelişmesi için; Hazar'daki belirsizliğin giderilmesi, Türk Devletlerinin sahip olduğu doğal gaz ve petrol kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya pazarlanması, bölgede Ermenistan'ın zayıflatılması ve Gürcistan'ın Rusya'ya karşı desteklenmesi gerekmektedir. Bu sayede kendine pazar bulamamış kardeş ülkeler ve Türkiye, enerji arzında belirleyici olacak, enerji kozunu kullanabilecektir. Bunun daha ileri aşaması serbest pazar anlaşmalar olabilir. Bu safhayı yakalamak kadar fırsatları değerlendirebilmek de önemlidir, tek taraflı beklenti lütuf beklemek demektir. Oysa kişi ya da ülkeden lütuf beklemektense çıkarlarına hitap etmek daha akıllıcadır. Türkiye, yarı iletken teknolojisini ve maden işleme teknolojisini en kısa zamanda mükemmelleştirmelidir. Türkiye, Rusya'nın 1990'lardaki ekonomik bunalımını, İran'daki ambargo sebebiyle ticari fırsatları değerlendirilememiş, hatta bağlayıcı gaz anlaşmalarıyla ekonomisini zayıflatmıştır. TPAO 2013 yılı ham petrol ve doğal gaz sektör raporuna göre; Türkiye'nin petrolde ithal bağımlılık oranı % 90,4 doğal gazda ithal bağımlılık oranı % 98,5'dir. Türkiye resmi olmayan rakamlara göre; bin m³ gaz için İran'a yaklaşık 487dolar, Rusya'ya 418 ve Azerbaycan'a 45 dolar ödemektedir. Aynı miktardaki gaz için AB ortalama 348 dolar, Gürcistan 235 dolar, Ermenistan 189 dolar ödemektedir. Türkiye, en

⁶⁷Ariz Hüseynov, "AGRI: Cənub Qaz Dəhlizindəki Layihələrdən Biri Kimi", *Gün.az Azərbaycan Həbərləri*, 2012, (Çevrimiçi) (http://www.gun.az/Ariz_Huseynov/55526) 'dana.g.e.',s. 128-142

⁶⁸Türkiye Dış İşleri Bakanlığı, "Azerbaycan'ın Ekonomisi", (Çevrimiçi) (<http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa>) (Erişim Tarihi:18.04.2015), par. 3-14.

pahalı doğal gazı satın aldığı İran'dan yıllık tüketiminin % 20'sini karşılamaktadır. Türkiye'nin yıllık doğal gaz tüketimi yaklaşık 50 milyar m³'tür. Rusya'dan yılda 27 milyar m³, Azerbaycan'dan da 6 milyar m³ doğal gaz ithal edilmektedir. İran, ithal ettiği doğal gazın % 92'sini Türkiye'ye satmaktadır. Doğal gaz ihraç eden ülkelerden Rusya, İran ve Azerbaycan bütçe fazlası verirken kurdaki dalgalanma BOTAŞ için milyar dolarlık ilave maliyet getirmektedir.

Yukarıda anlatılan tahminler çok değişkenli ve hızlı değişen dünya düzenine ve ticaret sistemine göre ne kadar doğrudur şimdiden bilinemez, ancak, olağanüstü zamanlarda normal zamanlara göre daha fazla fayda elde edilebilmektedir. (Risk oranını kar oranından çok fazla tutmamak kaydıyla.)

2.3. Afrika Kıtası

Türkiye, Cezayir ve Nijerya'dan LNG ithalatı yapmaktadır. Cezayir 4,5 trilyon m³ doğal gaz rezervine sahiptir. 2013 yılı verilerine göre; Cezayir, boru hatlarıyla 28 milyar m³, LNG fazında 15 milyar m³ doğal gaz ihracatı gerçekleştirmiştir.⁶⁹ Türkiye'nin Cezayir'den doğal gaz ithalatı 3,8 milyar m³'tür. 2014 yılında imzalanan anlaşma ile mevcut gaz alımı % 50 oranında arttırılmış ve 20 yıldan beri yürürlükte olan doğal gaz anlaşması 10 yıl süreyle uzatılmıştır.⁷⁰

Cezayir boru hatlarıyla Avrupa'ya 24,8 milyar m³, diğer Afrika ülkelerineyse 3,2 milyar m³ doğal gaz ithal etmektedir. Cezayir-İtalya arasında 30 milyar m³ ve 10 milyar m³, Cezayir-İspanya arasında 12 milyar m³ ve 8 milyar m³ kapasiteli boru hatları vardır.

⁶⁹ BP, **Statistical Review of World Energy 2013**, 2013 s. 28

⁷⁰El Arabiya Tv-İnternet, "Cezayir-Türkiye Doğal Gaz Anlaşması, (Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/cezayir-turkiye-ile-dogalgaz-anlasmasini-10-yil-uzatiyor/72316> (Erişim Tarihi: 18.04.2015), par. 1-4.

Nijerya 5 trilyon m³ doğal gaz rezervine sahiptir. 2013 LNG ihracatı: Türkiye 1,3 milyar m³, Avrupa ülkeleri 5,6 milyar m³, Meksika 1,6 milyar m³, Japonya 5,2 milyar m³, Güney Kore ve Uzak Doğu ülkeleri 3,8 milyar m³, toplamda 22,4 milyar m³'tür.⁷¹ Ülke ekonomisi zayıf, teknik imkanlar yetersizdir.⁷²

2.4. Avrupa Kıtası

3 Mart 2010 tarihinde Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı José Manuel Barroso tarafından "Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi" adıyla dünyada yaşanan küreselleşme, iklim değişikliği, ekonominin yapısal sorunları ve sürdürülebilir büyüme konularında değerlendirmeler yapmak amacıyla dönüşüm stratejisi ve hedefleri belirleyen bir rapor yayınlamıştır. Bu raporda ekonomik hedefleri yakalayabilmek amacıyla öncelikli yedi ana girişim başlatılması planlanmıştır. Enerji ile ilgili olan kısmında, enerji tüketiminde yenilebilir enerjinin payının % 20 artırılması, enerjiden kullanımında % 20 oranında enerji tasarrufu sağlanması planlamaya dahil edilmiştir. Sürdürülebilir büyüme ile karbon kaynaklı yakıtlardan tasarruf edilmesi amaçlanmaktadır.⁷³

Ukrayna krizi, AB üye devletlerin parçalı enerji politikasını Birlik politikasına dönüştürme konusunda ışık tutmuştur. Bu kapsamda Mayıs 2014 yılında "Avrupa Enerji Güvenliği Stratejisi" açıklanmıştır. Enerji temini ve güvenliğini tesis etmek için bir dizi önlemler, acil eylem planları, gaz depolamasının artırılması, iç pazarın birleştirilmesi gerekliliği konusunda geliştirici önlemler önerilmiştir.⁷⁴ Ancak Birlik içinde doğal gaz konusunda tek seslilik yoktur. İngiltere, Danimarka, Hollanda kendi

⁷¹ BP, a.g.e., s. 28.

⁷²Türkiye Dış İleri Bakanlığı, "Nijerya'nın Ekonomisi" (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/nijerya-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:18.04.2015), par. 1-6.

⁷³ Gökşen Akbaş ve Altan Apar, T.C. Başbakanlık AB GS, Sosyal Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı,Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi,Ankara, 2010, s. 3-4.

⁷⁴ Metin Aksoy, BİLGESAM, "Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği Stratejisi", Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi, KÜ, Kocaeli, 23-24 Eylül 2014,s. 805

doğal gazını üretmekte, Polonya ve İtalya temiz enerji konusunda haksız rekabeti vurgulamakta, Almaya ve Avusturya gerekli görmeleri halinde nükleer santral yapmayı planlamakta fakat ülke içi baskılardan endişelenmektedirler.⁷⁵

Birliğin boru hatlarıyla doğal gaz tüketimi 2013 yılında 483,1 milyar m³ gerçekleşmiştir. 2012 yılı doğal gaz tüketiminin % 66'sı ithalatla karşılanmıştır. LNG-CNG maliyetlerinin yüksekliğinden ve yeterli terminallerin olmaması sebebiyle doğal gaz ticareti büyük oranda boru hatlarıyla yapılmaktadır.⁷⁶ Tüm bunlar Rusya başlığı altında incelendiğinden detaylandırılmayacaktır. Tüm eylem planları, Avrupa ülkelerinin doğal gaz ithalatında başta Rusya'ya karşı sonra da Katar ve Cezayir'e karşı bağımlılıktan kurtulabilmesi adına yapılmaktadır. Bunların konumuzla bağlantılı kısmı, Avrupa'nın doğal gaz ticaretinin ne kadarının Türkiye üzerinden yapılacağı, ne kadarının Türkiye'nin mevcut boru hatları üzerinden yapılacağıdır. Bir sonraki bölümde detaylandırılacaktır.

2.5. Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatı

Türkiye'nin enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve boru hatları ile petrol taşımacılığı yapmak üzere (kuruluş aşamasında) 15 Ağustos 1974 yılında BOTAŞ kurulmuştur. 1987 yılından itibaren boru hatları ile doğal gaz taşımacılığı ve doğal gaz ticaretinde yetkilendirilmiştir. Doğal gaz ticareti piyasasındaki tekel konumu, 2001 yılında yürürlüğe giren 4646 sayılı yasa ile sona erse de, uluslararası boru hattı projelerinin dünya genelinde kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından yapılmasından dolayı uygulamada zorluk yaşanmamaktadır. Türkiye'nin imzalamış olduğu mevcut doğal gaz alım anlaşmaları aşağıdaki gibidir. Doğal gaz ithalatının Türkiye'ye girişine göre düzenlenen bu tablo, ithalat yapılan hatların mevcut durumları hakkında bilgi verme amacıyla bu çalışmaya eklenmiştir. Başlıklar halinde doğal gaz hatları

⁷⁵ a.g.e., s. 801

⁷⁶ Oliver Geden, Susanne Dröge, "Integration der europäischen Energiemärkte. Notwendige Voraussetzungen für eine effektive EU-Energieaußenpolitik" (SWP-Studie), Berlin Agus 2010, s. 28-29. 'dan a.g.e., s. 804-805.

hakkında detay bilgiler verilmiştir. Tablo 9’da yazılı isimler EPDK tarafından kabul gördüğünden hat isimleri ile değiştirilmeden tablolaştırılmıştır. Rusya’dan ithal edilen doğal gaz Malkoçlar ve Durusu; İran’dan ithal edilen doğal gaz Gürbulak; Azerbaycan’dan ithal edilen doğal gaz Türkgözü terminalinden Türkiye’ye giriş yapmaktadır.

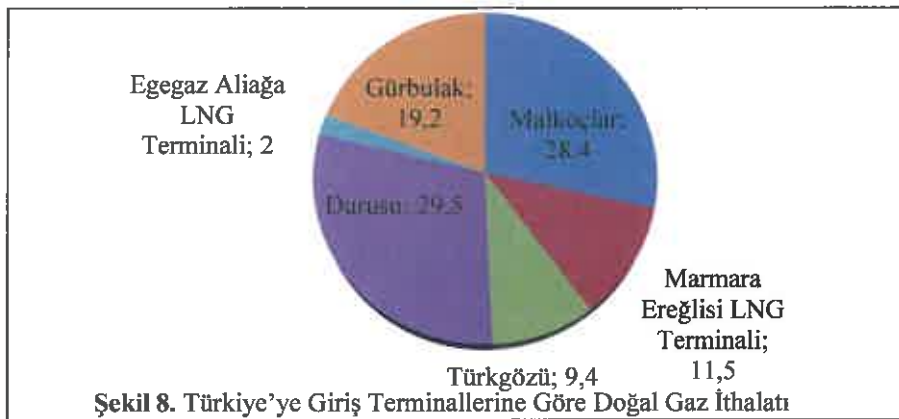
Tablo 4. BOTAŞ Boru Hatlarıyla Doğal Gaz Alım Sözleşmeleri

(milyar cm³/yıl)

Sözleşme	Milyar Cm ³ /Yıl	Sözleşme Tarihi	Sözleşme Süresi	Gaz Teslimatına Başlanan Yıl
Rusya Federasyonu Batı Hattı	6	14.02.1986	25	1987
İran	10	08.08.1996	25	2001
Rusya Federasyonu Mavi Akım	16	15.12.1997	25	2003
Rusya Federasyonu Batı Hattı	8	18.02.1998	23	1998
Türkmenistan	16	21.05.1999	30	-

Kaynak: EPDK Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu 2013, s. 17.

Türkiye’nin boru hattı anlaşmalarına ilaveten; Cezayir’le 4,4 milyar m³/yıl ve Nijerya ile 1,4 milyar m³/yıl LNG ithalat anlaşmaları mevcuttur. Bu bölümde doğal gaz boru hatları detaylı olarak incelenecektir.



Kaynak: EPDK Doğal gaz Sektör Raporu 2013, s 24.

3. ULUSLARARASI DOĞAL GAZ DAĞITIMI: MEVCUT DURUM ve GÜNDEMDEKİ PROJELER

3.1. Mevcut Durum

3.1.1. Türkiye-Rusya Batı Doğal Gaz Boru Hattı

Türkiye'nin yurt dışından doğal gaz alımı için yapılan ilk anlaşmadır. 1986 yılında Türkiye-SSCB arasında 25 yıl süreyle imzalanmış, 1987 yılında 6 milyar m³ gaz alımı ile ilk gaz akışı sağlanmıştır. Batı hattı olarak bilinen bu hat; Rusya, Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Malkoçlar/Tekirdağ'dan Türkiye'ye giriş yapmaktadır. Bu tarihe kadar doğal gaz, Hamitabat Trakya Kombine Çevrim Santralinde elektrik üretimi yapmak için kullanılmaktaydı. Batı Hattı, 1986'da Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergahını takiple Ankara'ya bağlanmıştır. Yurt içi iletim hatları vasıtasıyla gübre sanayi, konut ve ticari sektörde kullanıma sunulmuştur. 1998 tarihinde imzalanan (23 yıl süreli) 8 milyar m³ gaz alım anlaşması, Rusya ile imzalanan ikinci doğal gaz alım anlaşmasıdır.⁷⁷

İlk anlaşma satın alınan gaz bedelinin % 70'ini mal veya hizmet yoluyla ödenmesine imkan vermektedir. Bu da Türk yatırımcılarının ihracatını arttırmakta, Türkiye'nin dış ticaret haddine olumlu etki etmektedir. İkinci anlaşmanın, 18 Şubat 1998'de BOTAS'ın da % 35 hissedar olduğu ilk anlaşma olan BOTAS-TRUSGAZ anlaşmasına paralel yürütülmesi planlanmıştır.⁷⁸

İlk anlaşma 2011 yılsonunda bittiğinde, BOTAS birkaç kez süre uzatımı istemiş, sonrada 6 milyar m³ (piyasa değeriyle 3 milyar dolarlık) kapasiteli bu hatla ilgili

⁷⁷ Leyla Karakaya, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Batı Hattı Gözden Çıkarılabilir mi?", 2011, N.21159, (Çevrimiçi) http://www.tepav.org.tr/upload/files/1325078189-4.Bati_Hatti_Gozden_Cikarilabilir_mi.pdf, (Erişim Tarihi:20.04.2015), s:2.

⁷⁸ 18 Şubat 1998'de TURUSGAZ (GAZPROM, BOTAS, GAMA Ortaklığı) ile BOTAS arasında imzalanan anlaşma ile Rusya'dan alınacak 8 milyar m³ gazı Türkiye, TRUSGAZ aracılığı ile alacaktır. **Kaynak:** Sinan Oğan, "Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık" **Uluslararası İlişkiler Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM)**, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> (Erişim Tarihi:20.04.2015) Dipnotlar v.

sözleşmeyi yenilemeyeceğini duyurmuştur. GAZPROM her ne kadar BOTAŞ'la çalışmak istese de, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), BOTAŞ'ın bu anlaşma kapsamındaki ithalat lisansını 1 Nisan 2012 tarihinden itibaren sona erdirmiştir.⁷⁹

EPDK, piyasa serbestleşmesini sağlamak adına Batı Hattında çalışmak isteyen 26 firmayı lisanslandırıp, GAZPROM 'la anlaşmaları için 23 Kasım 2011 tarihine kadar da süre vermiştir. Süre sonunda EPDK, Batı Hattında çalışmak üzere; Akfel Gaz, Bosphorus Gaz, Kibar Enerji ve Batı Hattı Doğal Gaz şirketlerine ithalat lisansı verilmesine karar vermiştir. Daha önce Enerco, Bosphorus Gaz, Avrasya ve Shell Gaz tarafından alınan 4 milyar m³ doğal gaz ve BOTAŞ' ın 6 milyar m³ doğal gaz alımının da özel sektöre devredilmesiyle, özel sektörün ithal edeceği doğal gaz miktarı yıllık 10 milyar m³ olmuştur.⁸⁰

Tablo 5. 2013 Yılı Batı Hattındaki Doğal Gaz İthalatçısı Firmalar

(milyonSm³)

İthalatçı Firma	2013 İthalat Miktarı
AKFEL GAZ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	2.211,87
AVRASYA GAZ A.Ş.	472,05
BATI HATTI DOĞALGAZ TİCARET A.Ş.	966,78
BORU HATLARI İLE PETROL TAŞIMA A.Ş.	35.484,02
BOSPHORUS GAZ CORPORATION A.Ş.	2.287,21
EGE GAZ A.Ş.	219,57
ENERCO ENERJİ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	2.454,12
KİBAR ENERJİ DAĞITIM SANAYİ A.Ş.	927,82
SHELL ENERJİ A.Ş.	245,53
Genel Toplam	45.268,98

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Sektör Raporu 2013, s 22.

⁷⁹ Elektrik Üreticileri Derneği, “BOTAŞ 13 Milyar Lira Zarar Etti”, (Çevrimiçi) <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF0F11BC79E8402888> (Erişim Tarihi:21.04.2015), par. 1-2.

⁸⁰ Elektrik Üreticileri Derneği, “Rus Gazını 4 Türk Kaptı”, (Çevrimiçi) <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF7A2395174CFB32E1B245F029F97056F0> , Erişim Tarihi:21.4.2015), par. 1.

Batı Hattı'nda planlanan günlük doğal gaz iletiminin 40 milyon m³ olması gerekirken, Romanya ve Bulgaristan'daki tüketim artışları, Ukrayna'nın gaz depolamayı arttırması ve Rusya-Ukrayna problemleri neticesinde hattın kapasitesi 28 milyon m³'e düşmüştür. Aralık 2014 tarihinde ETKB 'nın girişimleri ile tekrar normal kapasiteye ulaşılmıştır.⁸¹ Azalan gaz akışı, 2015 yılındaki kur baskısı ve petrol/doğal gaz fiyatlarındaki beklenmeyen düşüş sebebiyle Rusya ile doğal gaz ticareti yapan bu şirketleri ticari olarak zor duruma sokmuştur. Türkiye'nin, Rusya'dan yaptığı doğal gaz ithalatının 1/3'ünü gerçekleştiren bu şirketler ticari kaygılarla, uzunca bir zaman GAZPROM' dan indirim talep ettiler. Enerco Enerji, Bosphorus Gas, Avrasya Gaz, Shell, Batı Hattı, Akfel Gas, Kibar Enerji ile yapılan indirim anlaşmasına göre; % 25 indirim yapılarak 2015 ilk çeyrekte 1000 m³ doğal gaz için 300 doların altında, ikinci çeyrekte 260 dolar olacaktır.⁸²

3.1.2. Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı

Rusya'nın İzolbiye bölgesinden 396 km karadan giderek Karadeniz kıyısındaki Tuapse'ye bağlanmakta, Karadeniz'in 2,1 km altından 392 km mesafeyle Samsun'a bağlanmaktadır.⁸³ Samsun'dan da 501 km bağlantı ile Ankara'ya ulaşmaktadır. Hattın yapımı bu üç aşamada gerçekleşmiştir. Toplam 1289 km uzunluğundaki bu hat, üçüncü bir ülkenin topraklarına girmeden Türkiye-Rusya doğal gaz ticaretini sağlaması bakımından önemlidir. 15 Aralık 1997 yılında 25 yıl süre ile imzalanan bu anlaşma ile Türkiye'nin, Rusya'dan yılda 16 milyar m³ doğal gaz alımı yapması

⁸¹ Milliyet Gazetesi İnternet, "Rusya'dan Gelen Gaz "normale" döndü", (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/rusya-dan-gelen-gaz-normale-dondu/ekonomi/detay/1979901/default.htm> , (Erişim Tarihi:06.05.2015), par 1.

⁸² Enerji Enstitüsü, "Gazprom, özel şirketlerle fiyat indirimi konusunda anlaşmaya vardı", (Çevrimiçi)<http://enerjiensitüsü.com/2015/05/05/GAZPROM-ozel-turk-sirketlerine-indirim-yapma-karari-aldi/> , (Erişim Tarihi:06.05.2015), par1-3.

⁸³ Daha önceki en derin boru hattı uygulaması Meksika Körfezi'ndeki Mensa Sahası'ndan 1,5 km derinlik, 100 km mesafeyle uygulanmıştır.

planlanmıştır. Bu anlaşma Türkiye'nin, Rusya ile imzaladığı üçüncü doğal gaz alım anlaşmasıdır.⁸⁴

Rusya, 1995 yılından sonra Türkiye üzerinde doğal gaz lobi faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. Rusya'nın, Türkiye üzerindeki doğal gaz politikasını kısaca özetlemek gerekirse; Türkiye'nin Rusya'dan başka doğal gaz alım anlaşması imzalamaması ve ihtiyaç duyulan hatların Rusya tarafından yapılmasını sağlayarak diğer tedarikçilerle olan bağlantısının engellenmesi, dolayısıyla da tüketimde bağımlılık oranının artırılmasını sağlamak.

Mavi Akım anlaşmasına göre, BOTAŞ'ın sorumluluğundaki inşaatın hangi firma/firmalara verileceğine GAZPROM karar verecektir. GAZPROM bu işi Hazinedaroğlu ve Öztaş isimli iki Türk şirketi ve Stroytransgaz isimli Rus şirketin oluşturduğu üçlü konsorsiyuma vermiştir.⁸⁵ Burada inşaatın, BOTAŞ'ın sorumluluğunda ve ödeme yükümlülüğünde olduğunu belirtmekte yarar var.

Bu anlaşma Türkiye'yi ciddi oranda Rusya'ya bağımlı kılmıştır.⁸⁶ 2001 verilerine göre Türkiye, Rusya'nın doğal gaz sattığı 19 ülke arasında dördüncü sırada ve Avrupa ülkeleri içinde Almanya'dan sonra ikincidir.⁸⁷ Rusya'ya bağımlılık oranı 2/3 oranındadır.⁸⁸ AB, Birlik üyesi olmayan bir ülkeden enerji tedarikinde bağımlılık oranı azami % 30 olarak planlanmıştır. Bu ekonomik ve siyasi baskılar ve enerji güvenliği gözetilerek planlanmış bir orandır. New York Times'da 9 Haziran 2002 tarihli Türkiye-Rusya değerlendirmelerinde şöyle bir tespitte bulunmaktadır. "Enerji ihtiyaçlarının % 98 'ini ithal eden Türkiye'den daha fazla enerji şantajına

⁸⁴ Sinan Oğan, "Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık" Uluslararası İlişkiler Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM), 2006, (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> (Erişim Tarihi:20.04.2015) par. 6.

⁸⁵ BOTAŞ, "Mavi Akım Projesi Hakkında Bilgi Notu", 14 Mayıs 2002. 'den a.g.e.,par.7.

⁸⁶ Oğan, a.g.e., par.2.

⁸⁷ Trud Gazetesi, 9 Temmuz 2002. 'den a.g.e., par. 10.

⁸⁸ a.g.e.,

açık ülke sayısı çok azdır.” Diğer bir durum tespiti; 17 Temmuz 2001 tarihli yazıda RFE/RI ⁸⁹ analizcisi Michel Leylveled, BOTAŞ’ın talep tahminlerinin çok fazla olduğunu, talep fazlası gazın 2005 yılından önce ne yapılacağına bilinmediğini yazmıştır.⁹⁰ ETKB ’ı Zeki Çakan’ın bu kapsamda yaptığı analiz şöyledir:

”Türkiye, Rus gazına muhtaç ise; Rusya’da Türkiye’den bu gaza karşılık alacağı paraya muhtaçtır. Şayet burada bağımlılık söz konusu ise o da Rus ekonomisinin Türkiye’ye olan bağımlılığıdır.”⁹¹

Talep oranlarına göre, ihtiyacın çok üzerinde bir oranda yapılan anlaşma ile satın alınan doğal gazın yanı başımızdaki Avrupa’ya satılması düşünülebilir. Üstelik ‘Rusya’nın Ukrayna ile olan anlaşmazlığından yararlanarak zaman zaman kesilen doğal gaz hattına iyi de bir alternatif olabilir’ di. Ancak anlaşmanın 4. Maddesi Türkiye’yi bu hattan alınan doğal gazın satışı konusunda bağlamaktadır. Türkiye’nin parasını ödeyerek aldığı ihtiyaç fazlası doğal gaz, Avrupa’nın doğal gaz talebinin % 50 ‘sini karşılayan Rusya’nın rızasını olmadan üçüncü ülkelere satılamamaktadır. Anlaşmanın al ya da öde maddeleri gereği, teslim alınmasa da anlaşmada belirtilen gazın parasını ödemektedir. Rusya, Türkiye’nin üçüncü bir ülkeye doğal gaz satışına rıza gösterir mi? Talep fazlası gazı değerlendirmenin diğer ihtimali de, talep fazlası doğal gazı depolamaktır. 1987 yılından 2015 yılına kadar bir çok çalışmalar yapılsa da bu konuda istenilen aşamaya gelinememiştir.

Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sapar Murat Türkmenbaşı, 57. T.C. Hükümetinin koalisyon ortaklarından Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı ve ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ve ETKB, Başbakan Yardımcısı Cumhur Ersümer’in Ekim

⁸⁹ Radio Free Europe Radio Liberty (RFE/RI): ABD Kongresi tarafından desteklenen radyo yayını ve iletişim kurumunun adıdır. CIA tarafından soğuk savaş döneminde kullanılmış, bugün 28 farklı dilde kısa dalga, AM, FM ve internet yayını yapmaktadır.

⁹⁰ a.g.e.,

⁹¹ A. Necdet Pamir, “Mavi Akım Projesi Nedir, Ne Değildir?”, **Avrasya Kültürel&Toplumsal Gelişim Derneği**, 2003, (Çevrimiçi) http://www.avrasyatr.org/e-analiz_TR/e-analiz_1.html (Erişim Tarihi:21.04.2015), par.

1999'daki Rusya'ya yaptıkları ziyaretten rahatsız olduklarını, Türkmen gazının daha ucuz olduğunu ve daha büyük oranda gaz arzı gerçekleştirebileceklerini ifade etmiştir.⁹²

Ersümer, ETKB 'lığı döneminde Mavi Akım'la ilgili TBMM oturumunda: “Mavi Akım gazı, İran ağzından ucuz olduğu gibi tüketiciye ulaşma noktasına Türkmen gazından da ucuzdur.” diye açıklamalarda bulunmuştur.

Anlaşmanın al ya da öde maddesi, Samsun-Ankara boru hattı inşaatının ihale yapılmadan emsal işlere nazaran yüksek bedelle konsorsiyuma verilmesi⁹³ işe başlanmadan teminatsız verilen yüksek bedelli avans, satın alınacak/alınan gazın üçüncü ülkelere satılamaması gibi bir çok soru işareti Ankara DGM'sinin “Beyaz Enerji” adıyla bir soruşturma başlatmasına yol açmıştır. Danıştay İkinci Dairesi BOTAŞ Eski Genel Müdürü Nevzat Arseven ve Gökhan Yardım ile eski yönetim kurulu üyesi dört kişi hakkında soruşturma izni vermiştir. Konumuz olmaması sebebiyle mahkeme neticelerine girilmeyecektir.

21 Nisan 2014 tarihinde, Türkiye ETKB'ı Taner Yıldız ve GAZPROM İcra Kurulu Başkan Yardımcısı Alexander Medvedev, Mavi Akım'ın yıllık 16 milyar m³ gaz alımını 19 milyar m³ seviyesine çıkarmak için prensipte anlaşıldığını duyurmuşlardır. Yıldız, bu ilave gaz alımının özel sektör vasıtasıyla yeni kontrat ve anlaşma ile yapılacağını ifade etmiştir.

27 Şubat 2015 tarihinde ETKB Yıldız'ın düzenlediği basın toplantısında; Türkiye'nin Rusya'dan aldığı doğal gazın fiyatında % 10,25 oranında indirim gidildiği ancak son tüketiciye yansımının olmayacağını şu şekilde ifade etmiştir:

⁹² Harun Gürek, Milliyet İnternet Gazetesi, “Moskova'da ne işiniz var?”, 1999, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/1999/10/07/ekonomi/eko00.html> (Erişim Tarihi:21.04.2015), par. 4-5.

⁹³ Aynı dönemde benzer iş niteliğinde olan İmranlı-Kayseri hattına nazaran %25-28 şişirilmiş fiyat olduğu ifade edilmektedir. BOTAŞ'ın hattın inşası için 250 milyon dolar teklif almasına rağmen 339 milyon dolara ihaleyi Öztaş-Haznedaroğlu-Stroytransgaz konsorsiyumuna vermiştir. **Kaynak:a.g.e.,par. 20.**

Anlaşma para biriminin dolar üzerinden olmasından dolayı yapılan indirimin dolar paritesinde olduğu düşünülürse; Aralık 2013'e göre % 26, Aralık 2014'e göre % 12,6 TL/\$ paritesine fark geldiği hesap edildiğinde, dövizdeki yükselişin indirim oranından yüksek olduğu görülmektedir. 28 Avrupa ülkesi arasında vatandaşlarına sanayi ve konutta en ucuz doğal gaz satışını yaptıklarını BOTAŞ'ın geçmiş zararlarını kapatması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁴

3.1.3. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)

Azerbaycan'da üretilecek olan doğal gazın Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması⁹⁵ amacıyla BOTAŞ ve SOCAR arasında 12.03.2001 tarihinde imzalanan anlaşma kapsamında yapım ihalesi 3 faz halinde ihale edilmiş doğal gaz boru hattıdır. 04.05.2005 tarihinde Faz 1 ve Faz 2 kısımlarının inşaat sözleşmeleri, Hanak Kompresör ve Türkgözü Ölçüm İstasyonlarının yapımını içeren Faz 3 kısmının sözleşmesi de 23.09.2005 tarihinde imzalanmıştır.⁹⁶

Anlaşmaya göre Türkiye'ye doğal gazın teslim noktası Türkiye-Gürcistan sınırındır. Hattın Türkiye topraklarında kalan kısmının yapım ve işletme sorumluluğu BOTAŞ'a, Azerbaycan toprakları ve Türkiye-Gürcistan sınırına kadar yapılacak kısmının yapım ve işletme sorumluluğu SOCAR 'a aittir. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türkiye kısmı ile ilgili olarak, Azerbaycan'dan alınacak olan doğal gazın Gürcistan-Türkiye sınırından Doğu Anadolu İletim Hattı'na 225 km'lik bir hat yapılarak bağlantı noktası olan Erzurum-Horasan'a kadar taşınması planlanmaktadır.⁹⁷ Tam taşıma kapasitesi 20 milyar m³ olan boru hattının toplam

⁹⁴Sabah İnternet Gazetesi, "Rusya'dan yüzde 10.25 doğal gaz indirimi aldık",2014,(Çevrimiçi) <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2015/02/27/rusyadan-yuzde-1025-dogalgaz-indirimi-aldik> (Erişim Tarihi:10.04.2015) D.1-4.

⁹⁵ Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ile paralel seyretmektedir.

⁹⁶BOTAŞ, "Doğal Gaz İletim ve Dağıtım Hatları", (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yatirimbiten.asp> , (Erişim Tarihi:12.04.2015), par.6.

⁹⁷Zafer Ateş, "Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1 Eksik", T.C. Dış İşleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, S.23. (Kasım 2006), (Çevrimiçi)

uzunluğu 690 km'dir.⁹⁸ Mevcut durumla 6,6 milyar m³ doğal gaz ihraç edilmesi planlanmıştır. Boru hattının inşasına Ekim 2004'de başlanmış ve ilk Şahdeniz gazı Temmuz 2007'de Türkiye'ye ulaştırılmıştır. Türkiye açısından, dünyanın dördüncü büyük doğal gaz rezervlerine sahip Türkmenistan'a ve Kazakistan'a bağlantı sağlanabilecek yapıda olması bakımından önemlidir. 2007 yılında rezerv sahasında yeni bir rezerv tabakasının ortaya çıkarılmasıyla Şahdeniz projesinin ikinci aşamasının başlatılması kararlaştırılmıştır.⁹⁹

Harita 8. Rusya, Azerbaycan, İran ve Irak Doğal Gaz Boru Hatları



Kaynak: T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, "Türkiye'nin Enerji Yatırımları", (2014), (Çevrimiçi) <http://kdk.gov.tr/haber/turkiyenin-enerji-yatirimlari/496> (Erişim Tarihi:15.04.2015).

http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa
Tarihi:12.04.2015), par.3.

(Erişim

⁹⁸T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, "Türkiye'nin Enerji Yatırımları", (2014), (Çevrimiçi) <http://kdk.gov.tr/haber/turkiyenin-enerji-yatirimlari/496> (Erişim Tarihi:15.04.2015), par.6.

⁹⁹Sinan Kısacık, "ABD'nin Avrasya Enerji Politikası Bağlamında Azerbaycan ve Orta Asya Ülkeleriyle İlişkileri", **Uluslararası Politika Akademisi (UPA)**, 2013, (Çevrimiçi) <http://politikaakademisi.org/abd-nin-avrasya-enerji-politikasi-baglaminda-azerbaycan-ve-orta-asya-ulkeleriyle-iliskileri/> (Erişim Tarihi:15.4.2015), par.5.

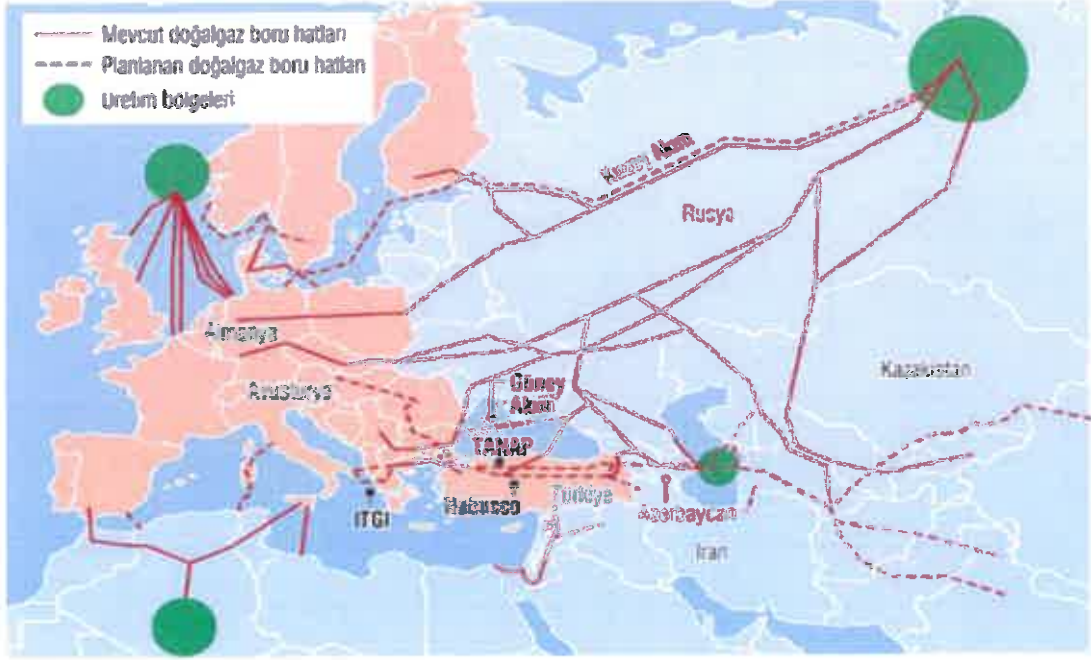
Türkiye'nin, Avrasya enerji koridoru olmak hedeflerinin temel bileşenlerden biri de Hazar kaynaklı enerji projeleridir. Bunlar; Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE) ile Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı projeleri ve uzantılarıdır. EPDK 2013 verilerine göre; 2010 yılında 4.521 milyon Sm³, 2011 yılında 3.806 milyon Sm³, 2012 yılında 3.354 milyon Sm³, 2013 yılında 4.245 Sm³ doğal gaz alımı gerçekleştirilmiştir.

3.1.4. İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

İran ve doğudaki kaynaklardan alınacak doğal gazın, boru hattı ile Türkiye'ye taşınması amacıyla 08.08.1996 tarihinde İran ile Türkiye arasında Tahran'da doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; doğal gaz alımının 3 milyar m³ ile başlayıp, zaman içinde yıllık 10 milyar m³ olması hedeflenmiştir. Doğubayazıt'tan başlayıp, Erzurum, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya bağlanmakta buradan da iletim hatları ile Kayseri, Konya üzerinden Seydişehir'e bağlanmaktadır. Hattın toplam uzunluğu 1491 km 'dir. 2001 yılı itibarıyla İran'dan doğal gaz alımı başlamıştır. Ayrıca, proje kapsamında yapılan Doğubayazıt Kompresör İstasyonu, İran-Türkiye sınırından yaklaşık 35 km uzaklıkta, toplam kurulu gücü yaklaşık 30 MW olan üç kompresör ünitesinden oluşan bir istasyon olup, 2003 yılında tamamlanarak devreye alınmıştır. Bu boru hattıyla alınan doğal gaz, EPDK 2013 Doğal Gaz Sektör Raporu'na göre Türkiye'nin toplam gaz ithalatının % 19,3 'lük kısmını oluşturmaktadır.

EPDK 2013 verilerine göre; İran'dan 2010 yılında 7.765 milyon Sm³, 2011 yılında 8.190 Sm³, 2012 yılında 8.125 Sm³, 2013 yılında 8.730 Sm³ doğal gaz alımı gerçekleştirilmiştir.

Harita 9. Üretim Noktalarına Göre Uluslararası Doğal Gaz Ticareti



Kaynak: Nevin Donat, “Rusya’ya ‘yılbaşı hediyesi’ Güney Akım Boru Hattı izni “, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/rusya-ya-yilbasi-hediyesi-guney-akim-boru-hatti-izni/ekonomi/ekonomidetay/29.12.2011/1481725/default.htm> , (Erişim Tarihi:15.04.2015).

3.1.5. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı

AB Komisyonu INOGATE Programı¹⁰⁰ çerçevesinde; Hazar Havzası, Rusya, Orta Doğu, Güney Akdeniz ülkeleri ve diğer uluslararası kaynaklardan sağlanacak doğal gazın Türkiye ve Yunanistan üzerinden, Avrupa pazarlarına nakli için planlanmış doğal gaz boru hattıdır. Projenin anlaşması Türkiye Cumhuriyeti ETKB’ı ve Yunanistan Kalkınma Bakanı tarafından 23 Şubat 2003 tarihinde imzalanmıştır. Gaz alım anlaşması da 23 Aralık 2003 tarihinde BOTAS ve DEPA arasında imzalanmıştır.

Türkiye’den, Yunanistan’a yapılacak gaz arzının 2006 yılında 250 milyon m³ ile başlaması ve 750 milyon m³e ulaşması öngörülmüştür. Bu doğal gaz boru hattının

¹⁰⁰ Avrupa’ya Devletler Arası Petrol ve Gaz Taşımacılığı Programıdır. Programın amacı petrol ve gaz ürünlerinde teknik destek sağlamak, inovasyonu arttırmak, Orta Asya ülkelerinden Avrupa’ya taşımacılık yapmak için farklı yolların desteklenmesini sağlamaktır. Dünya Bankası’nın da maddi destek sağladığı elliye yakın ülkenin katılımında gerçekleştirilen destek programıdır.

211 km'si Türkiye, 85 km'si Yunanistan topraklarında olmak üzere 296 km uzunluğundadır. Hattın, Karacabey-Marmara Denizi arası 121 km, Marmara geçişi 17 km, Trakya kısmı 73 km, Meriç-Evros Nehri geçişi 420 metredir. Boru hattı İpsala sınır noktasında Yunanistan'a giriş yaparak Gümölcine'de sona ermektedir.

Türkiye-Yunanistan doğal gaz boru hattınının 18 Kasım 2007 tarihli açılışında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşması:

"Türkiye'nin geniş bir enerji vizyonu vardır. Bu vizyon doğrultusunda jeostratejik konumumuzla birlikte bölgede enerji merkezi dağıtıcısı ve transit ülke pozisyonumuzu güçlendirmeye çalışıyoruz. Esas itibarıyla enerji stratejimizi de bu vizyona dayanarak küresel gelişmeleri ve beklentileri göz önünde bulundurarak oluşturduk. Buradan hareketle Türkiye olarak, doğu-batı, kuzey-güney ekseninde transit ülke olmayı, Ceyhan terminalinin enerji ticaret merkezi haline dönüştürülmesini, Samsun-Ceyhan baypas petrol boru hattı ve Hazar geçişli doğal gaz boru hattı projelerini gerçekleştirmeyi amaçlıyoruz. 2006 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile geçtiğimiz temmuz ayında işlerlik kazanan Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı projeleri, bu çerçevede yakın zamanda hayata geçirdiğimiz önemli çalışmalardır. Bu projelerle Türkiye 21. yüzyılın ipek yolu olarak adlandırılan doğu-batı enerji koridorunun hayata geçirilmesine öncülük etmektedir."¹⁰¹

Türkiye'nin, Yunanistan'a yaptığı doğal gaz ihracatının kaynağı, İran'dan aldığı doğal gazdır. EPDK 2013 verilerine göre; 2007 yılında 30,8 milyon Sm³, 2008 yılında 435,8 Sm³, 2009 yılında 708,5 Sm³, 2010 yılında 648,6 Sm³, 2011 yılında 714 Sm³, 2012 yılında 611 Sm³, 2013 yılında 682Sm³ doğal gaz ihracatı yapılmıştır.

Yakın zamanda bu hattın geleceğini ilgilendiren önemli bir gelişme olmuştur. ETKB'liği tarafından, Çanakkale'nin Gelibolu'daki Poyraz Sahası'nda 600 milyon m³ doğal gaz rezervi bulunduğu açıklanmıştır. Bulduğu ifade edilen rezervlerin, Akdeniz'deki Leviathan sahasına eş değer olduğu tahmin edilmektedir. Toplam 26

¹⁰¹ Yeni Şafak İnternet Gazetesi, ""İpsala'da Tarihi Gün Süper Zirve", 2007, (Çevrimiçi) <http://www.yenisafak.com.tr/gundem/ipsalada-tarihi-gun-super-zirve-82564> (Erişim Tarihi:17.04.2015), par.3-5.

milyon dolarlık yatırım yapılacak doğal gaz sahasında 2016 yılında 6 yeni kuyunun açılması planlanmaktadır. Buradan üretilen doğal gazın, BOTAS'ın Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı'na bağlanması planlanmaktadır.¹⁰²

2010-2011 yıllarında; Azerbaycan'ın doğal gaz birim fiyatlarını 120 dolardan 250 dolara çıkarması ile Türkiye benzer bir artışı Yunanistan'a sattığı Azeri gazında uygulamıştır. Bu durumda Yunanistan'a yaklaşık 300 milyon dolarlık ek fatura çıkmıştır. Yunanistan mali kriz sebebiyle, on ay ödeme yapamayınca Türkiye'nin bu alacağını tahkim mahkemesine götürmesi gündeme gelmiştir. Hukuken Türkiye'nin tahkime gitmesi halinde mahkeme sonunda bu tutarı tahsil etmesi beklenmekteydi. ETKB'ı Taner Yıldız bu konuda uluslararası bazı öneriler aldıklarını açıkladı. Bu önerilerde, ödenmeyen borçlara karşılık Yunan adalarının tahsisi düşünülmekteydi. Ancak Yıldız, bunu kabul etmediklerini, komşuluk ahlakına göre tahsilat için ödeme planı verilmesini bekledikleri ifade etmiştir. Yunanistan borçlarıyla ilgili, Mokinon ve Rodos adası da dahil, gözden çıkardığı 6 bin adanın 227'sinde yerleşim bulunmaktadır.¹⁰³ Zaman içinde devam eden görüşmeler neticesinde Yunanistan, BOTAS'a olan borçlarını iki taksitte ödemiştir.¹⁰⁴

Yunanistan ve Mısır 'da farklı sebeplerle yaşadıkları mali krizden kurtulmak adına; Akdeniz'de ortak gaz arama çalışmaları ve LNG tesis kurmak için görüşmeler yapmıştır. Kasım 2014'te Mısır Cumhurbaşkanı Abdelfattah El Sisi, Yunanistan Başbakanı Antonis Samaras ile Rum Yönetimi Başkanı Nikos Anastasiades daha fazla işbirliği için bir araya gelmiştir. Şubat 2015'de Kıbrıs Rum Yönetimi'yle, Mısır

¹⁰² Enson Haber İnternet Gazetesi, "Çanakkale'den Yunanistan'a Doğal Gaz İletilecek", (2015), (Çevrimiçi) <http://www.ensonhaber.com/canakkaleden-yunanistana-dogalgaz-iletilecek-2015-03-23.html>, (Erişim Tarihi:17.04.2015), par.4-5.

¹⁰³ Gülümhan Gülten, "Yorgo'ya 300 milyon dolarlık jest!", (2011), (Çevrimiçi) <http://www.gazetevatan.com/yorgo-ya-300-milyon-dolarlik-jest--394071-ekonomi/> (Erişim Tarihi:20.04.2015), par.1-8.

¹⁰⁴ Elektrik Üreticileri Derneği, Traş İşe Yaradı, Yunanistan Borcunu Taksitle Kapattı", 2012, (Çevrimiçi) <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF7798F3C9FED8DC6A> (Erişim Tarihi:21.04.2015), par.1.

arasında imzalanan anlaşma ile "12. Parsel" den elde edilecek doğal gazın boru hattıyla Mısır'a iletilmesi, inşaatının 3 yılda tamamlanması düşünülmüştür.

Projeye; Rum tarafından Kıbrıs Hidrokarbon Şirketi, Amerikan Noble Energy ve İsrail'in Delek ile Avner şirketleri, Mısır tarafından da devlet şirketleri EGAS % 12, EGPC %12, BG şirket % 38 ile ve Petronas'ın % 38 hisse ile katılması planlanmaktadır. Kahire'de dün imzalanan "Karşılıklı mutabakat" anlaşmasının 6 ay içerisinde kalıcı anlaşmaya dönüştürülmesi hedeflenmektedir.

Rum medyası büyük bir gizlilikle imzalanan anlaşmayı zafer olarak nitelendirmiş: "Mısır'la anlaşma mat etti, Türkiye tepki gösteremedi. Rum kesimi Mısır'a doğal gaz satışında birinci" ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁵

3.2. Uluslararası Doğal Gaz Dağıtımı: Gündemdeki Projeler

3.2.1. Türkiye-Yunanistan-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı (ITE)

Türkiye'nin jeostratejik konumunun değerlendirilmesi bakımından önem arz eden başka bir proje; İran ve Türkmenistan kaynaklı doğal gazın Türkiye-Yunanistan-İtalya-Almanya bağlantısını amaçlayan doğal gaz boru hattı projesidir. Bu kapsamda 17 Kasım 2008 tarihinde İran ile Türkiye arasında yeni bir mutabakat tutanağı imzalanmıştır. 2014 yılında inşasına başlanan hattın Türkiye topraklarındaki uzunluğu 1.789 km, toplam uzunluğu 5000 km'dir.¹⁰⁶

Türkiye-Yunanistan-İtalya-Almanya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (ITE) 'nin Türkiye kısmı; Türkiye-İran sınırından başlayarak sırasıyla Ağrı, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ, İpsala/Edirne'den geçerek Yunanistan sınırına kadar olacaktır. İran Bazargan/Doğubayazıt sınırı ile İpsala

¹⁰⁵ Selim Sayarı, "Rumlar ve Mısır doğalgaz anlaşmasıyla Türkiye'yi devre dışı bırakmak istiyor", NTV İnternet Haber, 2015,(Çevrimiçi) <http://www.ntv.com.tr/dunya/rumlar-ve-misir-dogalgaz-anlasmasiyla-turkiyeyi-devre-disi-birakmak-istiyor.gp9TmLolDEuW1m5fgvUJWw> , (Erişim Tarihi:08.04.2015), par.3-5.

¹⁰⁶ Turang Transit Taşımacılık, ITE Raporu 2013, s. 3

Edirne/Yunanistan sınırı arasındaki kısmın inşasını Turang Transit Taşımacılık A.Ş. üstlenmiştir. Mühendislik işleri Turang adına Sebat Proje Mühendislik Müşavirlik Tic. Ltd. Şti. tarafından yürütülmektedir. Proje ile Avrupa'ya taşınacak gaz miktarı yıllık 35 milyar m³ olarak belirlenmiştir.¹⁰⁷

Harita 10. ITE Doğal Gaz Boru Hattı Planı



Kaynak: ITE, <http://www.ite-pipeline.com/pages.aspx?page=2>

Türkiye-Yunanistan arasındaki mevcut doğal gaz hattının, İtalya bağlantısı yapılarak, yıllık 4 milyar m³'ü Yunanistan'a, 8 milyar m³'ü İtalya'ya olmak üzere toplamda 12 milyar m³ doğal gaz satışı hedeflenmektedir. Devam eden fazların tamamlanması ile yıllık 35 milyar m³ doğal gazın iletimi planlanmaktadır. Azerbaycan Şahdeniz projesinin devreye sokulmasıyla, üretimine bağlı olarak 2016-2017 yılında doğal gaz

¹⁰⁷İran Türkiye Avrupa Doğal gaz Boru Hattı Projesi, (Çevrimiçi) <http://www.ite-pipeline.com/pages.aspx?page=2>, (Erişim Tarihi:22.04.2015), par.3.

kullanımına başlanması hedeflenmektedir. Ayrıca ilerde, Balkanlar'da yaşanacak enerji kesintisine karşı hattın Bulgaristan'a da götürülmesi düşünülmektedir.¹⁰⁸

Dünyanın en büyük enerji pazarlarından biri olan Avrupa, doğal gaz ihtiyacını doğuda Rusya Federasyonu, güneyde Cezayir, kuzeybatıda Norveç'ten sağlanmaktadır. Avrupa'nın doğal gazda Rusya ile yaşadığı sıkıntılar ve bağımlılık oranının düşürülmesi ihtiyacı Avrupa'yı yeni kaynak arayışına yöneltmiştir. Geçmiş tecrübeler göstermiştir ki bu tip ülke ekonomisini etkileyen doğal gaz hatlarının, stabil çalışması için, transit ülkelerin bağımsız ve ülke içi/dışı manipülasyonlara kapalı olması gerekir. Ayrıca enerji konusunda misyonu ve vizyonu olmalıdır. Bu ve daha birçok sebeple İran, Hazar kaynaklı doğal gazının Avrupa'ya iletiminde Türkiye'den daha iyi bir ticaret ortağı bulunamazdı. Ayrıca İran, planlamalarda dahil olmadığı NABUCO hattına da, alternatif olmak istemiştir.

Türkiye'nin bu hattın çıkarları; Avrupa-İran arasında bir enerji köprüsü olması, transit ücret ve vergi kazançlarının yanında projenin yapımı ve inşaatında üretim ve istihdam sağlayacak olması, proje tamamlandığında da talep etmesi halinde bu hattın doğal gaz alımı yapabilecek olmasıdır. Avrupa'ya karşı da kullanabileceği bir enerji kozuna da sahip olacaktır.

3.2.2. Türk Akımı Projesi

Türk Akımı projesinden önce planlanan Güney Akım Projesi ile Rusya, Ukrayna'ya alternatif bir boru hattı oluşturmayı hedefliyordu. Karadeniz'in altından Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya ve Macaristan'a bağlanacak hattın uzunluğu 3600 km olarak planlanmıştır. Yılda 63 milyar m³ gaz taşınması planlanan doğal gaz hattın maliyeti, başlangıçta 23 milyar Euro olarak öngörülmüş, daha sonra 32 milyar Euro olarak açıklanmıştır. Fakat Bulgaristan, Brüksel'in itirazları doğrultusunda hattın bu

¹⁰⁸Türkiye Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, **Türkiye Enerji Raporu**, Ankara, 2009, s.49. 'dan Ashıhan Boybaşı, "Dünya Petrol ve Doğal gaz Piyasasında Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasının İktisadi Etkileri", (GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013, s. 77.

ülkelerden geçişi iptal edilmiştir. Ukrayna ile yaşanan sıkıntıların ardından Aralık 2014’de Rusya Devlet Başkanı Putin’in açıklamasıyla bu hattın iptal edileceği duyurulmuştur.

Türk Akımı projesiyle, Karadeniz’in altından geçecek 63 milyar m³ kapasiteli yeni bir boru hattı inşa edilmesi planlanmıştır. Bunun 16 milyar m³/yıllık kısmı Türkiye’nin kullanımına sunulacak, yaklaşık 47 milyar m³/yıllık doğal gaz Türkiye-Yunan sınırında kurulacak HUB’ a aktarılacaktır. İlk doğal gaz iletiminin 2016 yılında yapılması planlanmaktadır.¹⁰⁹

ETKB’ı Yıldız, TANAP ve Türk Akımı projeleri için; Türkiye'nin kabiliyetlerinin birçok projeyi aynı anda gerçekleştirmeye yönelik olduğunu ve bu projelerin birbirine rakip projeler olmadığını ifade etmiştir. Yıldız:

"Biz TANAP' ın ortağıyız, %30 hissemiz var. Aynı şekilde Şah Deniz'de 468 km²'lik bir alanda da hisselerimizi arttırdık. TANAP bizim elimizde büyüyor, öz varlığımızdır. Onunla alakalı rekabet oluşturma gibi bir siyasetimiz olmaz. Bu projeler Avrupa'da tüm kapasitesiyle kullanılan projelerdir. Biz, birçok diğer projeye beraber Türkiye'nin siyasi istikrarını vurgulamış olacağız."¹¹⁰

Ancak Türk Akımı projesinde bu zamana kadar somut bir gelişme olmadığını belirtmek gerekir.

3.2.3. Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Projesi

Bu proje, Türkmenistan’ın güney sahalarından üretilen doğal gazın Hazar geçişli bir boru hattı ile Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşınması amaçlanmaktadır. 1998 yılında

¹⁰⁹Sputnik Haber, “Güney Akım’ın Alternatifi Türk Akımı”, 2015, (Çevrimiçi) <http://tr.sputniknews.com/ekonomi/20150208/1013849363.html> ,(Erişim Tarihi:21.04.2015), par. 4.

¹¹⁰T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “TANAP Ortaklar Anlaşması İmza Töreni”, (Çevrimiçi) <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/TANAP-Ortaklar-Anlasmasi-Imza-Toreni> , (Erişim Tarihi:22.04.2015)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Türkmenistan Devlet Başkanı tarafından bu projenin gerçekleştirilmesine yönelik çerçeve anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında, 30 milyar m³ Türkmen gazının, 16 milyar m³'ünü Türkiye'ye, 14 milyar m³'ünün ise Avrupa'ya taşınması kararlaştırılmıştır. 1999 yılında BOTAŞ ile Türkmenistan arasında 30 yıl süreli, 16 milyar m³ doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında 30 Mayıs 2013 tarihinde Aşkabat'ta, Türkiye ile Türkmenistan arasında çerçeve anlaşma imzalanmıştır.¹¹¹ Anlaşma kapsamındaki doğal gazın henüz Türkiye sınırına ulaştırılamaması nedeniyle proje bekleme konumundadır. Hatırlatmakta yarar var. Bölge ülkelerini engellemeye yönelik Hazar üzerindeki itirazlar ve Azerbaycan'ın tutumu gibi belirsizlikler devam etmektedir.

3.2.4. Irak-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (ITGEP)

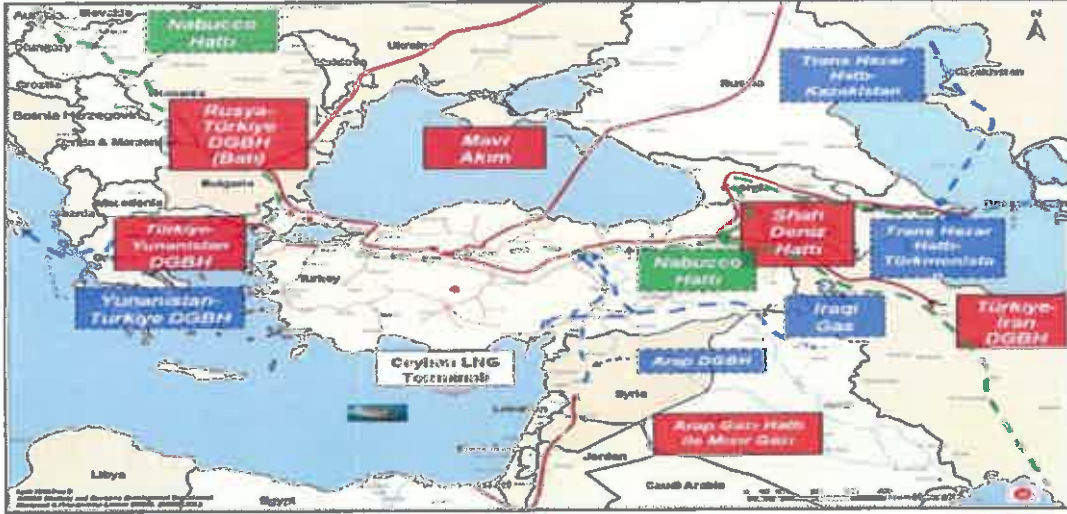
2003 Irak'ın işgali sonrasında BOTAŞ, TPAO ve Shell'in görüşmeleri neticesinde Irak'tan Türkiye'ye doğal gaz boru iletimi konusunda; Potansiyel doğal gaz arama ve üretim fırsatları ile komşu ülkelerle de bağlantılarını içerecek şekilde, Irak'ın iç talebinden arta kalan gazın Avrupa'ya iletilmesini amaçlayan memorandum¹¹² imzalanmıştır. 15 Ekim 2009 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ETKB' lığı ile Irak Petrol Bakanlığı arasında da aynı amaçla bir memorandum imzalanmıştır.¹¹³

¹¹¹ BOTAŞ, **Faaliyet Raporu 2012**, Ankara, 2012, s. 51.

¹¹² Ön sözleşmeyi ve gelecekteki yükümlülükleri içeren, taraflar arasında imzalanan, □ başlangıç belgesi.

¹¹³ BOTAŞ, **Faaliyet Raporu 2010**, Ankara, 2012, s. 52.

Harita 11. Boru Hatlarıyla Asya-Avrupa-Avrasya Doğal Gaz Ticareti



Kaynak: Habertürk İnternet Gazetesi, “Ruslar'dan sıcak mesaj: Nabucco ve TANAP rakibimiz değil”, 2012, (Çevrimiçi)<http://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/754603-herkese-ekmek-var>, (Erişim Tarihi:25.04.2015).

Ocak 2015 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye-İrak 17. Karma Ekonomik Komisyonu toplantısının ardından, Türkiye Cumhuriyeti ETKB 'ı Taner Yıldız ve Irak Dışişleri Bakanı İbrahim el-Caferi görüşmeleri değerlendirmek amacıyla ortak bir basın toplantısı düzenlemiştir. Basın toplantısında; Irak tarafı, başta Basra ve diğer şehirlerde elektrik alanında, Türk şirketlerinin yatırımlarının destekleneceği sözünü vermiştir. Yıldız'ın basın toplantısındaki açıklaması:

“Ham petrol fiyatlarındaki düşüş, Irak için tehdit, Türkiye için fırsat olarak görülmüş olsa da ortak yol haritası çizmek istiyoruz. Türkiye, Irak Anayasası'nın tüm maddelerine saygı duymakla kalmayıp, önem de veriyor. Nereden çıkarsa çıksın petrol Irak halkınındır. Irak'a 700 tır dolusu insani yardım yapıldı ve yapılmaya devam edilecek. Yerlerinden edilmiş 40 bin Iraklı 'ya üç ayrı kampta hizmet veriliyor. Bu rakam, Suriye'den gelenlerden ayrıştırılmış sayıdır. Yaklaşık 7 bin şüphelinin Türkiye'ye girmesi engellendi. 1100 kişi de Türkiye'den sınır dışı edildi. Irak-Suriye sınırında denetim konusunda ilave önlemlerimizi de aldık, hendek ve tel örgü gibi. 1 milyon 800 bin insanın kendi ülkesinden hicret ettiği noktada

yaptık bunları. Sığınmacılar için Türkiye 5 milyar dolarlık mali yükü sırtladı.”¹¹⁴ Bu ve benzeri siyasi karışıklıklar devam ederken, projenin gerçekleşebilmesi için çalışmalar devam etmektedir.

3.2.5. Mısır-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Arap Doğal Gaz Boru Hattı olarak da isimlendirilir. Hali hazırda Mısır’dan; Ürdün, Suriye ve Lübnan’a doğal gaz bağlantısı vardır. Bu hattı Türkiye’ye bağlayıp arz ve pazar çeşitliliği sağlanması amaçlanmaktadır. Mısır’ın, Arap Doğal Gaz Boru Hattı’na tahsis edebileceği doğal gaz miktarı konusunda belirsizlik devam etmektedir.¹¹⁵

Arap Doğal Gaz Boru Hattı konusunda İsrail’in doğal gaz politikalarını incelemek önemlidir. İsrail’in 2009 yılında Tamar ve Leviathan sahalarında bulduğu doğal gazdan sonra ve Mısır’da halk ayaklanması ile yönetim değişikliğinin olması, enerjide stratejik olgu değişikliklerine sebep olmuştur. İsrail’in uluslararası pazarlara doğal gaz arzı sağlayabilmesi için üç farklı senaryo oluşturulmuştur. Birinci senaryo; LNG tesisleri vasıtasıyla, tankerlerle Akdeniz veya Akabe Körfezi’nden istenilen pazara ulaştırmak. Birinci İhtimal: Doğal gazı LNG fazına çevirmek ve tüm deniz yolu boyunca nakliye tankerlerinin güvenliğini sağlamak. Boru hattı taşımacılığına kıyasla maliyetli olan LNG taşımacılığına bir de donanma maliyeti eklemek demektir. Tutarsız bir ticari giriş gibi görünmektedir. Gerçi ikinci bölümde de anlatmıştık. İsrail, Akdeniz’de bulduğu bu kaynaklardan sonra donanmasını güçlendirmeye başlamıştı.

İkinci İhtimal: Boru hatlarıyla Güney Kıbrıs-Yunanistan-Avrupa bağlantısını sağlamak. Burada boru hattının Girit’ten geçebileceği de düşünülebilir. İkinci ihtimalde; Kıbrıs’ın çözülmemiş çok fazla sorunu bir yana daha Akdeniz’de birçok

¹¹⁴Hürriyet İnternet Gazetesi, “Irak’la yeniden bahar havası”, 2015, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/27997738.asp> . (Erişim Tarihi:22.04.2015), par. 5.

¹¹⁵ BOTAŞ 2012, a.g.e.,s. 50.

statü sorunu yaşanma ihtimali görünmektedir. Şahsi görüşüm; İsrail'in, çözülmemiş Kıbrıs meselesinde Türkiye'ye rağmen Güney Kıbrıs ve Yunanistan ile ortaklık yapması iki ülkenin uluslararası ilişkilerinde telafisi güç sonuçlar doğurabilir. İsrail'in, Türkiye yerine Yunanistan ortaklığı ne gibi marjinal fayda sağlayabilir ki? Avrupa'nın düzeltemediği, Yunanistan'ın bozuk ekonomisini düzeltmesi ve hattın tüm maliyetini üstlenmesi de gerekebilir. Yunanistan'da yaşanan mali kriz sebebiyle SOCAR'ın, Yunanistan'ın BOTAS'ı sayılacak DESFA'yı satın alması Yunanistan'ın doğal gaz konusundaki etki alanını gösterir.

Azerbaycan-Türkiye ortaklığını pekiştirmek adına TPAO'nun SOCAR'a ortak olması Kıbrıs sorununda Türkiye'ye yarar sağlayacaktır. Belki de Rusya'nın Avrupa'ya uyguladığı enerji kozunu Türkiye, Avrupa'ya uygulayabilecektir.¹¹⁶

Üçüncüsü; İsrail doğal gazını, Türkiye'nin mevcut doğal gaz boru hatlarına entegre etmek. Boru hatlarının hangi ülkelerden geçeceğine dair bazı farklılıklar oluşmaktadır.¹¹⁷ Ürdün, Suriye, Türkiye veya Lübnan, Suriye, Türkiye de düşünülebilir. Fakat şuan için Suriye'de devlet eliyle yaşanan iç savaş yüzünden uygulanabilirliği çok zayıftır. Bu sebeple Mısır-Türkiye boru hattı BOTAS'ın faaliyet planlarında olmasına karşın sözü edilmemektedir.

Bu ihtimaller boşa çıktığına göre geri dönüp Türkiye-İsrail bağlantısını inceleyelim. İsrail'le yaşanan Davos Krizi ve Mavi Marmara Bakını ve Filistin üzerindeki orantısız güç kullanımı, Türkiye'nin uluslararası platformda verdiği tepkiler, ortak askeri tatbikatların iptali gibi birçok mesele yanında bahsi geçen doğal gazda

¹¹⁶ Tuğçe Varol, "Türkiye'nin SOCAR'a Ortak Olmasının Zamanı Geldi", **21.yy Türkiye Enstitüsü**, 2014, (Çevrimiçi) <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2014/11/12/7855/turkiyenin-SOCARa-ortak-olmasinin-zamani-geldi> (Erişim Tarihi:25.04.2015) par. 4-6.

¹¹⁷ Tuğçe Varol, "İsrail'in Enerji Kaynakları Ya Taşınacak Ya Taşınacak", **21.yy Türkiye Enstitüsü**, 2013, (Çevrimiçi), Tuğçe Varol, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2013/10/28/7263/israilin-enerji-kaynaklari-ya-tasinacak-ya-tasinacak> (Erişim Tarihi:25.04.2015) par.1.

Filistin’inde payının olması gibi taraflarca çözümlü kolay olmayan çok fazla mesele vardır.

Öte yandan, ABD’de yayınlanan Wall Street Journal¹¹⁸ gazetesi Türk istihbarat servisini itibarsızlaştırmak adına ağır eleştirilerde bulunmuştu. Aslında eleştiri Türk Başbakan’ı ve Cumhurbaşkanı’nın dış politikasına yapılmaktaydı. Bu eleştiriler İsrail’in sadece enerji politikalarının sonucudur denilemez fakat enerji meselesinde bölge ülkelerini baskı altına alma istemesi de bir etkidir. İsrail, boru hattı beklentisiyle bu gerginliği hafifletmek için bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Turkaş firması ile 2,5 milyar dolar maliyeti olan yılda 16 milyar m³ kapasiteli boru hattının Mersin Limanı’na bağlanması konusunda görüşmeler yapmıştır. İsrail’in de Suriye kara sularını bypass edebilmek için Kuzey Kıbrıs ile anlaşılması gerekmektedir. Kıbrıs’ta uzun zamandır süren sorunların bu yolla çözülebileceğini düşünmek ve stratejik ortaklığı sorunun tam çözümü noktasında kullanmak Türkiye açısından akıllıca olacaktır. Tabi Türkiye’nin temelde karşı çıktığı İsrail politikaları konusunda nasıl anlaşma sağlanacağı ise muammadır.¹¹⁹

İsrail’in “The Institute For Security Studies” kurumu Kasım 2014 tarihinde yayınladığı bir raporda; İsrail’den Türkiye’nin güney batısındaki Kalkan Sahilleri/Antalya’ya bağlanması planlanan boru hattı üzerinde çalışmalar yapıldığı yazmaktadır.¹²⁰ Bu boru hattı pek akılcı görünmemektedir. Mersin limanında

¹¹⁸ Sahibi Rupert Murdoch’tur. İsrail bu gelişmelerle beraber işgal altındaki Golan Tepeleri’nde petrol arama izni için Murdoch, Jacop Rothscilld’in enerji şirketine Genie Energy’e vermiştir. **Kaynak:** Shepard Ambellos, 1Syrian ‘Oil Positions’ – MordochRohtscild Posses Christal Ball “, intellihub, 30 Ağustos 2013, <http://intellihub.com/2013/08/30/syian-oil-position-mordoch-rothschild-posses-crystal-ball> ‘den a.g.e., par. 3.

¹¹⁹ Amiam Barkat, “Turkish Co Proposes Leviathan Pipeline”, Globes, 12 Eylül 2013, <http://www.globes.co.il/serve/globes/docview.asp?did=1000879065> ‘den a.g.e., par.3-4.

¹²⁰ Oded Eran, Dan Vardi ve Itaman Cohen, “Political Feasibility of Israeli Natural Gas Exports to Turkey”, INSS, Memorandum 144, s.18. ‘den Tuğçe Varol, “İsrail-Türkiye Boru Hattı 2020’ye Hazır Olacak mı?”, 21.yy Türkiye Enstitüsü, 2015, (Çevrimiçi), Tuğçe Varol <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2015/01/23/7997/israil-turkiye-boru-hatti-2020ye-hazir-olacak-mi>(Erişim Tarihi:25.04.2015) par. 4.

BOTAŞ'ın teknik alt yapısı ve faaliyetleri devam ederken neden teknik olarak yetersiz bir bağlantı noktası oluşturulsun.

Mısır, Arap Baharı diye adlandırılan iç karışıklıklardan önce İsrail'e boru hatlarıyla gaz ihraç eden bir ülke iken şimdi İsrail gazının topraklarından geçmesi ile kendi ihtiyacını karşılayamaz olmuştur. Dolayısıyla Mısır'ın İsrail ve Güney Kıbrıs'tan gaz alması muhtemeldir. İsrail, 2019 yılında planladığı üretim için bu iki ülkeyle iyi niyet anlaşması imzalamıştır.¹²¹

6 Mart 2013 günü Mısır milletvekili Halid Abdülkadir Ouda tarafından Mısır Parlamentosuna verilen teklifle, Hüsnü Mübarek'in 2003 yılı şubat ayında Kıbrıs Rum Yönetimi ile imzaladığı, Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması iptal edildi. Muhammed Mursi, Lefkoşa'ya gönderdiği diplomatik notada Rumlar tarafından oluşturulmuş 12 parselli Münhasır Ekonomik Bölge'yi Mısır'ın tanımadığını bildirmiştir. Bu adım Kıbrıs Rum Yönetimi ile İsrail'i yeni bir doğal gaz kaynağı yapmayı hedefleyen stratejik planın çökmesi anlamına geliyordu. Bu durum "Simon Studio Analysis" gibi İsrail kaynaklı yayın organlarında "Erdoğan, Mursi'yi kullanarak İsrail'i Akdeniz'de çökertmeye çalışıyor" yorumlarına neden oldu.¹²²

İsrail faktörünün yanında, Filistin'in sahip olduğu doğal gaz rezervleri de vardır. İsrail'den, Filistin'e karşı yapılan ablukaların tarihlerinin çoğunlukla doğal gaz anlaşmaları ile kesiştiği görülebilir. 1999 yılında Gazze açıklarında doğal gaz kaynaklarının keşfedilmesinden sonra, 2000 yılında British Gas Group arasında gaz sahalarını geliştirmeye dayalı anlaşma imzalanmıştır. İsrail, doğal gaz sahalarında hak iddiasından vazgeçtiğini açıklasa da Filistin'in çalışmalarına engel olmuştur. İsrail-Filistin arasında gaz alım müzakereleri gerçekleştirilmiş fakat İsrail

¹²¹ a.g.e., par. 3-4.

¹²² Arda Zentürk, Star İnternet Gazetesi, "Erdoğan+Mursi: Doğal gaz satrancının hedefleri", 2014,(Çevrimiçi) <http://haber.star.com.tr/yazar/erdogan-2bmursi-dogalgaz-satrancinin-hedefleri/yazi-962134> (Erişim Tarihi:25.04.2015), par. 3.

Kabinesi'ne, Filistin'den aldığı doğal gazın karşılığında, ödeme yapılması gerektiği kabul ettirilememiştir. 2007 yılında Gazze ablukaları başlamış, 2008 yılında British Gaz, Gazze'deki ofisini kapatmıştır.¹²³ 2013 yılında tekrar Gazze'de ofis açma çalışmaları yapmıştır. Filistin'in doğal gaz sahalarına yapılan 1 milyar dolar yatırımın 4 yıl içinde 6-7 milyar dolar doğal gaz geliri elde ettireceği ön görülmektedir. Kısa bir süre sonra British Gaz, İsrail doğal gazını Mısır'a taşıyacak planlar için görüşmeler yaptığını açıklamıştır. Bu sayede İsrail gazı için Avrupa pazarına alternatif pazarlar oluşturulmaya çalışılmaktadır.¹²⁴

3.2.6. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesi

Azerbaycan'ın Şah Deniz 2 doğal gaz sahasından ve Hazar'ın güneyinde üretilen doğal gazın, Trans Anadolu doğal gaz boru hattı (TANAP) projesi ile Türkiye'ye getirilmesi planlanmaktadır. TANAP; Türkiye-Gürcistan sınırından (Ardahan ili Posof ilçesi Türkgözü köyünden) başlayarak Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Tekirdağ ve Edirne olmak üzere toplam 20 ilden geçerek Yunanistan sınırında (Edirne'nin İpsala ilçesinde) sonlanacak doğal gaz boru hattı projesidir. Eskişehir ve Trakya'da da Türkiye'nin gaz şebekesine bağlanacaktır. 19 km'si Marmara Denizi'nin altından, toplam 1850 km olacak şekilde planlanmıştır. TANAP, İpsala'da TAP hattına bağlanarak Avrupa'ya doğal gaz iletimi sağlayacaktır.¹²⁵ Şah Deniz'in ikinci fazında üretecek

¹²³ Samantha Shaowitz, "Gaza's Offshore Gas Field Development Bloced by Israel", Foundation for Middle East Peace, Temmuz 2012, <http://www.fmep.org/analysis/gazas-offshore-gas-field-development-bloced-by-Israel> 'den Tuğçe Varol, "İsrail Gazze'nin Gazı İçin Saldırıyor", 21.yy Türkiye Enstitüsü, 2014, (Çevrimiçi) <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/filistin/2014/07/12/7700/israil-gazzenin-gazi-icin-saldiriyor> (Erişim Tarihi:26.04.2015), par.3.

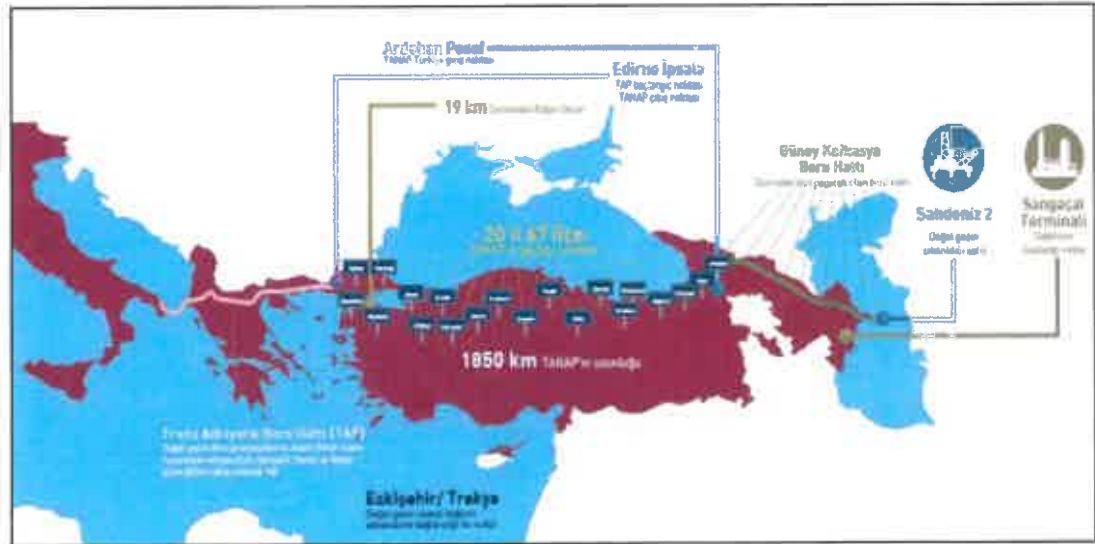
¹²⁴ John Reed ve Guy Chazan, "Gaza Strip Gas Project Poised For Approval", Financial Times, 9 Ekim 2013, <http://ft.com/intl/cms/s/o/13474ef2-3027-11e380a4-00144-feab7de.html#axzz375a8FuAm> 'den a.g.e., par.3.

¹²⁵ TANAP, "TANAP Nedir?", (Çevrimiçi) <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (Erişim Tarihi:27.04.2015), par. 2.

doğal gazın, yıllık 6 milyar m³'lük kısmının Türkiye'nin kullanımına ayrılması, yıllık 10 milyar m³'lük kısmının ise TAP ile Avrupa'ya taşınması öngörülmüştür.

Proje kapsamında; BOTAŞ ve SOCAR arasında 24 Aralık 2011 tarihinde, Ankara'da hükümetler arası mutabakat zaptı imzalanmıştır. 26 Haziran 2012 tarihinde hükümetlerarası anlaşma ve ev sahibi ülkeler anlaşması, 13 Mart 2015 tarihinde de ortaklık anlaşması ve hisse devir anlaşması imzalanmıştır. TANAP Doğal gaz Anonim Şirketi'nde hissedarlık oranları; SOCAR %58, BOTAŞ %30, BP %12 şeklindedir. 17 Mart 2015 tarihinde Kars/Selim'de Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Giorgi Margvelaşvili'nin katılımıyla temel atma töreni düzenlenmiştir.¹²⁶

Harita 12. TANAP Doğal Gaz Boru Hattı



Kaynak: Haberkita, "TANAP Nedir?", 2015, (Çevrimiçi) <http://www.haberkita.com/ekonomi/tanap-projesi-nedir-h252612.html>, (Erişim Tarihi:25.04.2015)

¹²⁶BOTAŞ, "Uluslararası Projeler", (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, (Erişim Tarihi:25.04.2015), par. 1-2.

Projenin gelişim sürecini şöyledir. TANAP'tan önce NABUCCO projesinin uygulanması planlanmaktaydı. NABUCCO, 11 milyar dolarlık yatırım gerektiren, 3900 km uzunluğunda bir projeydi. Bu konsorsiyumda; Türkiye'den BOTAŞ, Macaristan'dan MOL, Romanya'dan Transgaz, Bulgaristan'dan Bulgargaz, Avusturya'dan OMV ve Almanya'dan RWE enerji şirketleri yer alıyordu.¹²⁷

Hazar Bölgesinde doğal gaz sağlayacak ülkelerin tereddütlü yaklaşımları, projeyi uygulamaya geçirecek yeterli maddi kaynak bulunamayışı, NABUCCO projesinin uygulanabilirliği iyice zayıflamıştır. BP, Eylül 2010 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye'ye, Güney Doğu Avrupa Boru Hattı (SEEP) olarak adlandırılan BOTAŞ'ın alt yapısını kullanarak Avrupa'ya gaz tedarik edecek yeni bir boru hattı teklifinde bulundu. Türkiye ile Azerbaycan arasında 25 Ekim 2011'de İzmir'de yapılan görüşmelerde; 2017-2018'den itibaren TANAP hattından yıllık 16 milyar m³ (6 milyar m³/yıllık Türkiye'nin kullanımı, 10 milyar m³/yıllık Avrupa'nın kullanımı) doğal gaz ticareti kararlaştırıldı.¹²⁸

Kasım 2011'de SOCAR Başkanı tarafından yapılan açıklamayla, BOTAŞ'ın da ortak olduğu, 5-6 milyar dolar maliyetinde, 16-17 milyar m³/yıllık taşıma kapasiteli yeni bir boru hattı yapılacağı açıklandı. Böylece NABUCCO projesi cazibesini yitirmiş oldu. Çünkü Azerbaycan gaz tedarikinde bulunmazsa, NABUCCO varlığını Türkmen gazı ile sürdüremezdi.¹²⁹ Bu projenin iptalinde Ukrayna'da yaşanan karışıklıklar ve Avusturya'nın yeterli gayret göstermemesi, Alman BASF' in % 15

¹²⁷NABUCCO, (Çevrimiçi), http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/en/company_main/shareholders 'den Atilla Sandıklı, "Doğal gaz Boru Hatları Projelerinde Büyük Oyun: NABUCCO, Güney Akım, SEEP ve TANAP", BİLGESAM, 2012, (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/256/-dogalgaz-boru-hatları-projelerinde-buyuk-oyun--nabucco--guney-akim--seep-ve-tanap/#.VWIRmMKJlW> , (Erişim Tarihi:07.04.2015), par.2.

¹²⁸Wikipedia,"South East Europe Pipeline", (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/South_East_Europe_Pipeline 'den a.g.e.,par.6.

¹²⁹Radikal İnternet Gazetesi, "Şahdeniz-2 gazı 2018'de Türkiye'de", 2011, (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/ekonomi/sahdeniz_2_gazi_2018de_turkiyede-1067547 'den a.g.e.,par.7.

hissenin GAZPROM' a satışı, benzer bir satışın Fransız EDF tarafından yapılması da etkilidir.¹³⁰

30 milyar m³/yıllık taşıma kapasiteli TANAP hattı, başlangıçtaki 10 milyar m³/yıllık gaz ticareti ile ekonomik olmamaktaydı. Bu sebeple, Türkiye'nin 6 milyar m³/yıllık doğal gaz alımı projenin uygulanabilir olmasını sağlamıştır. Türkiye'nin TANAP hattını, gaz alımı yoluyla desteklemesi, üzerindeki İran ve Rusya baskısını azaltmak istemesi olarak yorumlanabilir

TANAP'a dahil olmak isteyen fakat ne bu hatta ne de iptal edilen NABUCCO' ya dahil olamayan İran¹³¹ doğal gaz fiyatlarını 505 \$/1000 m³ den 585 \$/1000 m³ e çıkarmıştır. Rusya, Türkiye'nin Azerbaycan'dan daha fazla gaz alması durumunda kış aylarında, fazladan talep edeceği doğal gazı vermemekle tehdit etmiş, gaz fiyatlarında da göreceli indirim yaparak uluslararası doğal gaz fiyatı 400\$/1000 m³ seviyesine indirmiştir.¹³²

TANAP hattı için başlangıçta BOTAS'ın var olan hatlarının kullanımı düşünülse de kapasite artışlarını karşılamayacağı için Azerbaycan'ın talebiyle yeni bir hat yapımına başlanmıştır. Azerbaycan, 2025 yılında 50 milyar m³/yıllık gaz üretimi yapmayı hedeflemektedir. 2018 yılında açılması planlanan boru hattı ile ilk aşamada yıllık 16 milyar m³, 2020 yılında 16 milyar m³, 2023 yılında 23 milyar m³, 2026 yılında 31 milyar m³ doğal gazın taşınması planlanmaktadır.¹³³ IEA tespitlerine göre; 2030 yılında Avrupa Rusya'dan ilâve 79 milyar m³, Orta Asya'dan 51 milyar m³,

¹³⁰ a.g.e., par.10-15.

¹³¹ İran, NABUCCO' ya Ermenistan-Gürcistan yoluyla dahil olmak için teklif götürmüştü. Bu teklifi Azerbaycan ve Türkiye tarafından kabul edilmemişti.

¹³² <http://www.byegm.gov.tr/yabanci-bultenler.aspx?d=15.03.2012&pg=2&ahid=50189&act=3> 'den Gulmira Rzayeva, Burcu Gültekin Bunsmann ve M.Mete Göknel, "TANAP Raporu", Hazar Enstitüsü Araştırma Merkezi, 2012, (Çevrimiçi) http://www.hazar.org/UserFiles/yayinlar/raporlar/2012_09_19_tanap_raporu/TANAPRaporu_121107.pdf, (Erişim Tarihi:28.04.2015),s.9.

¹³³ a.g.e., s.5.

Ortadoğu'dan 157 milyar m³, Batı ve Kuzey Afrika'dan 136 milyar m³ ve Trinidad +Tobago'dan (LNG) 18 milyar m³ olmak üzere toplam 441 milyar m³/yıl ilave doğal gaz alımı yapılacaktır.¹³⁴

Bu proje için Türkiye ETKB'ı Taner Yıldız "Hazar'ın enerji kaynakları dünyaya açıldıkça bölgenin daha güvenli hale geleceğine inanıyoruz" demiştir. Bu çok önemli ve iyi bir tespittir. Azerbaycan'ın ve Hazar kıyısı Türk Devletleri'nin Rusya'dan başka enerji nakil hattı oluşturmaları, güçlü ve bağımsız ekonomi kurmaları bakımından da önemlidir. Kaynak arzı sağlayacak devletlerin pazar bulmadaki denkliği de siyasi baskıları ve manipülasyonları azaltacak, enerji güvenliği (sürekli, temiz, ucuz ve siyasi/ekonomik manipülasyonlara kapalı enerji arzı) piyasa eliyle sağlanmış olacaktır. Yıldız:

"Türkiye'deki yaklaşık 1800 kilometrelik hat, aynı şekilde Türkiye'den geçmektedir. Türkiye'nin, kardeş ülke Azerbaycan ile geliştirdiği projelerin en büyüklerinden biri TANAP olacaktır. Bu proje, karşılıklı yatırımların en önemli göstergelerinden biridir. Bu 45 milyar dolarlık bir zincir. Bunun halkaları var. Şahdeniz'deki üretim halkası, Gürcistan ve Türkiye'deki iletim halkası... Bu bütün halkaların toplamı 45 milyar dolar. Bu para 2019'un başına kadar harcanmak zorunda ki bu üretim yapılsın ve tüketim noktalarına da iletilsin. Bu proje, 9 Avrupa ülkesiyle 100 milyar dolarlık doğal gaz kontratını yapmış bir projedir. Türkiye yalnızca ihtiyaçlarını buradan karşılamakla kalmayacak aynı zamanda AB üyesi ülkelerin de probleminin çözümünün bir parçası olmak adına önemli bir merhale teşkil etmiş olacak. Biz, yerli üretimle yerli istihdamla beraber bütün teknolojilerin kullanıldığı ve çevreye duyarlı bir projeden bahsediyoruz" açıklamasında bulunmuştur. Şahsi görüşüm; Türkiye Hükümeti, Azerbaycan'la yapılan ortaklıkta, öncelikle kendi enerji güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir. Kuracağı HUB (dördüncü bölümde HUB detaylandırılacak) türüne göre, AB'ye karşı siyasi ve ekonomik olarak kullanabileceği önemli bir enerji yapısı oluşturmayı hedeflemektedir.

¹³⁴ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı "TBMM Yazılı Soru Önergesi Cevabı", (Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-34940c.pdf> , (Erişim Tarihi:28.04.2015), s.3.

3.2.7. Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) Projesi

Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) Projesi; TANAP doğal gaz hattına İpsala'da bağlanarak Yunanistan'ın kuzeyinden 478 km boru hattı ile Arnavutluk'tan ve Adriyatik Denizi'nin altından 105 km devam ederek İtalya'da sona ermesi planlanan doğal gaz boru hattı projesidir. Şahdeniz Konsorsiyumu ve dokuz yatırımcı şirket arasında, Şah Deniz Faz 2 fazında üretilecek doğal gazın TANAP'a ve Adriyatik Denizi geçişi ile Güney Avrupa bağlantısını sağlayacak boru hattı taşımacılığına ilişkin anlaşmalar 19 Eylül 2013 tarihinde imzalanmıştır. 35 Milyar dolar yatırım gerektiren bu projenin yatırım kararları 17 Aralık 2013 tarihinde alınmıştır.¹³⁵

Bu hat ile ilk etapta 10 milyar m³ Azeri gazının Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır. Azerbaycan açısından tarihi bir projedir. İlk defa Rusya olmadan doğrudan, Avrupa piyasasına doğal gaz satabilecektir. Rusya'yla aynı pazarı hedeflediklerinden doğal olarak Rusya'ya rakip olmaktadır. Fakat devletler doğal gaz piyasasında birbirine son derece bağımlı olduklarından rekabet kavramı pek ifade edilmemektedir.

Atina yönetimiye, bu projeyle Yunanistan'a ilişkin güven ortamını yeniden kazanabilmeyi ve yatırımlarla birlikte yeni istihdamlar hedeflemektedir. Bunların yanında esas amacı, Türkiye ile kesişen HUB hedefidir.

TAP projesinin bir kısmında yüklenici olan İsviçreli ELG şirketi, TAP ve ITE projelerinin rekabet amaçlı olmadıklarını, birbirlerini tamamlamak üzere planlamalar yapıldığını ifade etmektedir.¹³⁶ Bu iki projenin Avrupa'nın güneyinden geçmesini özellikle Avrupa ülkeleri istenmiştir. Çünkü Avrupa, Rusya bağımlılığından kurtulmaya odaklanılmış durumdadır. Türkiye, TAP ve ITE'yi özellikle Balkanlar'a

¹³⁵Hürriyet İnternet Gazetesi, "Tarihi Anlaşma İmzalandı", 2013, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/25382807.asp> (Erişim Tarihi:30.04.2015), par.1-8.

¹³⁶ Boybaşı, ag.e., s. 88.

bağlamayı hedeflemektedir. TAP yoluyla; Karadağ, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya'nın 2030 yılında 20 milyar m³/yıllık olması beklenen doğal gaz piyasası hedeflenmektedir.¹³⁷

Türkiye, Avrupa ve Balkanlar'daki ulusal çıkarlarını Balkanlardaki uzun yıllara dayanan ilişkileriyle ve buradaki müttefik ülkeleri, destekleyen projelerle pekiştirmelidir. Enerji köprüsü olmayı, Balkanlar'daki etkinliğini arttırmaya bağlamalıdır. Balkanlarda kışın zor geçmesi bir yana, doğal gazın elektrik üretimi, sanayi üretimi ve kalkınmışlığın bir göstergesi olduğundan daha önce bahsedilmişti. Avrupa'nın Rusya'yla olan enerji ticareti/diplomasisi göstermiştir ki, Avrupa doğal gaz tehditlerini çoğunlukla kabullenmektedir. Uzun vadede Türkiye, müttefik gördüğü Balkan Devletlerine destek vermek istediğinde belki de doğal gaz kozunu oynayabilecek yapıya kavuşacaktır. Bu durumun oluşabilmesi, Türkiye'nin farklı arz kaynaklarına sahip olması ve uluslararası doğal gaz projelerinde/ticaretinde bulunduğu role göre değişir.

3.3. Doğal Gaz HUB ve Enerji Koridoru Olmak

Türkiye bütçesinde cari açığın en önemli kalemlerinden birini enerji ithalatı oluşturmaktadır. Türkiye topraklarından geçen/geçmesi planlanan pek çok doğal gaz ve ham petrol boru hattı ve projesi vardır. Bu tip projeler kaynak çeşitliliği sağlayarak iç talebin rahat karşılanmasını ve rekabetçi bir yapı oluşturarak fiyatların aşağı çekilmesini sağlayabilir. Ancak hedeflenen doğal gaz HUB'ı olabilmek için transit ülke ticaretinden daha fazlası gereklidir. Türkiye, jeopolitik olarak büyük avantajlara sahip olsa da bu kadarı doğal gaz HUB'ı olmak için yeterli değildir. Coğrafi konum HUB olmak için yeterli olsaydı, Türkiye kadar coğrafi avantajlara sahip Yunanistan veya İtalya'da HUB olabilirdi. Sahip olunan rezervler yeterli olsaydı İran, Türkmenistan, Azerbaycan olabilirdir. Oysa coğrafi avantajları olmayan, doğal gaz rezervleri iç taleplerinin onda birini karşılamayan Avrupa ülkeleri fiyat belirleyici konumda olabilmektedir. Enerji kaynakları olarak Türkiye

¹³⁷ TBMM Yazılı Soru Önergesi, a.g.e.

gibi göreceli olarak fakir sayılan bazı Avrupa ülkeleri, HUB olma noktasında iyi derecede başarı gösterebilmişlerdir. Türkiye sadece ‘Büyük coğrafi avantajlarımız var. Doğu-Batı enerji koridoru olmamız doğal gidişatın bir parçası, kaynak sahibi ülkeler mecburen boru hatlarını bizim topraklarımızdan geçirecek.’ tarzı söylemlerle HUB olmayı hedeflememelidir. Boru hatlarından maksimum faydayı elde etmek için piyasa liberizasyonu gereklidir. Zaten Türk Yöneticileri’nin doğal gaz konusundaki faaliyetleri, beklenti senaryoları yerine mümkün olduğunca etkinliği arttırmak üzerinedir. Yeterli olup olmadığına çalışmamızın bu başlığından sonra siz karar vereceksiniz.

Doğal gazda HUB, konusu işlenirken HUB¹³⁸ ve market¹³⁹ kelimeleri sık kullanılmaktadır. Çalışmamızın konusu itibari ile HUB doğal gaz ile ilgili anılacaktır. 2012 yılında The Oxford Institute for Energy Studies tarafından bu konuda yapılan bir çalışmada HUB’lar üç gruba ayrılmıştır.

- Ticari HUB: Belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmış, gaz portföylerinin yönetiminin temel alındığı HUB’lardır. Bu tarz HUB’lar çok sayıda katılımcıya açık olan piyasa şeffaflığının yüksek olduğu sanal ticaret noktalarıdır.
- Aktarma HUB: Büyük miktarlardaki gazın taşınması/aktarılması amacıyla kurulmuş, ticari işlemlere de açık olan HUB’lardır.
- Geçiş HUB’ı: Ticari HUB’lar kadar olgunlaşmış yapıları olmasa da sanal ticaret noktalarıdır.

Bu sınıflandırmalara örnek olarak: İngiltere HUB modeli (NBP), ticari HUB örneğidir. NBP fiziki gaz aktarımını, ICE borsa, finansal yapı görevi görmektedir.

¹³⁸ HUB; merkezi olan en aktif yer anlamındadır. Sektörde, gaz teslimat ve el değiştirmelerinin fiziki olarak gerçekleştirildiği yer anlamındadır.

¹³⁹ Günümüz doğal gaz piyasaları özellikle market (exchange market, borsa) standart fiziki gaz alım-satım kontratlarının, risk yönetimine yönelik finansal araçların el değiştirdiği yerdir.

Bütünleşik bir yapı ile hizmet vermektedirler. Benzer bir durum Henry HUB¹⁴⁰ örneğinde de vardır. Henry HUB fiziki, NYMEX finansal bir yapı karakteristiğiyle bütünleşik çalışarak ticari HUB olarak sınıflandırılmaktadır.

Avusturya Baumgarten'daki HUB (CEGH), aktarma HUB' a örnektir. CEGH, aktarma HUB' larda olduğu gibi ticari işlemlere de imkan sağlansa da el değiştirme oranları, ticari HUB' ların çok gerisindedir. Batı Avrupa'nın, Rusya'dan yaptığı gaz ithalatının 1/3'ü CEGH 'den geçmektedir. Avusturya hükümeti, fiziki avantajları sayesinde kurulan bu yapıyı, ticari HUB olması için ekonomik olarak desteklemektedir.

Bu Avrupa ülkeleri ile Türkiye arasındaki liberalleşme seviyelerinde farklılıklar vardır. İngiltere HUB (NBP) ve Hollanda HUB (TTF) piyasalarında olduğu gibi piyasa yapısının şeffaflaşması, serbest ticaretin gelişmesi bu marketlerin gelişimi için önemlidir.¹⁴¹

Türkiye ETKB, enerji kaynaklı finansal ürünlerin çeşitliliğini ve derinliğini artırarak piyasa yapıcılığı tesis etmek ve fayda maksimizasyonunu sağlamak amacıyla yeni politikalar üretmektedir. 30 Mart 2013 tarihinde 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu yürürlüğe girmiştir.¹⁴² Bu kanunla elektrik piyasasında; kaliteli, ucuz, sürekli, şeffaf bir ürün arzının sağlanabilmesi, bağımsız bir düzenleme ve denetim yapılması amaçlanmaktadır.¹⁴³ Bu kapsamda 17 Mart 2015 tarihinde, EPDK kararıyla Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi (EPIAŞ) kurulmuştur. 6446 Sayılı

¹⁴⁰ Amerikan'da 9 eyalet içi, 4 eyaletler arası toplam 13 iletim hattının kesişiminde, 50 milyon ton/günlük işlem kapasiteli bir HUB dır. **Kaynak:**Patrick Heater, "ContinentalEuropeanHubs: Arethey fit forpurpose?", The Oxford InstituteforEnergyStudies, NG 63, June 2012. 'den Ulvi F. İlhan, "hub' demeden 'market'i anlamak" 2013, (Çevrimiçi) <http://www.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=10059&haber=-HUB-demedden-market-i-anlamak>, (Erişim Tarihi:01.05.2015), par. 6.

¹⁴¹ a.g.e., par. 2-7.

¹⁴² Daha önce yürürlükte olan 6428 yayınlı kanun 6446 sayılı kanun ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanuna dönüştürülmüştür.

¹⁴³ **Resmi Gazete**, Elektrik Piyasası Kanunu, N. 6446, 30 Mart 2013.

kanun spot ve türev olarak iki piyasa yapısı oluşturmaktadır. EPİAŞ spot piyasaları, Borsa İstanbul A.Ş. (BİST) ise türev piyasaları bünyesinde barındıracaktır.

EPİAŞ'ın merkezi İstanbul'dadır ve Türk Ticaret Kanunu ile ilgili mevzuat hükümleri uygulanmaktadır. 61.572.770 TL kuruluş sermayesi ile kurulmuştur. Şirket'in sermayesi, her biri 1 TL itibari değerinde 61.572.770 adet paya bölünmüştür. Sermayeyi temsil eden bu paylar A, B ve C grup olarak bölünmüştür. Buna göre; A grubu % 30 pay Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ), B grubu % 30 pay BİST'e aittir.¹⁴⁴ C grubu piyasa katılımcıları, EPİAŞ'ın kuruluşunda sermayedar olarak yer alamayacak, satışı yapılmamış paylar, nominal bedel üzerinden C Grubu pay olarak BİST sermayesine ilave edilecektir. Sahip olunabilecek minimum pay adedi 50.000 adet, maksimum pay adedi 412.408 adet olarak tespit edilmiştir. C grubu pay sahibi olabilecek piyasa katılımcılarına yönelik 1 Temmuz-29 Ağustos 2014 arasında, yapılan çağrı ile 109 adet lisanlı tüzel kişilik pay sahibi olma hakkını kazanmıştır.¹⁴⁵

Doğal gaz ticaretinin incelendiği bu çalışmada elektrik piyasasını ilgilendiren gelişmelerin incelenmesinin amacı şudur. Coğrafyasında bir enerji üssü olma ve enerji maliyetlerini azaltmak gibi 2023 hedefleri olan Türkiye, elektrik üretiminin yarısını doğal gazla karşılamaktadır. Bu çalışmada EPİAŞ'ın kuruluşu bu kapsamda değerlendirilmektedir. EPİAŞ, elektrik piyasası üzerinde çalışma yapmak üzere kurulmuştur. Türkiye'de doğal gazının yıllara göre kullanım oranları şu şekilde olmuştur. 2010 yılı; % 51 elektrik üretimi, % 32 sanayi, % 17 konut.¹⁴⁶ 2011 yılı; % 47,90 elektrik üretimi, % 26,46 sanayi, % 25,64 ısınma amaçlı.¹⁴⁷ 2012 yılı; % 47,82 elektrik üretimi, % 22,17 sanayi, % 19,56 konut, %6,02 ticarethane ve resmi daire, %

¹⁴⁴ Enerji Günlüğü İnternet Gazetesi, "Epias'ın Kuruluş İşlemleri Tamamlandı", 2015, (Çevrimiçi) http://enerjigunlugu.net/epiasin-kurulus-islemleri-tamamlandi_12744.html (Erişim Tarihi:01.05.2015), par 3-5.

¹⁴⁵ Haberler İnternet Gazetesi, "EPİAŞ C Grubu Pay Sahipleri Belirlendi" 2014, (Çevrimiçi) <http://www.haberler.com/epias-c-grubu-pay-sahipleri-belirlendi-6698479-haberi/> (Erişim Tarihi:01.05.2015),par.1-3.

¹⁴⁶ EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2010, 2010, s 70.

¹⁴⁷ EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2011, 2011 s. 69.

4,43 diğer.¹⁴⁸ 2013 yılı; % 45,85 elektrik üretimi, % 25,11 sanayi, % 20,78 konut, %6,61 ticarethane ve resmi daire, % 1,65 diğer.¹⁴⁹ 2013 yılı elektrik üretiminin kaynak kullanımı şöyle olmuştur. % 43,8 doğal gaz, % 24,7 hidrolik, % 26,6 kömür, % 3,7 jeo+rüzgar, %1,2 diğer.¹⁵⁰

Enerji borsası ile başlanan bu süreçte devamlılık büyük önem arz etmektedir. Türkiye, Avrupa ülkeleri gibi tek bir ürün ile enerji borsasındaki yapısal sürecini başlatmış oldu. Kuruluş yapısı itibari ile Türkiye Enerji Borsası, Almanya Enerji Borsası'yla benzerlik göstermektedir. Noordpool, APX, GME yüzde yüz kamu borsası, diğer borsa yapıları özel sektör birlikteliği ile kurulmuşlar.¹⁵¹

Tablo 6. Avrupa Enerji Borsaları.

	EPEX, Powernext, EEX	Noordpool	APX, ICE ENDEX	GME	MIBEL	OPCOM	AEMO	PJM
Enerji Borsası	Almanya, Fransa, Avusturya, İsviçre	İskandinav Ülkeleri	Hollanda, Belçika, İngiltere	İtalya	İspanya, Portekiz	Romanya	Avusturya	ABD
Elektrik Spot	X	X	X	X	X	X	X	X
Elektrik Türev	X		X		X			
Gaz Spot	X	X	X	X			X	
Gaz Türev	X		X					
Karbon	X		X	X				
Kömür	X							

Kaynak: Avrupa Enerji Borsaları İnternet Siteleri, 'den Erdal Tanas Karagöl ve Ülkü İstiklal Mihçioğur, "Türkiye'de Enerji Borsası", Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), S.68, (Çevrimiçi) http://file.setav.org/Files/Pdf/20130723152556_enerji-borsasi_web.pdf, (Erişim Tarihi:01.05.2015), s. 9.

¹⁴⁸ EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2012, 2012 s. 63.

¹⁴⁹ EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2013, 2013, s. 100.

¹⁵⁰ TEİAŞ, Faaliyet Raporu 2013, 2013, s 15.

¹⁵¹ Erdal Tanas Karagöl ve Ülkü İstiklal Mihçioğur, "Türkiye'de Enerji Borsası", Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), S.68, (Çevrimiçi) http://file.setav.org/Files/Pdf/20130723152556_enerji-borsasi_web.pdf (Erişim Tarihi:01.05.2015), s.9-11.

EİPAŞ' ın ortaklık yapısındaki kamu ve BİST payının % 30 olması, bu yapıyı KİT değil kar amacı güden özel bir yapı statüsüne sokmaktadır. İleride doğal gaz piyasasının da enerji borsasında işlem görmesi ile BOTAŞ'ta hisse satın alabilir. %40 'ın özel sektörde olması piyasa yapma mekanizmasında şeffaflığın hedeflenmesi olarak düşünülebilir. EPIAŞ spot ve günlük piyasada, BİST ikili türev işlemlerin görüleceği piyasada, TEİAŞ da dengelemeye yönelik çalışacak gibi görünmektedir. BİST'de kağıtların işlem görmesi, EPIAŞ'ta fiziksel ürünlerin satışı ön görülmektedir. Tabi BİST ile enerji borsası arasında emtia fiyatlarının üretim, tüketim ve taşıma gibi yönleri, finansal piyasalardaki hızlı fiyat değişimleri gibi farklılıklar oluşacaktır. Daha çok yeni olması sebebiyle EPIAŞ hakkındaki beklentilerden bahsedilmektedir. Yine kuruluş beklentilerine göre Almanya ve Fransa'dan sonra yapı olarak dünyanın üçüncü büyük enerji borsası olması planlanmaktadır.¹⁵²

Enerji konusunda bir diğer hususta; uluslararası piyasada fiyat belirleyici olabilmek için transit ticaretten ziyade asıl ticareti yapmak gerekir. Diğer ülkelerin alt yapılarına yatırım yapmak, uzun vadeli sözleşmeler imzalayarak pazarda devamlılığı sağlamak önemlidir.

Bu tespite göre TANAP: Türkmenistan, TANAP'a doğal gaz temin etmek istese de Azerbaycan, Türkmenistan'dan satın aldığı doğal gazı, kendi gazı gibi TANAP'a vermek üzere anlaşmıştır. Azerbaycan, Kuzey Irak ve İran gazının da TANAP' a bağlanmasından yanaydı. Türkiye buna itiraz etti. Muhtemelen sebebi Türkiye'nin ITE hattını hayata geçirme planlarıdır. Türkmenistan'dan Türkiye'nin istediği gibi ucuz ve bol miktarda gaz gelmediğine göre bir süre daha İran, Türkmen gazını ucuza alıp Türkiye'ye fahiş fiyata satmaya devam edecek gibi görünüyor.

¹⁵² a.g.e., s. 17-19.

TANAP' la ilk etapta 10 milyar m³/yıllık Azeri gazı İtalya, Yunanistan ve Bulgaristan'a satılacak. Tüm gaz satış ve taşıma kontratları Şah Deniz ortakları ve SOCAR işbirliğiyle kurulmuş olan Azerbaycan Gaz Tedarik Şirketi (AGSC) ile SOCAR operatörlüğünde yürütülecek. Türkiye, Azerbaycan gibi davranarak sınırda doğal gazı alıp Avrupa'ya satma imkanına sahip olsaydı belki de HUB hedeflerine daha yakın olabilirdi. Anlaşmalar ve uluslararası dengeler mi bu durumu belirledi bilinmez. Türkiye'nin Rusya ve İran'a alternatif bir doğal gaz kaynağına sahip olması, Rusya'nın sık sık doğal gazla tehdit ettiği Avrupa'nın, Birlik üyesi yapmamakta kararlı görüldüğü Türkiye'ye üzerinden gaz temin etmesi Türkiye'nin lehine görünmektedir. TANAP ve TAP' ın sürekli gaz sağlayabilecek kaynaklarla arz çeşitliliğini arttırılacak olması ve resmi kaynaklara göre geliştirilecek bir yapıda olmaları umut vericidir. Türkiye stratejik konumunu iyi değerlendirirse ve boru hatları yanında LNG alt yapısını ve pazarını oluşturabilirse, uluslararası doğal gaz piyasasında söz sahibi olabilir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları direk Türkiye'nin kontrolündedir. Süveyş Kanalı'na ve Cebeli Tarık Boğazı'na doğrudan bağlantısının olması önemli bir avantajdır.

Türkiye'den sonra, Yunanistan'da Avrupa'ya gaz arzında kapı görevi görmektedir. Mevcut durumda Yunanistan'ın bozuk mali yapısı hiçbir ülke ve özel teşebbüse güven vermemektedir. Bu Türkiye açısından değerlendirilmesi gereken dönemlik bir avantajdır. Enerjinin ülkelerin mali yapılarını etkilen en büyük ithalat/ihracat kalemi olması sebebiyle doğru politikalar ve anlaşmalar kısa sürede çığır açtırabilir.

4. ENERJİ GÜVENLİĞİ ve POLİTİKALARI

4.1. Enerji Diplomasisi

Diplomasi, dış ilişkilerdeki olayların müzakere tarzıyla yönetilmesini ifade etmektedir. Enerji kaynaklarının öneminin artmasıyla, ticaret ve nakil yolları üzerindeki yaklaşımlar, enerji diplomasisi kavramını şekillendirmiştir. Enerji diplomasisi daha ziyade uzun vadede kazanımlar hedefleyen, dış politikanın hedefleri doğrultusunda strateji izleyen bir yapıda çalışmaktadır. Geleneksel diplomasi ve enerji diplomasisi, süreçleri ve sonuçları bakımından bazı farklılıklar içermektedir. Bu ikisinin ayrışan noktalarını kısaca açıklayalım. Geleneksel diplomasi beklenenleri ve başarı çıktılarını zaman zaman kısa vadeli olabilirken, enerji diplomasisi ancak uzun vadede hedefleme yapabilir. Dolayısıyla çıktılar kısa vadede belirgin değildir. Bu durum enerji diplomasi için daha karmaşık hedeflenmesine sebep olur. Ayrıca geleceğe yönelik maksimum fayda senaryoları sebebiyle, bilim ve düşünce kuruluşları ile yakın çalışmalar içinde olunmalıdır. Politikaların sürekli ve istikrarlı olması için enerji diplomasi için devamlılık arz etmesi önemlidir.

Türkiye’de enerji diplomasi son on yılda daha aktif yürütülmektedir. Akdeniz’de yaşanan sıkıntılar, Rusya, İran ve Azerbaycan ve AB ’nin bölgedeki siyasi ve ticari durumları enerji diplomasi ve dış ilişkilerde 2023 hedefleri kapsamında etkili konu başlıklarındandır.¹⁵³

Enerji diplomasi için bazı örnekler olarak: Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesini ve Rus etkisi olmadan enerji ticareti yapma çabaları ikinci bölümde incelenmişti. TANAP sayesinde Avrupa’yla ticaret amaçlayan Azerbaycan, Türkmenistan’la soydaş olmasına rağmen aynı desteği Türkmenistan’a vermemektedir. Ermenistan’ la yaşadığı sorunları (topraklarının beşte birinin işgal altında olması) Rusya vasıtasıyla

¹⁵³ Hakan Akbulut, “Enerji Diplomasi”, T.C. Dış İşleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, S.2, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/enerji-diplomasi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:03.05.2015), par.1-3.

çözme yi ummaktadır. Bu sebeple Rusya'ya rakip olarak davranmamakta ve Rusya'ya doğal gaz ihracatı yapmaktadır.

Rusya'nın, Hazar'daki statü sorununu çözmemek üzere siyaset izlemesi; İran'ın, Katar ve Suudi Arabistan'ı bölgede şii hakimiyeti sağlamak için baskı altına almak istemesi; Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına sahip olmak için AB, Rusya, İsrail, Yunanistan ve Mısır'ın Türkiye'ye karşı izlediği politikalar; Rusya-İran arasındaki nükleer ittifak; ABD'nin kaya gazı ile gaz fiyatlarını düşürmesi ve kur baskısı ile Rusya'yı krize sokmaya çalışması enerji diplomasi ni anlamak için verilebilecek örneklerdendir.

Türkiye, Türki Devletlerle işbirliğini arttırmak istemektedir. Bu kapsamda Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (KDİK) altında Türkiye-Azerbaycan-Hazar-Kazakistan-Kırgızistan-Çin demiryolu projesi protokolü imzalanmıştır. Bu kapsamda üye ülkeler ticareti geliştirerek, ekonomik ve sosyal bağlarını arttırmayı gelişim sürecine bağlı olarak İpek Yolu'nun yeniden dünya ticaretinde merkez olmasını hedeflemektedir.

4.2. Enerji Güvenliği

Enerjinin; sürekli, güvenilir, temiz ve kaynak çeşitliliği sağlanarak, yeterli miktarda ve uygun fiyata tedarikinin yapılması, enerji sağlanan kaynaktan talep eden ülkeye kadar tüm tehditlerden uzak enerji arzının sağlanması, nakil hatlarında sıfır/minimum risk sağlanması, kaynakların etkin ve verimli kullanılması dahil tüm bu faktörlerin birleşimi enerji güvenliği olarak tanımlanabilir.

Hızlı nüfus artışı, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma dünya enerji talebini arttırmakta, yeni kaynak arzi oluşmadığı sürece de talepteki artış fiyatlara olumsuz yansımaktadır. Enerji kaynaklarının az sayıda ülkede olması ve bu ülkelerdeki siyasal istikrarsızlıklar, dünya genelinde enerji güvenliği endişesi oluşturmaktadır. 2011 yılı baz alınarak, 2035 yılına kadar tüm enerji türlerinin taleplerinde 1/3 oranında artış beklenmektedir. En belirgin artış sırasıyla Çin, Hindistan ve

Güneydoğu Asya ülkelerinde beklenmektedir. Enerji çeşitleri arasındaki en belirgin artışın elektrik enerjisinde olacağı, beklenen talep fazlasının ½'sinin yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılanacağı öngörülmektedir.¹⁵⁴

Ekonomik gelişmelerin enerji sektöründe tetikleyici olması ülke ekonomilerine ciddi oranda olumlu/olumsuz etkiler yapmaktadır. Var olan enerji kaynaklarının kullanımının devamı halinde; 2035 yılında beklenen enerji artışının Türkiye'nin bulunduğu coğrafyadan karşılanması düşünülmektedir.¹⁵⁵ Jeopolitik ve jeostratejik olarak avantaj sağlayabilmek için; iyi bir diplomasi ile dış politikada oyun kurucu olmak, etkilere göre tepki geliştirmek yerine, tepkileri ölçüp yeni ve hızlı stratejiler hayata geçirilmelidir. Güçlü ortaklık bağları kurulmalı, ortaklık yapıları diğer ortaklık yapıları için pazarlık unsuru oluşturmalı ve tetikleyici olmalıdır. Tıpkı NABUCCO, TANAP, Güney Akımı, Türk Akımı projelerinde olduğu gibi.

Enerji güvenliğinde bir diğer etkende, olası arz kesintilerine karşı enerjinin depolaması ihtiyacıdır. NATO; üye ülkelerin enerji güvenliklerini sağlayabilmeleri için 3 aylık enerji ihtiyaçlarını karşılayabilecek depolamaya sahip olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Enerjinin depolanması; arz şoklarından, mevsimsel arz dalgalanmalardan, fiyat ve döviz kuru değişkenliklerinden, siyasi manipülasyonlardan etkilenmemek için önemlidir. Türkiye, petrol depolama konusunda olduğu gibi doğal gaz depolama konusunda da güvenlik riski altındadır.

Türkiye'nin 2,7 milyar m³ olan mevcut doğal gaz depolama kapasitesi, standartların altındadır. Tuz gölü ve Silivri'de yapılması planlanan depolama tesisleriyle; 2017'de 3,3 milyar m³, 2019'da 5,3 milyar m³ depolama kapasitesine ulaşılması hedeflenmektedir. ETKB'nin 2015-2019 Stratejik Planı'ndaki, çalışmaların

¹⁵⁴ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "Dünya ve Ülkemiz Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü, 2015, S. 7, (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/Resources/Sites/1/Pages/Sayi_07/Sayi_07.html#p=76 (Erişim Tarihi:03.05.2015), s.70-71.

¹⁵⁵ Burada doğal gaz açısından şimdilik dengeleri değiştirebilecek etken ankonvansiyonel kaynaklardır. Değerlendirmeler konvansiyonel yöntemlere göre yapılmaktadır.

tamamlanmasıyla doğal gaz depolama kapasitesi, yıllık tüketim miktarının en az % 10'unu karşılayacak düzeye çıkacağı öngörülmektedir. Stratejik planlamalarda, yıllık tüketimin % 20'sini karşılayabilecek kapasite hedeflenmektedir.¹⁵⁶

4.3. Avrasya Bölgesi Enerji Politikaları

AB, 1995 yılından bugüne kadar devam eden enerji sorunlarının tespitine yönelik bazı çalışmalar yapmış, Beyaz Kitap ve Yeşil Kitap adıyla da bazı yayınlar çıkarmıştır. 1990 yılında elektrik ve gaz piyasasının oluşturulması hakkında yönergeler çıkarılmıştır. 1996-2003 arasında enerji düzenlemeleri yapılmış, 2004'te doğal gaz arz güvenliğini sağlamak için önlemler almıştır. 2006 yılında ülkelerin belirli bir miktarda petrol stoku bulundurmasını mecbur kılan yönergeler yayınlanmıştır. 2007 yılında enerji güvenliği, çevresel sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi ve iklim değişikliğiyle mücadele konularında oluşturulan hedeflere ulaşabilmek için eylem planları yayınlanmıştır. Doğal gaz ve elektrikte bir iç pazar oluşturulması, uluslararası bir enerji politikası oluşturulması, kaynakların etkin ve verimli kullanımı, yenilenebilir enerjiye ağırlık verilmesi planlanmıştır. 2009 yılında Lizbon Anlaşması ile enerji piyasasının etkinliğinin artırılması, enerji ağlarının ara bağlantıları hedeflenmiştir. Lizbon Anlaşması, AB'nin olarak ortak enerji politikasını belirleme amacı bakımından önemlidir.

AB, ortak bir elektrik ve gaz piyasası oluşturmak amacıyla Maastricht Anlaşması ile Trans-Avrupa Enerji Ağları (TEN-E)'i kurmuştur. TEN-E, Birlik içinde üye ülkelerin enerji bağlantılarının geliştirilmesi, üye ülkelerle üçüncü ülkelerin bağlantılarının güçlendirilmesi, doğal gaz ağlarının oluşturulması, doğal gaz alımı ve depolanması konusunda çalışmalar yapmaktadır. TEN-E'nin birlik dışındaki uzun vadeli stratejik hedefi; AB'ne ulaştırılması planlanan Hazar, Orta Doğu, ve Kuzey Afrika'daki petrol ve/veya doğal gaz kaynakları için boru hatları inşa etmektir. AB de tüketilen enerjinin %70'i üçüncü ülkelerden temin edilmektedir. AB, Güney Gaz

¹⁵⁶Enerji Enstitüsü, "Doğal gaz depolama kapasitesi, 2019'da yıllık tüketiminin %10'unu karşılayacak" 2014, (Çevrimiçi) <http://enerjiinstitutusu.com/2014/12/09/dogalgaz-depolama-kapasitesi-2019da-yillik-tuketiminin-%10unu-karsilayacak/> (Erişim Tarihi:03.05.2015), par 1-2.

Koridoruna özel önem vermektedir. Bu kapsamda Türkiye'deki alt yapı çalışmaları ve enerji güvenliği konuları da ayrıca önemsenmektedir. AB, Güney Gaz Koridoru'yla; Hazar doğal gaz kaynakları ile Avrupa arasında fiziksel bir bağlantı oluşturarak arz güvenliğinin artırmayı, 2009 Ukrayna-Rusya krizi gibi muhtemel krizlerden en az seviyede etkilenmeyi amaçlamaktadır.¹⁵⁷

Rusya; Estonya, Litvanya, Letonya, Slovakya ve Finlandiya'nın tek; Macaristan, Avusturya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Yunanistan ve Bulgaristan'ın ana gaz tedarikçisidir.¹⁵⁸ Almanya iç talebinin % 39'unu Rusya'dan karşılamaktadır. Fransa ve İngiltere'ye daha bağımsızdırlar.¹⁵⁹ Bu ve birçok sebep Birliğin ortak hareket tarzı oluşturmak istemesine karşın, çıkar çatışmaları yaşanmasına sebep olmaktadır. Rusya'da bu çatışmaları arttırmak adına Batı Avrupa'ya daha yüksek, Doğu Avrupa'ya daha düşük fiyat uygulamaktadır. Birlik içinde Yunanistan ve Güney Kıbrıs, Rusya'nın müttefiki gibi hareket etmektedirler. Rusya bu ilişkileri kullanarak, Akdeniz doğal gaz sahalarıyla da Avrupa'yı enerji alanında çevrelemek istemektedir.

Rusya'nın AB içindeki en kilit müttefiki Almanya'dır. Birlik içindeki en büyük ikinci doğal gaz müşterisi, en fazla ticari bağlantısının olduğu ve teknolojik olarak destek alabildiği bir ülkedir. Fransa, Rusya ile sıkı ticari bağlar kurduğu gibi teknolojik destek almaktadır. Güney Akım ve Kuzey Akım projelerinde Fransız şirketlerinin ortaklıkları vardır.

¹⁵⁷ T.C. AB Bakanlığı, "Fasıl 21-Trans-Avrupa Ağları, Avrupa Birliği'nin Trans-Avrupa Ağları Politikası", (Çevrimiçi)<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=86&l=1> , (Erişim Tarihi:05.05.2015), par. 1-5.

¹⁵⁸ Commission of the European Communities, 2009, s.63-76. 'dan Kemal Dağcı ve Efe Çaman, "Enerji Politikaları ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası", USAK, 2013, C.8, S.16, (Çevrimiçi) http://www.usak.org.tr/images_upload/files/KenanDagciEfeCaman.pdf (Erişim Tarihi:06.5.2015), s.31.

¹⁵⁹ Paul Belkin & Vince L Morelli, "The European Union's Energy Security Challenges", CRS, Report for Congress, 2007, (Çevrimiçi) www.fas.org/sgp/crs/row/RL33636.pdf , (Erişim Tarihi:12.03.2013) 'den a.g.e.,

İtalya, Birlik içinde Rus gazını en büyük ikinci müşterisidir. Güney Akım ve Mavi Akım üzerinden uzun vadeli anlaşmaları vardır. İspanya, büyük oranda Kuzey Afrika'dan tedarik sağlasa da Rusya'dan da gaz almaktadır.¹⁶⁰

Son yıllarda yaşanan gelişmeler zaten gündemde olan enerji güvenliği kavramını daha da etkinleştirmiştir. Rusya'nın Kırım ve Ukrayna'yı işgali, Avrupa'yı ciddi endişelere itmiştir. Avrupa'da ülkeden ülkeye değişen doğal gaz bağımlılığı, ekonomisi enerjiye bağlı Rusya için aynı tepkilerin oluşmasını engellemektedir. Avrupa, Kırım ve Ukrayna olaylarından sonra Rusya'ya yaptırım uygulanacağını açıkladığında Rusya, benzer türden yaptırımlarla karşılık vereceği ifade etmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı W. Hague'in Kırım olaylarından hemen sonra "... Avrupa'nın gelecek planlarında Türkiye ve Azerbaycan önemli bir rol oynuyorlar." demiştir.¹⁶¹

Ukrayna'nın işgalinden sonra, ABD, Rusya'ya karşı yaptırım uygulayacağını duyuruldu. Hatta ABD'de, Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığundan kısa zamanda kurtulması gerektiğini gündeme gelmiştir. ABD, bölgedeki Rus etkinliğini baskı altına alabilmek için BTE, TANAP, TAP vb. projelerini politik anlamda desteklemektedir. Türkiye'nin HUB olma hedefleri de 1990'larda ABD destekli oluşturulmuştur. Bu noktada Azerbaycan'ın rolü önemlidir. Azerbaycan, uluslararası hukukun gereklerine göre davranmaya özen göstermiş, ticari bağlantılarını arttırıp Rusya ile rekabetten uzak politikalar izlemiştir. BM'deki oylamada Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün aleyhine oy kullanmıştır. Gümrük Birliğine girmek istemekte, ülke içi siyasi karışıklıklardan kaçınmaktadır. Türkiye ile uyumlu ticari bağlar gözetmektedir. Her iki devlet de batının ikiye bölünmüş Ermeni siyaseti ile sıkıştırılmak

¹⁶⁰ İrmak Pourzand, "Avrupa Birliği ve Rusya Arasındaki Doğalgaz İtilafları", (KÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Bilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 80-81.

¹⁶¹ Gönül Tol, Alex Vatanka, "Restoring Energy Security After Crimean", **The National Interest**, 2014 'den Uluslararası Politika Akademisi, "Enerji Güvenliği: Azerbaycan'ın Statüsel Yeni Seviyede" 2014, (Çevrimiçi) <http://politikaakademisi.org/enerji-guvenligi-azerbaycanin-statusu-yeni-seviyede/> (Erişim Tarihi:07.5.2015), par.2.

istenmektedir. Son gelişmelerle enerji konusunda, Azerbaycan'ın da Türkiye'nin de eli gittikçe güçlendirmektedir.¹⁶²

Türkiye'nin Rusya ve İran ile yapmış olduğu anlaşmalar, İran'a uygulanan ambargolar dolayısıyla bölgedeki durumunu, ABD'nin İran'la yapılacak ticarete yön verme politikaları, İran'ın Türkiye üzerinden doğal gaz ticareti önceki bölümlerde incelemiştir. İran'ın 70-80 milyar dolar olan petrol gelirleri hazine gelirlerinin yarısı kadardır. Yılda 2,2 milyon varil ham petrol ihraç etmektedir. Petrol pazarını; % 20 Çin, % 17 Japonya ve Hindistan, % 10 İtalya ve Güney Kore oluşturmaktadır. Daha sonra Türkiye gelmektedir.¹⁶³

Irak, Suriye, Mısır ve bölgenin diğer Arap ülkelerinde yaşanan iç karışıklıklar Türkiye'nin İran konusunda elini zayıflatıyor. İran'ın Türkmen kaynaklarını ucuza alması, Çin, Hindistan, Pakistan ile planladığı boru hattı projeleri de İran'ın elini güçlendirmektedir. İran'ın bu planlarındaki ortağı Çin' li SİNOPEC ve GAZPROM 'dur. TANAP, Türkiye açısından bu durumu dengeleyecektir.

4.4. Türkiye'nin Son Dönem Enerji Politikaları

Sanayi devriminden bu yana güvenilir ve sürekli enerji arzı devletler ve uluslararası şirketler için hayati derecede önem arz etmektedir. Bu bakımdan enerji kaynaklarına ulaşmak ve/veya sürekli enerji arzı sağlayabilmek için ciddi stratejiler geliştirilmektedir. Enerji üretim, büyüme, tasarruf, işsizlik, fiyatlar genel düzeyi, yatırımlar gibi ekonomik unsurların yanında ülkeler için ulusal güvenlik, dış ilişkiler gibi boyutlarda da incelenmektedir. Türkiye, enerji bakımından göreceli olarak fakir sayılmaktadır. Fakat büyüme oranları, gelişmişlik düzeyi olarak daha ileri seviyede olup daha kıt kaynaklara sahip ülkelerde vardır. Avrupa ülkeleri sadece bugün değil

¹⁶² a.g.e., par. 3.

¹⁶³ Mithat Çelikpala, "Enerji Alanında Rekabet Yeniden Hareketleniyor: Türkiye Merkezli Gelişmelere Genel Bir Bakış", **Orta Doğu Analiz (ORSAM)**, 2012, C.4, S.41, (Çevrimiçi) http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201258_kapakkonu1.pdf (Erişim Tarihi:07.05.2015), s. 17.

enerjide hep dışa bağımlı yaşamışlardır. Bu durum ekonomik büyümelerini nispeten etkilese de hedefe ulaşma konusunda başarılı olduklarını ifade etmek gerekmektedir.

ETKB' nin 2015-2019 Stratejik Planı'nda doğal gazda enerji güvenliği ile ilgili şu tespitler bulunmaktadır.

“Ucuz doğal gaz kaynaklarının daha etkin değerlendirilebilmesi, kışın düşen sıcaklıklara bağlı olarak tüketimin artması gibi mevsimsel talep dalgalanmaları ve kaynak ülkeye bağlı arıza durumları göz önünde bulundurularak doğal gaz talebinin kesintisiz karşılanmasını sağlamak, doğal gaz depolama kapasitesinin yıllık tüketim miktarının %10'unu karşılayabilecek düzeye getirilmesi ve iletim hattı kısıtlarının giderilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca uzun vadede depolama kapasitesinin yıllık tüketimin %20'sini karşılayacak düzeye getirilmesini sağlayacak yatırımların başlatılması ve izlenmesi çok önemlidir. Bu amaçla gerekli yatırımların desteklenmesi ve ilgili raporların ve programların hazırlanması planlanmaktadır.”

Plan doğrultusunda elektrik üretiminde doğal gaz payının azaltılması amacıyla güneş, rüzgar ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanılması planlanmaktadır. Raporda özellikle enerjinin etkin ve verimli kullanılması amacıyla konuttan sanayiye kadar birçok alanda faaliyet planları düzenlenmiştir. Arama sahalarında yurt dışı yatırımları olan ve uluslararası tecrübeye sahip şirketlerle ortaklık kurularak uluslararası alanda petrol, doğal gaz, kömür gibi enerji hammaddeleri ile radyoaktif mineral ve diğer enerji dışı hammaddelerde yeni kaynaklar oluşturulması sağlanacaktır.¹⁶⁴

¹⁶⁴ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **2015-2019 Stratejik Planı**, Ankara, 2015, s. 22.

SONUÇ

Bilim, sanayi ve teknolojideki gelişmeler dünya genelinde enerji kaynaklarına olan talebi hızla arttırmıştır. Kas gücüne dayalı üretimden, sanayi üretimine geçişini hızla tamamlayan devletler, zamanla diğer devletler üzerinde hegemonya kurmaya başlamıştır. Her ne kadar yenilenebilir enerji kullanımının arttırılmasına dönük çalışmalar yapılırsa da 2012 yılında petrol, kömür, doğal gaz gibi fosil kaynaklı yakıtlar, dünya enerji tüketiminin % 87'sini sağlamıştır. Enerji kaynaklarının sınırlı bir coğrafyada olması, uluslararası arenada hassas bir savunma mekanizması geliştirilmesine sebep olduğu gibi, kaynaklara sahip olmak için saldırı stratejileri oluşturulmasına da sebebiyet vermiştir.

Birinci dünya savaşından sonra Arap Bölgesi, Kafkasya, Hazar Bölgesi; “İngiliz Çıkar Bölgesi” “Orta Doğu” diye anılmaya başlamış, günümüzde ise batılı ülkeler dünyanın diğer ucundan bu halklara “özgürlük” vermeye, fosil yakıt almaya gelmişlerdir. Dünya petrol rezervlerinin % 48'i Orta Doğu bölgesindedir. Bu; para, zenginlik, refah ve ideal dünya yaşamını sağlayacak bir kaynak gibi görülse de Afrika maden zenginliklerinin değerlendirilmesinde de olduğu gibi ülke içi/dışı savaş, zulüm ve fakirlik olarak tezahür etmiştir.

Soğuk Savaş ve SSCB sonrası Rusya'da iki hakim görüş oluşmuştur: En kısa sürede Batı ile entegrasyonun sağlanmasından yana olan Atlantikçiler ve bu sürece karşı olan Avrupa-Asya arasında doğal güç dengesi olmasından yana olan Avrasyacılar. Avrasyacıların etkisiyle 1993'te şekillenen dış politikadaki “Yakın Çevre” ismi ile bilinen doktrin Kafkasya Bölgesinde tekrar hakim olmak üzerinedir. Rusya Devlet Başkanı Putin döneminde, Avrupa ile pragmatist ve realist politikalar izlemiştir. Enerji kaynakları dış politikada her türlü koz olarak kullanıma açılmıştır. (Nükleer enerji, doğal gaz, yer altı madenleri vs.) Avrupa ile ticaretinde sorun gördüğü Ukrayna'ya ve stratejik önemde gördüğü Kırım'a müdahale edilmiştir. Dağılan SSCB ile Türk Devletleri, Rus baskısı altında bağımsız, güçlü devletler olmaya çabalasalar da, Rusya, Çarlık zamanından beri gelen Kafkasya ve Orta Asya politikalarıyla bölgede çıkar çatışmalarını körükleyip zayıf noktalar oluşturmuştur.

Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji hatları ve bunlara yönelik geliştirici/tamamlayıcı anlaşmalar hayata geçerse, Rusya nezdinde Türkiye ve Azerbaycan saf dışı bırakılması gereken birer rakip olacaktır. Gürcistan ve Azerbaycan boru hattı bağlantıları kesilmek istenebilir. Abhazya, Güney Osetya, Cevahati Ermenileri gibi etnik sorunlarla Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne karşı tehditler zaten vardır. Azerbaycan'la Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunu devam etmektedir. Azerbaycan'ın özellikle Rusya'ya karşı desteğe ihtiyacı olacaktır. Bu destek ABD yoluyla olursa, Türkiye boru hatları ortaklığında baskı altına alınır. İran yoluyla olursa, İran'a karşı enerji bağımlılığımız artar.

İran, Batılı devletlere rağmen iyi bir nükleer çalışma yürüttü. Her ne kadar ekonomik ambargolar altında ekonomisi zayıflasa da ambargolar iç dinamiklerini tetiklemede işine de yaradı. Ayrıca dünya genelinde nükleer silahlar kullanılmak için değil, caydırıcı unsur olarak kullanıldığından, Türkiye'de bu konuda nükleer silah tehdidi altında sayılabilir. Özellikle Türkiye-Yemen-Katar ile İran, şii-sünni meselelerinde sık sık karşı karşıya gelmektedir. İran'ın doğal gaz konusunda Türkiye'den başka pazarı olmaması; Türkiye'nin Azerbaycan'ı, Ermenistan'a karşı diplomasi hamleleriyle desteklemesini gerektirirdi. Ambargoların yoğun yaşandığı zamanlarda, İran nükleer çalışmalarından teknik destek alınması/çözüm ortağı olunması da gerekirdi. Bu sayede Türkiye nükleer enerji tecrübeleri edinebilirdi. Uluslararası zorunluluklar devlet iştirakine izin vermese de yetişmiş insan kaynağına dayalı birikime sahip olunabilirdi.

Rusya, Türkiye'ye ile ticaretini devam ettirirken İran'a, nükleer çalışmalarında destek vermektedir. Bu desteği doğal gazını satamaması için yapsa da, sonuçta İran nükleer çalışmalarını tamamladığında bir gün ilişkiler normalleşecektir. İran'la Türkiye arasındaki rekabet ticari değerlendirilmelidir.

Irak'la yakın zamanda boru hatları ile ticaret yapılması beklenmemektedir. Çünkü Irak, ABD işgalinden beri savaş alanı olmuştur. Yakın zamanda ortaya çıkan DAESH terör örgütü petrol satmaktadır. Rafineri işletmek bilgi ve tecrübeye dayalı da bir terör örgütünün nasıl rafineri işletebildiği ve oldukça spesifik olan bu alanda çalışmalarını nasıl sürdürebildiği büyük bir soru işaretidir.

Mısır, Libya, Tunus, Cezayir Akdeniz'e kıyısı olan coğrafi olarak kıymet ifade eden ülkeler olmalarına karşın (ticari başarıları bir yana) iç karışıklıklar yüzünden kaynaklarını verimli kullanamamaktadırlar. "Arap Baharı" diye anılan toplumsal olaylardan önce gaz ihraç eden Mısır, ithalatçı olmuştur. Mısır, Akdeniz'de Türkiye'ye değil, Filistin'e değil İsrail'e, Yunanistan'a ve Güney Kıbrıs'a destek verir olmuştur. Bu durum enerji konusundaki siyasi değişimleri göstermektedir. Türkiye iç siyasetinde, darbelere karşı yapılan söylemler Mısır darbesini de hedef aldığından, bu yüksek tansiyonla Mısır Doğal Gaz Boru Hattının yakın zamanda yapılması beklenmemelidir. Irak ve Mısır'daki bu karışıklıklar doğal gaz ticareti bakımından Türkiye'yi zayıf düşürmektedir. İsrail'le zayıf ilişkiler, kısa vadede normalleşme de ticari olarak devam edecek gibi görülmektedir. İsrail'in bu siyasi gergin ortamında dahi ticari tercihlerini Türkiye'den yana yapması beklenmektedir. Fakat İsrail kendisini tek bir enerji koridoruna bağlamayacaktır. Bunda enerji stratejileri mi, uluslararası dinamikler mi etkili olur kestirmek çok güç. Filistin'in şu ortamda doğal gaz pazarı bulması çok zor görünüyor.

Orta Doğu, Kafkasya ve Hazar Bölgesi dünya doğal gaz rezervlerinin % 72'sine sahiptir. AB de dünyanın en büyük enerji ithalatçısıdır. Enerjide dışa bağımlılık oranı %55'dir. Tükettiği petrolünün %84'ünü, doğal gazının %66'sını ithal etmektedir. Özellikle Rusya'ya olan enerji bağımlılığı dikkat çekicidir. Avrupa bu açmazdan kurtulabilmek için strateji geliştirmek istemektedir. Yakın gelecekte fosil yakıtların yerini alabilecek bir enerji kaynağı öngörülememektedir. Bu durumda kaynakları çeşitlendirmek gündeme gelmektedir. Rusya'dan alınan doğal gaza alternatif olarak Hazar ve Arap doğal gazları düşünülebilir. En büyük LNG ihracatçısı Katar'la, İran ortak sahayı kullanmaktadır. Beklenmeyen bir durumda İran'ın, Hürmüz Körfezi vasıtasıyla sorun çıkartma ihtimali de vardır. Cezayir ve Nijerya alternatifleri içinse; boru hatlarına göre pahalı olan LNG ticaretinin arz güvenliğini sağlamak, talep sahibi AB'ye ciddi yük getirecektir. Bu sebeple, kaynak sağlayıcı ülkelerle güvenli boru hatları tesis edilmesi daha akılcı olmaktadır. AB için, ABD'den gelen kaya gazı haberleri umut verici olsa da beklenti aşamasındadır.

Avrupa ülkelerinin, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'a münhasır bölge anlaşmaları ve siyasi destekleriyle biçtiği enerji rolüne dikkat edilmelidir. Çünkü Kıbrıs adasının

çevresinde enerji kaynakları bulunduğundan beri, adada federal bir devlet kurulması ile ilgili planlar var. Adadaki nüfusun ¼ oranında Rum tarafının lehine olması yeni devlet kurulma planlarında etkilidir. Kıbrıs üzerindeki haklarını, Yunanistan'ı enerji denkleminde ekonomik güçle sıkıştırarak çözmeye çalışan bir Türkiye, haklılığını ispat etmeye çalışan Türkiye'den daha etkili olabilir. Annan Planı ile yaşanan süreçte haklı olmanın sonuç elde etmeye yaramadığı görülmüştür. Hatırlatmakta yarar var. Her iki dünya savaşı da enerji kaynaklarına sahip olabilmek için çıkmıştır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu, atom enerjisi ile uğraşan Euratom'un kuruluşlarında da temel dayanak enerji güvenliğidir. Bu sebeple Avrupa, Akdeniz'deki enerji kaynaklarından kolay vazgeçmek istemeyecektir. Avrupa ülkelerinin; Akdeniz'e ihtiyaç duymasını engellemek, enerji talebini boru hattı ile karşılamak, AB içindeki farklı çıkar noktalarını tetiklemek, stratejiyi zamana yaymak Türkiye açısından daha kazançlı olabilir.

Boru hatlarıyla bölgesel gaz akışı amaçlandığından, ortak çıkarlar, münferit sabote girişimlerinin daha caydırıcı olmasını gerektirir. SSCB'nin dağılması, bağımsızlığını kazanan ülkeleri, ideolojik perspektiften ekonomik perspektife taşımıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bölgelerinde gözde enerji kaynağı durumuna gelmiştir. ABD, Çin, İran ve Türkiye dahil bir çok ülke, enerji konusunda Rusya'ya boyun eğen AB'yi güç dengeleri açısından sakıncalı görmektedir. Bu sebeple 1990'larda Türkiye için doğu-batı enerji koridoru olma fikri geliştirilmiştir. Jeopolitik olarak daha iyi bir alternatif olamazdı.

Azerbaycan'la sınır olmamız büyük dezavantaj olsa da zamanla Türkiye-Nahcivan bağlantısı bu durumu değiştirebilir. Sadece boru hatları ile değil demir yolları ile kurulması planlanan bağlantı zaman içinde Türkiye'nin Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ile de ticari bağların artmasına vesile olacaktır. Bir ülke için ekonomik ve siyasi olarak güven ortamını sağlamak çok önemlidir. Türkiye; coğrafi avantajlarını ekonomik imkanlarıyla pekiştirerek güçlü bir enerji borsası oluşturmalı, HUB hedeflerine ulaştıracak diplomasi hamleleri yapmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

İSLATİNCE, Hasan. vd..**İktisadi Düşünceler Tarihi**. Eskişehir: Anadolu Üni. Yayınları:2012.

YÜCEL, F. Behçet.**Enerji Ekonomisi**. 1.b.. Ankara:Febel Yayınevi: 1994.

Sürelili Yayınlar

AKBAŞ, Gökşen ve Altan APAR. T.C. Başbakanlık AB GS. Sosyal Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı:**Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi**.Ankara. 2010.

AKPINAR, Erdal. “Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri”.**GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**. C. 25. S. 2. (2005). ss. 236.

AKSOY, Metin. BİLGESAM. “Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği Stratejisi”.Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi.KÜ. Kocaeli. 23-24 Eylül 2014. ss. 805.

BAYRAKTAR, Gökhan. Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri”.**Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM) Stratejik Araştırmalar Dergisi**. S.11. (2007).

BAYRAKTAR, Gökhan. “Hazardaki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri”. **Stratejik Araştırmalar Dergisi**. S. 11. (2007). ss. 84-85.

Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi (BİLGESAM).**Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye**.İstanbul. 2013.

BOTAŞ.**Faaliyet Raporu 2010**. Ankara.2012. s. 52.

BOTAŞ.**Faaliyet Raporu 2012**. Ankara.2012. s. 51.

BP. **Statistical Review of World Energy June 2014**. 2014.

ÇETİN, Tamer. “Orta Asya ve Kafkaslar 'da Enerjinin Politik Ekonomisi”.**Enerji Piyasa ve Düzenleme Dergisi**. C. 1. S. 1 (2010). ss. 79.

EPDK.**Doğal gaz Piyasası Sektör Raporu 2010**. 2010. s 70.

EPDK.**Doğal gaz Piyasası Sektör Raporu 2011**. 2011 s. 69.

EPDK.**Doğal gaz Piyasası Sektör Raporu 2012**. 2012 s. 63.

EPDK.**Doğal gaz Piyasası Sektör Raporu 2013**. 2013. s. 100.

ERMAĞAN, İsmail ve GÜMÜŞ. Burak. “Katar Dış Politikası ve Arap Baharı”.**CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**. C 12. S 2 (Haziran 2014).

LAÇİNER, Sedat.“*Ortadoğu diye bir Yer Var mı*”.**Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**.C. 3. S. 10. (2007). ss.153-155.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.**2015-2019 Stratejik Planı**. Ankara. 2015. s. 22.

TELLİ, Azime. BİLGESAM. “Rusya’nın Doğal gaz ve Petrol Rezervlerinin Analizi”.**Uluslararası Enerji Güvenlik Kongresi**.KÜ. Kocaeli. 23-24 Eylül 2014. ss. 168.

TPAO.**Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu 2014**. Ankara. 2014.

Turang Transit Taşımacılık.**ITE Raporu 2013**.

YILMAZ, Mutlu. “Türkiye’nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi “.**Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi**. Y.4. S.33-55. 2012. ss.35.

ÖRNEK, Serdar ve Baransel MIZRAK. BİLGESAM. “Kıbrıs ve Enerji”.**Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi**.KÜ. Kocaeli. 23-24 Eylül 2014. ss. 859.

TEİAŞ.**Faaliyet Raporu 2013**. 2013. s 15.

YARDIMCI, Okan. “Türkiye’de Doğal Gaz Piyasası: Geçmiş 25 Yıl. Gelecek 25 Yıl”.**Ekonomi Bilimleri Dergisi**.2011. C.3. N.2. (Çevrimiçi) http://www.sosbilko.net/dergi_EBD/arsiv/2011_2/okan_yardimci.pdf (Erişim Tarihi:10.02.2015). ss.160-161.

Yayınlanmış Tezler

GÜNDÜZHEV, Arzu. “Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikaları ve Bölge Enerji Güvenliği”. (KÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyasi Tarih Bilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli. 2013.

OĞURLU, Zahit. BİLGESAM. “Enerji Güvenliğinde Karadeniz Bölgesinin Jeopolitiği ve Kırım’ın Önemi”.**Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi**.KÜ. Kocaeli. 23-24 Eylül 2014.

POURZAND, İrmak. “Avrupa Birliği ve Rusya Arasındaki Doğal gaz İtilafları”.(KÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Bilim Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 2012.

İnternet Kaynakları

AKBULUT, Hakan. “Enerji Diplomasisi”.T.C. Dış İşleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi. S.2. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/enerji-diplomasisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:03.05.2015).

AKHUNDZADA Emin ve Seray ÖZKAN, “İran Enerji Görünümü”. Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi (HASEN). 2014. (Çevrimiçi)http://www.hazar.org/content/yayinlar/iran_enerji_gorunumu_1013.aspx (Erişim Tarihi:25.01.2015).

Al Jazeera, “Ülke Profilleri: Katar”. (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-katar> (Erişim Tarihi:15.03.2015).

Aljazeera Turk, “Petrol Fiyatları Rusya’yı Vurdu”. (Çevrimiçi).<http://www.aljazeera.com.tr/haber/petrol-fiyatlari-rusyayi-vurdu>. (Erişim Tarihi: 17.04.2015) .

ATEŞ, Zafer. “Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1 Eksik”.T.C. Dış İşleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi. S.23. (Kasım 2006). (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa (Erişim Tarihi:12.04.2015).

Basın Toplantısı. Ankara: 3 Mart 2015
<https://www.youtube.com/watch?v=wVGMF2WkSU>

BAŞARAN, Cüney. “İran’ın Nükleer Anlaşması Artıları ve Eksileri”. 2013. (Çevrimiçi).<http://www.bloomberght.com/yorum/cuneyt-basaran/1462555-iranin-nukleer-enerji-anlasmasi-artilari-ve-eksileri>. (Erişim Tarihi: 01.02.2015).

BİLGİN, Mert, “Yeni Asya’nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya.AB. ABD. Çin İran ve Türkiye Arasındaki Açmalar ve Stratejik Açılımlar”.(Çevrimiçi)<http://www.stratejikongoru.org/pdf/yeniasyaninenerjiparadigmasi.pdf> (Erişim Tarihi:25.01.2015).

Birleşmiş Markalar Derneği.Türkmenistan Ülke Raporu Mart 2012. İstanbul 2012.

BOTAŞ. “Doğal Gaz İletim ve Dağıtım Hatları”. (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yatirimbiten.asp>. (Erişim Tarihi:12.04.2015).

BOTAŞ. “Uluslararası Projeler”. (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/index.asp>. (Erişim Tarihi:25.04.2015).

CELALİFER EKİNCİ, Arzu. “İran ve Katar’ın Ortak Kullanım Alanı: Güney Pars Doğal gaz Sahası” (Çevrimiçi) <http://www.usak.org.tr/print.php?id=1148&z=6>(Erişim Tarihi:08.04.2015).

- ÇELİKPALA, Mithat. “Enerji Alanında Rekabet Yeniden Hareketleniyor: Türkiye Merkezli Gelişmelere Genel Bir Bakış”.**Orta Doğu Analiz (ORSAM)**. 2012. C.4. S.41. (Çevrimiçi) http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201258_kapakkonu1.pdf (Erişim Tarihi:07.05.2015).
- DAĞCI, Kemal ve Efe ÇAMAN. “Enerji Politikaları ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası”. USAK. 2013. C.8. S.16. (Çevrimiçi) http://www.usak.org.tr/images_upload/files/KenanDagciEfeCaman.pdf (Erişim Tarihi:06.5.2015)
- DALAMAN, Cem. “Kuzey Akım Projesi Gerçeğe Dönüştü”. (Çevrimiçi) <http://www.amerikaninsesi.com/content/kuzey-akim-doag-133436723/901085.html>(Erişim Tarihi:18.04.2015).
- DONAT, Nevin. “Rusya’ya ‘yılbaşı hediyesi’ Güney Akım Boru Hattı izni “. (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/rusya-ya-yilbasi-hediyesi-guney-akim-boru-hatti-izni/ekonomi/ekonomidetay/29.12.2011/1481725/default.htm>. (Erişim Tarihi:15.04.2015).
- Ekoayrıntı. “**ABD'den İran ambargosu: Onlara var Türkiye'ye yok**”. Mart. 2012. (Çevrimiçi) http://www.ekoayrinti.com/news_detail.php?id=94336. (Erişim Tarihi:25.01.2015).
- El Arabiya Tv-İnternet.“Cezayir-Türkiye Doğal Gaz Anlaşması.(Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/cezayir-turkiye-ile-dogalgaz-anlasmagini-10-yil-uzatiyor/72316>. (Erişim Tarihi: 18.04.2015).
- Elektrik Üreticileri Derneği.“BOTAŞ 13 Milyar Lira Zarar Etti”. (Çevrimiçi) <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF0F11BC79E8402888>. (Erişim Tarihi:21.04.2015), par. 1-2.
- Elektrik Üreticileri Derneği.“Rus Gazını 4 Türk Kaptı”. (Çevrimiçi) <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF7A2395174CFB32E1B245F029F97056F0>. Erişim Tarihi:21.4.2015)
- Elektrik Üreticileri Derneği.“Türkiye Katardan da Doğal gazAlabilir”. (Çevrimiçi) <http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF7A2395174CFB32E1EE3D5606F4BDF7C8> . (Erişim Tarihi:08.04.2015).
- Elektrik Üreticileri Derneği.“Traş İşe Yaradı. Yunanistan Borcunu Taksitle Kapattı”. 2012.(Çevrimiçi)<http://www.eud.org.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA79D6F5E6C1B43FF7798F3C9FED8DC6A> (Erişim Tarihi:21.04.2015).
- Enerji Enstitüsü. “Doğal gaz depolama kapasitesi. 2019’da yıllık tüketiminin %10’unu karşılayacak” 2014. (Çevrimiçi) <http://enerjiensitusu.com/2014/12/09/dogalgaz-depolama-kapasitesi-2019da-yillik-tuketiminin-%10unu-karsilayacak/> (Erişim Tarihi:03.05.2015).

- Enerji Enstitüsü. “Gazprom.özel şirketlerle fiyat indirimi konusunda anlaşmaya vardı”. Çevrimiçi) <http://enerjiensitüsü.com/2015/05/05/GAZPROM-ozel-turk-sirketlerine-indirim-yapma-karari-aldi/>. (Erişim Tarihi:06.05.2015).
- Enerji Günlüğü İnternet Gazetesi.“Epias’ın Kuruluş İşlemleri Tamamlandı”. 2015. (Çevrimiçi) http://enerjigunlugu.net/epiasin-kurulus-islemleri-tamamlandi_12744.html (Erişim Tarihi:01.05.2015).
- Enson Haber İnternet Gazetesi. “Çanakkale’den Yunanistan’a Doğal Gaz İletilecek”. (2015). (Çevrimiçi) <http://www.ensonhaber.com/canakkaleden-yunanistana-dogalgaz-iletilecek-2015-03-23.html>.(Erişim Tarihi:17.04.2015).
- GEDİMAN, M.Fatih. Hürhaber. “Rusya’ya Doğal Gaz Bağımlılığına Çare Arıyor”. (Çevrimiçi) <http://www.hurhaber.com/rusya-ya-dogalgaz-bagimlilikina-care-araniyor/haber-626058>. (Erişim Tarihi: 17.04.2015).
- GÖZLER, Muhittin Ziya. “Doğu Akdeniz’de Paylaşılamayan Kaynaklar”. (Çevrimiçi) <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2014/12/17/7927/dogu-akdenizde-paylasilamayan-kaynaklar> . (Erişim Tarihi:11.04.2015).
- GÜLTEN, Gülümhan. “Yorgo'ya 300 milyon dolarlık jest!”. (2011). (Çevrimiçi) <http://www.gazetevatan.com/yorgo-ya-300-milyon-dolarlik-jest--394071-ekonomi/>. (Erişim Tarihi:20.04.2015).
- GÜREK, Harun.Milliyet İnternet Gazetesi.“Moskova’da ne işiniz var?”. 1999. (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/1999/10/07/ekonomi/eko00.html> (Erişim Tarihi:21.04.2015).
- Haberkita. “TANAP Nedir?”. 2015. (Çevrimiçi) <http://www.haberkita.com/ekonomi/tanap-projesi-nedir-h252612.html>. (Erişim Tarihi:25.04.2015).
- Haberler İnternet Gazetesi. “EPIAŞ C Grubu Pay Sahipleri Belirlendi” 2014. (Çevrimiçi) <http://www.haberler.com/epias-c-grubu-pay-sahipleri-belirlendi-6698479-haberi/> (Erişim Tarihi:01.05.2015).
- Habertürk İnternet Gazetesi. “Cumhurbaşkanı Erdoğan. İran’da konuştu: En pahalı doğal gazı sizden alıyoruz” (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1063090-cumhurbaskani-erdogan-iranda-konusuyor> . (Erişim Tarihi:07.04.2015).
- Habertürk İnternet Gazetesi. “Ruslar’dan sıcak mesaj: Nabucco ve TANAP rakibimiz değil”. 2012. (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/754603-herkese-ekmek-var>. (Erişim Tarihi:25.04.2015).
- HAS, Kerim. “Orta Asya’nın Bölgesel Dinamikleri Çerçevesinde Rusya-Kazakistan İlişkileri”.**Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)**. 2013. A. 23. (Çevrimiçi)

- http://www.usak.org.tr/images_upload/files/USAK_Analiz_23_Rusya_Kazakistan_%C4%B0li%C5%9Fkileri.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2015).
- Hürriyet İnternet Gazetesi.“İrak’la yeniden bahar havası”. 2015. (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/27997738.asp>. (Erişim Tarihi:22.04.2015).
- Hürriyet İnternet Gazetesi.“Tarihi Anlaşma İmzalandı”. 2013. (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/25382807.asp>. (Erişim Tarihi:30.04.2015).
- ITE.<http://www.ite-pipeline.com/pages.aspx?page=2>
- ITE. İran Türkiye Avrupa Doğal gaz Boru Hattı Projesi. (Çevrimiçi) <http://www.ite-pipeline.com/pages.aspx?page=2>. (Erişim Tarihi:22.04.2015).
- İBRAHİMOW, Rovshan. “Azerbaycan’ın Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı”.USAK OAKA.C. 7. S. 5. (Çevrimiçi) http://www.usak.org.tr/images_upload/files/oaka%207_14_5.pdf (Erişim Tarihi: 20.04.2015).
- İLHAN, Ulvi F.. “‘hub’ demeden ‘market’i anlamak” 2013. (Çevrimiçi) <http://www.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=10059&haber=-HUB-demeden-market-i-anlamak>. (Erişim Tarihi:01.05.2015).
- KAVAK, Kubilay, “Dünya’daki Enerji Oyununu Değiştiren Yeni Faktör: Konvansiyonel Olmayan Petrol ve Doğal Gaz”, Kasım 2013, No 1 (Çevrimiçi) http://tasav.org/usr_img/yayinlar/makaleler/makale_14_ena_1_kayagazi_kavak_son.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2015).
- KESKİN, Arif. “İran’ın Doğal gaz siyaseti ve Türkiye”. (Çevrimiçi) http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174 (Erişim Tarihi:26.01.2015).
- KISACIK, Sinan. “ABD’nin Avrasya Enerji Politikası Bağlamında Azerbaycan ve Orta Asya Ülkeleriyle İlişkileri”.Uluslararası Politika Akademisi (UPA).2013. (Çevrimiçi) <http://politikaakademisi.org/abd-nin-avrasya-enerji-politikasi-baglaminda-azerbaycan-ve-orta-asya-ulkeleriyle-iliskileri/> (Erişim Tarihi:15.4.2015).
- Mehr Haber Ajansı (MHA). “Daha kesin bir anlaşmaya ulaşmış değiliz”. (Çevrimiçi) <http://old.mehrnews.com/tr/newsdetail.aspx?NewsID=1852538>. (Erişim Tarihi:05.04.2015).
- Milliyet Gazetesi İnternet.“Rusya’dan Gelen Gaz “normale” döndü”. (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/rusya-dan-gelen-gaz-normale-dondu/ekonomi/detay/1979901/default.htm>. (Erişim Tarihi:06.05.2015).
- Naturalgas, “Naturalgas History”. (Çevrimiçi).<http://naturalgas.org/overview/history/>. (Erişim Tarihi: 13.03.2015).

Offshore Energy. “Iran: POGC Inks Drilling Contract for South Pars” (Çevrimiçi) <http://www.offshoreenergytoday.com/pogc-inks-drilling-contract-for-south-pars/>. (Erişim Tarihi: 07.04.2015).

OĞAN, Sinan. “Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık” **Uluslararası İlişkiler Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM)**. 2006. (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> (Erişim Tarihi:20.04.2015).

PAMİR, A. Necdet. “Mavi Akım Projesi Nedir. Ne Değildir?”.**Avrasya Kültürel&Toplumsal Gelişim Derneği**.2003. (Çevrimiçi) http://www.avrasyatr.org/e-analiz_TR/e-analiz_1.html (Erişim Tarihi:21.04.2015).

Resmi Gazete.Elektrik Piyasası Kanunu.N. 6446. 30 Mart 2013.

RZAYEVA, Gulmira. Burcu GÜLTEKİN BUNSMANN ve M.Mete GÖKNEL. “TANAP Raporu”.**Hazar Enstitüsü Araştırma Merkezi**. 2012. (Çevrimiçi) http://www.hazar.org/UserFiles/yayinlar/raporlar/2012_09_19_tanap_raporu/TANAPRaporu_121107.pdf. (Erişim Tarihi:28.04.2015).

Sabah İnternet Gazetesi."Rusya'dan yüzde 10.25 doğal gaz indirimi aldık". 2014.(Çevrimiçi) <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2015/02/27/rusyadan-yuzde-1025-dogalgaz-indirimi-aldik> (Erişim Tarihi:10.04.2015).

SANDIKLI, Atilla. “Doğal gaz Boru Hatları Projelerinde Büyük Oyun: NABUCCO. Güney Akım. SEEP ve TANAP”. BİLGESAM. 2012. (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/256/-dogalgaz-boru-hatlari-projelerinde-buyuk-oyun--nabucco--guney-akim--seep-ve-tanap/#.VWIRmMKJlW>. (Erişim Tarihi:07.04.2015).

SAYARI, Selim. “Rumlar ve Mısır dogalgaz anlaşmasıyla Türkiye'yi devre dışı bırakmak istiyor”.**NTV İnternet Haber**.2015.(Çevrimiçi) <http://www.ntv.com.tr/dunya/rumlar-ve-misir-dogalgaz-anlasmasiyla-turkiyeyi-devre-disi-birakmak-istiyor,gp9TmLolDEuW1m5fgvUJWw> (Erişim Tarihi:08.04.2015).

Sputniknews. “Güney Akım’ın Alternatifi Türk Akımı”. 2015. (Çevrimiçi) <http://tr.sputniknews.com/ekonomi/20150208/1013849363.html>.(Erişim Tarihi:21.04.2015).

ŞAHİN, Kenan.“Rusya Federasyonu Enerji Sektörünün Yapısı.Sektörde Yaşanan Gelişmeler Ve Rusya Federasyonu’nun G-8 Başkanlığı”.**T.C. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**. S. 20. (Şubat 2006). (Çevrimiçi).<http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-enerji-sektorunun-yapisi-sektorde-yasanan-gelismeler-ve-rusya-federasyonu-nun-g-8-baskanligi-tr.mfa> . (Erişim Tarihi:15.04.2015)

T.C. AB Bakanlığı. “Fasıl 21-Trans-Avrupa Ağları. Avrupa Birliği’nin Trans-Avrupa Ağları Politikası”.

- (Çevrimiçi) <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=86&l=1> (Erişim Tarihi:05.05.2015).
- T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü. “Türkiye’nin Enerji Yatırımları”. (2014). (Çevrimiçi) <http://kdk.gov.tr/haber/turkiyenin-enerji-yatirimlari/496> (Erişim Tarihi:15.04.2015).
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. “Azerbaycan’ın Ekonomisi”. (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:18.04.2015).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı “TBMM Yazılı Soru Önergesi Cevabı”. (Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-34940c.pdf>. (Erişim Tarihi:28.04.2015).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. “Dünya ve Ülkemiz Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü. 2015. S. 7. (Çevrimiçi) http://www.enerji.gov.tr/Resources/Sites/1/Pages/Sayi_07/Sayi_07.html#p=76 (Erişim Tarihi:03.05.2015).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. “TANAP Ortaklar Anlaşması İmza Töreni”. (Çevrimiçi) <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/TANAP-Ortaklar-Anlasmasi-Imza-Toreni>. (Erişim Tarihi:22.04.2015).
- TANAP. “TANAP Nedir?”. (Çevrimiçi) <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (Erişim Tarihi:27.04.2015).
- TANAS KARAGÖL, Erdal ve Ülkü İSTİKLAL MIHÇİOKUR. “Türkiye’de Enerji Borsası”. Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA). S.68. (Çevrimiçi) http://file.setav.org/Files/Pdf/20130723152556_enerji-borsasi_web.pdf. (Erişim Tarihi:01.05.2015).
- TOL, Gönül ve Alex VATANKA. “Restoring Energy Security After Crimean”. **The National Interest**. 2014 ‘den Uluslararası Politika Akademisi. “Enerji Güvenliği: Azerbaycan’ın Statüsü Yeni Seviyede” 2014. (Çevrimiçi) <http://politikaakademisi.org/enerji-guvenligi-azerbaycanin-statusu-yeni-seviyede/> (Erişim Tarihi:07.5.2015).
- Türkiye Dış İşleri Bakanlığı. “Nijerya’nın Ekonomisi” (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/nijerya-ekonomisi.tr.mfa>. (Erişim Tarihi:18.04.2015).
- VAROL, Tuğçe. “İsrail’in Enerji Kaynakları Ya Taşınacak Ya Taşınacak”. **21.yy Türkiye Enstitüsü**. 2013. (Çevrimiçi). Tuğçe Varol. <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2013/10/28/7263/israilin-enerji-kaynaklari-ya-tasinacak-ya-tasinacak> (Erişim Tarihi:25.04.2015).
- VAROL, Tuğçe. “İsrail-Türkiye Boru Hattı 2020’ye Hazır Olacak mı?”. **21.yy Türkiye Enstitüsü**. 2015. (Çevrimiçi). Tuğçe Varol

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2015/01/23/7997/israil-turkiye-boru-hatti-2020ye-hazir-olacak-mi>
(Erişim Tarihi:25.04.2015).

VAROL, Tuğçe. “Türkiye’nin SOCAR’a Ortak Olmasının Zamani Geldi”.**21.yy Türkiye Enstitüsü**. 2014. (Çevrimiçi)
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2014/11/12/7855/turkiyenin-SOCARa-ortak-olmasinin-zamani-geldi>
(Erişim Tarihi:25.04.2015).

VAROL, Tuğçe. ”İsrail Gazze’nin Gazı İçin Saldırıyor”.**21.yy Türkiye Enstitüsü**.2014. (Çevrimiçi)
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/filistin/2014/07/12/7700/israil-gazzenin-gazi-icin-saldiriyor> (Erişim Tarihi:26.04.2015).

Yeni Şafak İnternet Gazetesi.“İpsala’da Tarihi Gün Süper Zirve”. 2007. (Çevrimiçi)
<http://www.yenisafak.com.tr/gundem/ipsalada-tarihi-gun-super-zirve-82564>
(Erişim Tarihi:17.04.2015).

YeniŞafak İnternet Gazetesi. “Al yada Öde 2015’te Bitiyor” (Çevrimiçi)
<http://www.yenisafak.com.tr/politika/al-ya-da-ode-2015te-bitiyor-694342>
(Erişim Tarihi 07.04.2015).

ZENTÜRK, Arda.Star İnternet Gazetesi.“Erdoğan+Mursi: Doğal gaz satrancının hedefleri”. 2014.(Çevrimiçi) <http://haber.star.com.tr/yazar/erdogan-2bmursi-dogalgaz-satrancinin-hedefleri/yazi-962134> (Erişim Tarihi:25.04.2015).

ZEYREK, Deniz. “Doğal gazda Sorun İran’ın Bitmek Bilmeyen Kar İştahi”.**Radikal Gazetesi İnternet Baskısı**.2008. (Çevrimiçi)
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=244621> (Erişim Tarihi:01.02.2015).